

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRKİYE VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİNDE UYGUR SORUNU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman

Dr. Öğr. Ü. Arif Behiç ÖZCAN

Hazırlayan

Nadezda SHARAPOVA

154229001029

Konya 2019

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı	Nadezda SHARAPOVA
Numarası	1542 2900 10 29
Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER / ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	DR. ÖĞ. Ü. ARIF BEHİÇ ÖZCAN
Tezin Adı	Türkiye Ve Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Uygur Sorunu

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Türkiye Ve Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Uygur Sorunu" başlıklı bu çalışma ...12/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı Danışman ve Üyeler İmza

Dr. Öğr. Ü.
A. Behiç Özcan Danışman

Dr. Öğr. Ü.
Y. Arif Güzelipek Üye

Dr. Öğr. Ü.
Fazlı Değirmen Üye

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı	Nadezda SHARAPOVA
Numarası	1542 2900 10 29
Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER / ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	Türkiye Ve Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Uygur Sorunu

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

TEŐEKKÜR

Tez çalıőmamda her zaman bilgileri ile beni yönlendiren ve değerli zamanını ayırarak destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli tez danıőmanım Sayın Dr. Öğr. . Arif Behiç ÖZCAN'a sonsuz teőekkür ediyorum. Ayrıca çalıőmam sırasında her zaman destekte bulunan sevgili İslam ABDYMANOV'a ve Metehan PINAR'a Őukranlarımı sunarım.

Nadezda SHARAPOVA
12 Haziran 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
KISALTMALAR.....	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ’NİN ULUSAL AZINLIK POLİTİKASI VE UYGUR SORUNU	
1.1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ’NİN ULUSAL AZINLIK POLİTİKASI	5
1.1.1. Çin Ulusal Azınlık Politikasının Gelişme Tarihi ve Temel Sorunları.....	5
1.1.2. Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ne Yönelik Azınlık Politikası.....	9
1.2. PROBLEME DAİR UYGUR AZINLIĞIN GÖRÜŞÜ.....	15
1.2.1. Uygur Bağımsızlık Sorunu ve Hareketin Nedenleri.....	15
1.2.2. Uygur Hareketinin Kurumsal Temeli.....	20
1.3. UYGUR SORUNUNUN TARİHİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU	24
1.3.1. Çin-Uygur Çatışma Tarihi ve Probleme Dair Çin Bakışı.....	24
1.3.2. Uygur Sorununa Uluslararası Toplumun Bakışı.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASI VE UYGUR SORUNU

2.1. İKİ HALK ARASINDAKİ TEMASLARIN TARİHİ.....	35
2.1.1. Eski Türk Devletleri Zamanlarında İki Halk Arasındaki İlişkiler.....	35
2.1.2. Uygur Hareketinin Gelişimine Türkiye’nin Sunduğu Katkılar.....	40
2.2. TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA SİNCAN UYGUR ÖZERK BÖLGESİ’NİN YERİ... 45	
2.2.1. Tarih Boyunca Türkiye Dış Politikasında Uygur Sorunu	45
2.2.2. Değişen Çağdaş Türkiye Dış Politikası ve Uygur Sorunu.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - ÇİN İLİŞKİLERİNDE UYGUR SORUNU

3.1. TÜRKİYE - ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ	58
3.1.1. Cumhuriyet Döneminden Önce Sino-Tük İlişkiler	58
3.1.2. Yeni Türkiye ile Çin Cumhuriyetler Arasındaki İlişkileri	63
3.1.3. Türk-Çin İlişkilerinde Dönüm Noktası Olarak Haziran 2009 Olayları.....	68
3.2. TÜRKİYE-ÇİN STRATEJİK İŞBİRLİĞİ	70
3.2.1. 2009 Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri	70
3.2.2. İki Devlet Arası İlişkiler Çerçevesinde Uygur Sorunu’nun Yeri.....	76
3.2.3. Türkiye-Çin İlişkilerinin Gelişiminde “Köprü” Olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi.....	80
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA	91

ÖZET

Son yıllarda önde gelen iki bölgesel güç olan Çin ve Türkiye arasındaki ilişkiler günümüzde yeni bir önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sebebi; iki devlet arasındaki işbirliğinin, stratejik ve ekonomik avantajlarından kaynaklanan ve giderek artan pratik önemidir. Türkiye, Çin Halk Cumhuriyeti'ni 1971 yılında tanımasına rağmen iki devlet arasındaki aktif etkileşim ancak 2009 yılında, Sincan bölgesinde yaşanan çatışmalardan sonra Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında meydana gelen gerginlikle başlamıştır. Bundan dolayı “Uygur Sorunu”nun iki devlet arasındaki ilişkiler üzerinde var olan etkisi, dikkat çeken ve araştırma önemi kazanan bir konu olarak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu etkiyi incelemek ve Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri geliştirme yollarını sunmak amacıyla Çin Halk Cumhuriyeti'nin milli azınlıklara yönelik politikası; Uygurların ayrılıkçılık / bağımsızlık hareketlerinin nedenleri ve yapısal temeli; Türkiye ile Çin işbirliğinin temel alanları, ana sorunları ve başarıları ele alınmıştır. Araştırma sırasında ana vurgu, iki devletin karşılıklı etkileşiminde ve ortaklığın perspektifinde Sincan sorununun rolüne yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çin, Türkiye, SUÖB, Uygur, işbirliği.

ABSTRACT

Over the last years, the issue of relations between two regional leading countries China and Turkey have increased because of their practical importance determined by strategic and economic advantages of their partnership. Turkey has officially recognized the People's Republic of China in 1971, but active cooperation process between two countries began only in 2009, after sawn Xinjiang conflict which caused confrontation between RT and PRC. Thus, it looks relevant to determine the role of the “Uygur problem” in the relations between China and Turkey which forms the goal of this study. In order to achieve the study’s main goal and to find methods which can be able to provide the positive dynamics of the development of these relations were examined the PRC policy related to national minorities, the motives of the Uyghur movements, and the organizational base of their separatism / liberationism, also were analyzed the various spheres of cooperation between China and Turkey and to pointed out the main problems and successes in its development. In this process, the Xinjiang problem should be considered as an influential factor in bilateral relations and describing the further prospects for cooperation between the two regional powers.

Key words: China, Turkey, XUAR, Uygur, Cooperation.

KISALTMALAR

SUÖB:	Sincan Uygur Özerk Bölgesi
ÇKP:	Çin Komünist Partisi
HTM:	Halk Temsilcileri Meclisi
DTMM:	Doğu Türkistan Milli Merkezi
WUC:	Dünya Uygur Kurultayı
DTC:	Doğu Türkistan Cumhuriyeti
DTİH:	Doğu Türkistan İslami Hareketi
SCO:	Şangay İşbirliği Örgütü
EEAS:	Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi
NGO:	Hükümetdışı Kuruluşları
CERD:	Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi
CAT:	İşkenceye Karşı Komite
CEDAW:	Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği
BMMYK:	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNPO:	Temsil Edilmeyen Milletler ve Halklar Organizasyonu
DTTİC:	Doğu Türkistan Türk İslam Cumhuriyeti
AIIB:	Asya Altyapısı Yatırım Bankası
TANAP:	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
BDDK:	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

GİRİŞ

Küreselleşmenin uluslararası ilişkilerin gelişmesinde en belirleyici etkenlerden biri haline geldiği modern dünyada pek çok ülkenin politik tutumu değişmeye başlamıştır. Mevcut çok kutuplu, küresel, heterojen dünya koşullarında, devletler diğer uluslararası güçlerle ekonomik, politik ve stratejik işbirliğini giderek geliştirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda artan temaslar, bir ülkede ortaya çıkan sorunların diğer ülkelerin çıkarlarını da doğrudan etkilediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, mevcut uluslararası ilişkiler sisteminde, bir ülkenin yalnız 'iç' sorunlarından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü devletlerin aldıkları kararlar artık bütün dünyayı etkileyebilmektedir. Bu bağlamda bugün modern küresel siyasi iklim büyük oranda bölgesel ya da iç çatışmalar (özellikle de ayrılıkçılık hareketleri) tarafından belirlenmektedir.

Örneğin, ayrılıkçılık sorunu, dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan ÇHC için de en büyük sorunlardan biridir. Dünya'da süpergüç rolünü üstlenmeye çalışan Çin'in; Tibet, Tayvan ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi olmak üzere bu sorunu yaşadığı 3 bölge vardır. Bu bağlamda, ilk iki bölge uzun zamandan beri uluslararası seviyede tartışma konusu olduysa da, üçüncü bölge ancak son zamanlarda dünya toplumunun dikkatini çekmeye başlamıştır. Bunun sebebi ise, Temmuz 2009'da Urumçi'de yaşayan yerel Uygur halkı ve Çin'in asli unsuru olan Han halkları arasında yaşanan etnik çatışmalar olmuştur. Uygur Sorunu'nun bir diğer ayırt edici özelliği, belirgin bir milliyetçi karaktere sahip olmasıdır. Bu nedenle Türkî halklardan olan Uygurlar, diğer Türk devletlerinden büyük destek görmektedir ki bu durum ÇHC için bu sorunu dış politika meselesi haline dönüştürmektedir.

Bu bağlamda en çarpıcı örnek olarak nüfusunda çoğunluğu Türk vatandaşlarının oluşturduğu en büyük devlet olan ve yerel halkı Sincan'daki kardeşlerine empati duyan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler ele alınabilmektedir. Böylece, uluslararası toplumda önemli konumlara sahip olan iki devletin Uygur Sorunu çerçevesinde işbirliğinin mekanizmalarını incelemek, uluslararası aktörler arasındaki ilişkilerde yerel sorunların rolünü ve yerini belirleme açısından büyük önem taşımaktadır.

Uygur Sorunu'nun özünü anlamak üzere tezde Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin ÇHC topraklarına dahil olduğundan bu yana geçen dönem ele alınacaktır. Bu bağlamda tez konusu, ÇHC'nin milli azınlıklara yönelik politikasının oluşum süreci, mevcut sorunları ve özellikle de Uygur azınlığa karşı uygulamaları; Uygur-Han halkları arasındaki anlaşmazlıkların tarihi ve sebepleri; Uygurların ayrılıkçılık / bağımsızlık hareketlerinin nedenleri ve yapısal temeli; Türkiye ile Uygurların temas tarihi ve Türkiye'nin Uygur hareketine sunduğu katkılar; Türkiye

ile Çin işbirliğinin temel alanları, ana sorunları, başarıları ve gelecek perspektifleri ile sınırlanacaktır. Araştırma sırasında ana vurgu, iki devletin karşılıklı etkileşiminde ve ortaklığın perspektifinde Sincan sorununun rolüne yapılacaktır.

Sincan sorunu, Çin ile Türkiye arasındaki ilişkilerle ilgili herhangi bir çalışmada kesinlikle değinilen, en çok tartışılan konulardan biridir. Aynı zamanda, Sincan sorunu, yalnızca Türk-Çin ilişkilerinin gelişmesinde bir engel olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, özel olarak Uygur Sorunu'nu, Sino-Türk ilişkilerine etkisini ve bu problemin çözüm yollarını inceleyen eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu tür araştırmaların çoğunlukla Türk yazarlar tarafından yazıldığına vurgulamak gerekmektedir. Bu çalışmaların arasında Çin-Türk ilişkilerinin bir unsuru olarak Uygur meselesinine tamamen adanmış olduğunu Kutay Karaca'nın (Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu) ve Amine Ertürk'ün (Contemporary Turkish-Chinese relations and Uyghur factor / Çağdaş Türk-Çin ilişkileri ve Uygur faktörü) makaleleri ayırt edilebilir. Fakat bu çalışmaların araştırma çerçevesinde oldukça sınırlıdır ve ayrıca çatışmanın tarihini, nedenlerini ve iki ülke arasındaki ilişkilere etkilerini belirlemeye daha fazla odaklanmaktadır. Bununla birlikte, yalnızca Karaca, problemin çatışma potansiyelini azaltmak için Türk tarafına olası çözüm yolları sunuyor. Bu çalışmalar, diğerleri gibi, Sincan faktörün yalnızca olumsuz bir şekilde değerlendirmekte ve Çin ile Türkiye arasında ikili işbirliğinin gelişme olası gittikçe azaltan bir sorun olarak nitelendirmektedir.

Bu bağlamda, bu tezin özelliği, Sincan'ı yalnızca bir çatışma bölgesi değil, aynı zamanda olası bir işbirliği bölgesi olarak değerlendirmesi, Uygur azınlığının Çin-Türkiye işbirliğinin gelişmesinde bir engel olarak değil, Türk-Çin diyalogunda olası bir "köprü" olarak nitelendirmesidir. Bu tez, iki tarafın çıkarlarını ve probleme karşı görüşlerini göz önünde bulundurarak ikili ilişkilerin geliştirilmesi için pozitif senaryolar sunmak adına Uygur Sorununun gerçek sebeplerini ve zamanını belirlemek amacıyla yapılan kapsamlı bir çalışmadır. Bu çalışma, modern araştırmacıların Uygur Meselesi'ne olan tutumlarını olumsuz faktörlere odaklanmak yerine, bu faktörün olası olumlu kullanımına daha fazla dikkat ederek yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini ispatlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın teorik ve metodolojik temelini modern siyaset biliminin temel ilkeleri, jeopolitik teori ve ulusal ve uluslararası güvenlik teorisi, sistem ve yapısal ve işlevsel yaklaşımlar, verileri işleme temel istatistiksel yöntemler oluşturmaktadır. Çalışmanın ana unsurları disiplinlerarası yaklaşım açısından ele alınmıştır. Tez konusunu araştırmak için genel bilimsel yöntemler ve siyaset bilimlerin yöntemleri kullanılmıştır. Örneğin, analiz, sentez,

simülasyon, ekstrapolasyon ve sistem faktör analizi, sezgisel - lojik, fonksiyon ve prognoz yöntemleri.

Tezin ana amacı, dünya jeopolitiğinde önemli konumlara sahip olan, bölgesel ve hatta dünya liderliğini kazanmak için çaba gösteren iki devlet arasındaki ilişkiler üzerindeki ayrılıkçılık ve etnik çatışma problemlerinin etkisine ve çözüm arayışında işbirliğine bir örnek olan Uygur Sorunu'nu ele almak ve gelecekte durumun gelişimine dair olan beklentileri incelemektir. Buna ek olarak ikili ilişkilerin gelişmesinde Uygur 'haritasının' pozitif etki sağlayabileceğini ispatlatlama çabasında bulunmaktadır. Öne sürdürülen varsayım: Sincan Uygur Özerk Bölgesi, ÇHC ile TC arasında daha yoğun bir partnerlik için temel oluşturacak potansiyele sahip olan bir bölgedir. Bu bağlamda bu bölgede iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştiği durumlarda kültür ve ekonomik bağlar da güçlendiğinden etnik gerginlik de azalabilecektir

Uygur Sorunu'nun iki devlet arasındaki ilişkiler üzerinde var olan etkisini belirlemek adına tez üç bölüme ayrılmaktadır.

Birinci bölüm Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) iç ve dış stratejisini şekillendirmesinde Uygur Sorunu'nun yerini ve rolünü belirlemek ve gelecekte bu sorunun çözüm yollarını bulma girişiminde bulunmaktadır. Bu bağlamda bu bölümde ÇHC'nin genel ulusal azınlık politikasının oluşma tarihi ve modern ulusal politikanın gelişme süreci ve uygulama sorunları incelemektedir. Özel olarak Sincan Bölgesi'ne yönelik politika araştırılmaktadır. Çin-Uygur anlaşmazlığının özünü anlamak adına probleme dair Uygur azınlığın görüşü, Uygur Sorunu'nun altında yatan temel nedenler ve soruna nasıl çözüm üretilebileceği konusundaki tartışmalar incelenmektedir.

İkinci bölümde Türkiye'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan Uygur azınlığın durumuna ilgisini çeken faktörleri incilemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda bu bölümde Türk-Uygur temaslarının tarihi, farklı tarihsel dönemlerde Türkiye'nin Uygur hareketine verdiği destek, Uygur Sorunu'nun dünyaya duyulması için uluslararası arenada yaptığı faaliyetler, Sincan bölgesine yönelik sürdürdüğü politika v.b. konular ele alınmaktadır.

Üçüncü bölüm Çin-Türk ilişkilerinin gelişiminde Uygur Sorunu'nun yerini ve etkisini belirterek bu problemin çözüme ve hatta pozitif şekilde kullanma yöntemleri bulma girişiminde bulunmaktadır. Bu bağlamda, iki devlet arasındaki ilişkilerin 2009 yılı olayları öncesi ve sonrasındaki durumu karşılaştırılmakta, iki tarafların durumu farklı şekilde algılanması sebepleri incelemekte, ikili ilişkilerde Uygur Sorunu'nun bir problem değil, bir "köprü" olarak rolü değerlendirilmekte ve bu bağlamda ikili ilişkilerin gelişme perspektifleri incelenmektedir.

Tezinin sonuç bölümünde Türkiye ve Çin'nin probleme karşı bakışları, birbirinden beklentileri ve Uygur Sorunun mevcut hale gelmesinin nedenleri açıklanmakta, ikili ilişkilerin olabilir gelişme senaryoları ele alınmakta ve Sincan'ın çatışma noktasından iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde bir "köprü"ye dönüştürme yolları sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN ULUSAL AZINLIK POLİTİKASI VE UYGUR SORUNU

1.1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN ULUSAL AZINLIK POLİTİKASI

1.1.1. Çin Ulusal Azınlık Politikasının Gelişme Tarihi ve Temel Sorunları

Çin Halk Cumhuriyeti nüfusunun %92'sini Han ulusu olarak bilinen etnik Çinliler oluştursa da¹ Çin, çok uluslu bir devlet olarak oluşmuştur. Çin'de azınlıkların en çok yaşadıkları alanlar ülkenin güneybatı ve kuzeybatısıdır. Ülkenin batısındaki 12 ilde, özerk bölgelerde ve merkezi hükümetin kontrolü altında olan şehirlerde ülkedeki etnik azınlıklarının yaklaşık %70'i yer almaktadır. Ayrıca bu %70'in yaklaşık %60'ı dokuz sınır ilinde yaşamaktadır.² Dolayısıyla, merkezi Çin hükümeti için ülke içindeki azınlık sorunlarının çözümü her zaman gündemde yer alan bir konu olmuştur.

Çin Komünist Partisi'nin ulusal azınlık politikasının tarihsel olarak geçirdiği evrim üç aşama üzerinden incelenebilir: İlki Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından 1950'lerin sonuna kadarki süreci kapsayan “oluşum dönemi”, ikincisi 1960-1980 arası dönem, üçüncüsü de 1980'lerden günümüze kadar geçen dönemdir.³

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra ulusal azınlık sorunu yeni hükümet için ana problemlerden birisi olmuştur. Bunun nedeni sık sık istikrarsızlık kaynağı olan çeşitli ulusların yaşadığı bölgelerdeki milletler arası istikrarı koruma gayesidir.

Bu bağlamda “oluşum dönemi”nde (1949-1957) ulusal azınlıklara yönelik devlet politikası tam kurumsal bir sistem olarak oluşmaya başlamıştır. O zamanlarda ulusal azınlıklar politikasının temeli olarak etnik özerk alanlar ortaya çıkmıştır. Bu sistemin yasal temelini 9 Ağustos 1952'de Merkezi Halk Hükümeti tarafından ilan edilen “Çin Halk Cumhuriyeti Milli Bölgesel Otonomi Uygulama Programı” oluşturmuştur. Özerkleştirme süreci, ulusal alanlarda farklı seviyelere sahip olan (özerk köyden özerk bölgeye kadar) özel özerk alanları ve üzerlerinde yetkili olan yerli temsilcilerinden oluşan yerel özyönetim kurumları kurmayı

¹ “2010 年第六次全国人口普查主要数据公报（第 1 号）”，中华人民共和国国家统计局（“2010 Yılı Altıncı Ulusal Nüfus Sayımına Dair Veri Bülteni (No. 1)”, *Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Bürosu*), http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/qgrkpcgb/201104/t20110428_30327.html (22.11.2018)

² *Tyan-Shan News*, 9 Ekim 2010.

³ Василий Боголовский, *Тибетский Район КНР (1949-1976)* (Vasiliy Bogoslovskiy, *ÇHC'nin Tibet Bölgesi (1949-1976)*), Moskova: Nauka, 1978, s. 86.

öngörmektedir.⁴ Bu dönemin tartışılmaz bir başarısı da 1954 Anayasasında Han olmayan milliyetlerin resmi olarak kimliklerini koruma amacıyla dil, geleneksel kültür ve din koruma ve geliştirme hakkının⁵ meşrulaştırılması, kanunlar ve yönetmelikler temelinde ulusal politika, özerklik ve ulusal toprakların idari-bölgesel bölümüne dair ilk yasal sistemin oluşması olmuştur.

Ancak sonraki 20 yıl içinde (1957–1978) ciddi politik, ekonomik ve sosyal çalkantılar ortaya çıkmıştır. Bu “İleri Büyük Sıçrama”yı (1956-1958) ve “Kültür Devrimi”ni (1966-1976) kapsayan dönemi “Çin'de ulusal azınlıklar politikasının imha dönemi” olarak adlandırmak mümkündür. Çin'de o dönemdeki azınlık politikası konusunda en temel yaklaşım olarak “etnik birleşme” politikasını belirtmek gerekmektedir. Bu yaklaşıma göre, ÇKP tek bir “*superethnos*” oluşturmak için bütün halkların tek bir politikaya, sosyo-ekonomik ve kültürel standartlara uyması gerekmektedir. Yani her halkı belirleyen özelliklerin ortadan kaldırılması öngörülmektedir. Böylece etnik kimlik değerleri yerine “tek millet” değerlerinin öncelik kazanması gerekmektedir. Ancak Han olmayan milletler bu fikirlere şiddetle karşı çıkmışlardır. Bundan dolayı bu milletler Kültür Devrimi sırasında ciddi sorunlarla karşılaşmışlar ve bu durum Han milliyeti ile yaşanacak çatışmaların yolunu açmıştır.

Ancak 1978'den sonra (yani ÇKP Merkez Komitesi 3. Genel Kurulunun XI. toplantısından sonra) durum değişmeye başlamıştır. Etnik gerginliklerin artmasının “İleri Büyük Sıçrama” ve “Kültür Devrimi” sırasında yer alan katastrofik hatalar ile bağlantılı oldukları düşünülmüştür.⁶ Bu sebeple Han olmayan halklar yine “ayrı milliyetler” olarak kabul edilmiştir. Bu, 1982 yılında ilan edilmiş yeni anayasada (Md. 4) resmi olarak düzenlenmiştir.⁷ Ayrıca bu anayasada devlet tarafından azınlıklara özel koruma, geliştirme, bazı özel haklar ve ayrıcalıklar sağlanması da öngörülmüştür.

1980'lerin başından itibaren “milletlerin birleşmesi” reddedilmiştir. Daha sonra ulusal azınlık politikasında ÇHC yönetimi Sovyetler Birliği deneyimini örnek olarak almıştır. Böylece azınlıklara yönelik politikada pek çok unsur belirtilmiştir. Bunlar: 1. Bütün ulusların eşitliğini koruma; 2. Azınlık halklarının yaşadıkları alanlarda özerk bölgeler oluşturma; 3. Özerk

⁴Татьяна Лазарева, “Зигзаги Национальной Политики Китая”, *Азия и Африка Сегодня* (Tatyana Lazareva, “Çin Ulusal Politikasının Zikzakları”, *Asya ve Afrika Bugün*), No. 3, s. 23.

⁵Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1954, www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/26/content_4264.htm (22.11.2018)

⁶特制王, “新中国民族政策发展的历史鬼子和时代特点”, *民族观察*(TeZhi Wang, “Yeni Çin Ulusal Politikasının Gelişim Tarihi ve Çağdaş Niteliği”, *Ulusal Memnuniyet*), No. 5, 1999, s. 22.

⁷ Constitution of The People's Republic Of China, December 4, 1982), <https://www.purdue.edu/crcs/wp-content/uploads/2014/04/Constitution.pdf> (22.11.2018)

bölgelerin ekonomisini ve kültürünü geliştirme; 4. Çeşitli alanlarda ulusal azınlık temsilcilerinden oluşan kaliteli kadroları hazırlamak üzere eğitim seviyesini yükseltme; 5. Yerli halkların dillerini koruma, geleneklerine, örflerine ve inançlarına saygı gösterme.⁸

Günümüzde de ÇHC’de başta anayasa ve diğer hukuki düzenlemeler Han ulusu dışında yer alan halkın haklarını da korumak üzere oluşturulmuştur. Ayrıca etnik azınlıkların yoğun olarak oturdukları alanlarda ulusal özerk bölgeleri kurma prensibi en önemli uygulamalardan biri olarak kabul edilmektedir. Böylece tek merkezli devlet yönetimi çerçevesinde kendi bölgelerini yöneten yerel kurumların yaratılması öngörülmektedir.⁹ Bu bağlamda Anayasa'nın hükümlerini günlük yaşamda uygulatan kanunlar da vardır. Bunlardan en belirleyici ve önemlisi olarak (2001 yılında değişiklikler yapılan) 1984 “ÇHC’nin Milli Özerk Bölgeler Yasası” kabul edilmektedir. Diğer önemli örnekler ise “Etnik Azınlık Bölgeler Özerk Hukuku”, “Hong Kong Özel Bölge Hukuku”, “MaKao Özel Bölge Hukuku” ve diğer yasalardır.¹⁰

Azınlıklara yönelik Çin ulusal politikasının temelinde hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel faktörlerin olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Böylece, mevzuatta siyasi faktör bakımından otonomiye sahip olan milliyetlerin temsilcilerinin aralarındaki görev dağılımlarında belirli ayrıcalıklar olması öngörülmektedir. Ayrıca, özerk bölgelerdeki yönetimin diğer mensupları da “olabildiğince” ulusal azınlıklardan olmalıdırlar.¹¹ Ulusal özerk bölgelerin yerel yönetimleri, devlet planlarına dayanarak bağımsız ekonomiyi sürdürmekte; yerel koşulları göz önüne alarak ekonomi ve gelişme planını düzenlemekte; politik yönergeleri tasarlamakta; sosyal ilişkiler sistemini düzenlemekte; yerel kaynakları geliştirme ve kullanmada öncelik hakkından faydalanmaktadırlar. Yerel kurumlar bağımsız olarak yerel fonları yönetmektedirler, ayrıca özerk bölgelerdeki kurumlar için mali gelir ve gider maddeleri onların yararlarına olacak şekilde Danıştay tarafından belirlenmektedir.¹²

Ancak, bu sistemin hala pek çok problemi vardır. Nitekim son yıllarda yaşanan olaylar Çin yönetimi tarafından kullanılan metotların günümüzde yetersiz olduklarını göstermişlerdir.

⁸Валентина Булдакова, “Национальная Политика КНР в Отношении Малочисленных Народов” (Valentina Buldakova, “ÇHC’nin Küçük Milliyetlere Yönelik Ulusal Politikası”), http://www.perspektivy.info/book/nacionalnaja_politika_knr_v_otnoshenii_malochislennyh_narodov_2008-09-26.htm (22.11.2018)

⁹Константин Сыроежкин, “Эволюция Формирования и Основные Черты Национальной Политики КПК” (Konstantin Syroyezhkin, “ÇKP Ulusal Politikasının Oluşumun Evrimi ve Temel Özellikleri”), The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan (KISI), 2015, s. 84, <http://www.continent.kz/library/KN-4/4soderjanie.html> (22.11.2018)

¹⁰Gülisareayi Tuoheti, “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yerel Yönetimler”, *Yerel Politikalar*, No. 6, 2014, s. 71 – 72.

¹¹ShaoWeiJiang, Wei RongCheng, *One Country Two Systems Theory and the System of Special Administrative Region*, Shanghai: Shanghai Academy of SociologyPress, 2013, s. 9 – 11.

¹²Gülisareayi Tuoheti, “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yerel Yönetimler”, *Yerel Politikalar*, No. 6, 2014, s. 72.

Tek bir devlet (yani Tek Çin) içinde tüm halkların barış içinde yaşamalarını sağlamaya yönelik ilkelerin uygulanması pek başarılı olamamıştır. Çin sınırlarında bulunan özerk bölgelerde ciddi bir hal alan “bölücülük” sorunu hala çözülememiştir. Bu problem sadece ülkenin istikrarsızlığına neden olmamakta, aynı zamanda uluslararası alanda da pek çok soruna yol açmaktadır. Bunun sebebi bütün siyasi, sosyo-ekonomik ve etnik bileşenler üzerinde önemli olumsuz etkiler yaratan bir dizi faktörün varlığıdır. Bu faktörlerden dolayı ulusal bölgelerin ÇHC’ye tam entegrasyonu zorlaşmaktadır ve zaten gergin olan milliyetler arasındaki ilişkiler daha da karmaşıklaşmaktadır.

Bu faktörlerden birisi, Çin’in ulusal azınlık bölgelerine etnik Han milliyetine mensup olan vatandaşların artan göçüdür. Resmi istatistiklere göre, etnik Hanların oranı Tibet Özerk Bölgesi’nde yaklaşık % 8 iken¹³; Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde % 40’tan fazla ve İç Moğolistan, Guangsi-Zhuan ve Ningxia Sincan Özerk Bölgeleri’nde ise artık yerli halk sayısından daha fazla olmuştur.¹⁴ Bu tarz göç hareketleri Merkezi Hükümet tarafından desteklenmektedir. Resmi açıklamalara göre bu sürecin amacı yeterli sayıda kalifiye uzman bulunmayan etnik bölgelerdeki personel durumunu iyileştirmektir.¹⁵ Merkezi Hükümetin gayri resmi olarak desteklediği göç hareketlerinin bir diğer nedeni de özerk bölgelerde Han enklavları oluşturma yoluyla etnik gerginlikleri azaltma girişimidir. Böylece sınır bölgelerinde Han nüfusunu artırarak zamanla onun etnik çoğunluğunun ve dolayısıyla siyasi, ekonomik ve sosyal hâkimiyetinin sağlanacağı düşünülmektedir.¹⁶ Doğal olarak etnik Çinlilerin oranının artışı etnik dengesizliğe neden olmakta; yerli halkın arasında milliyetçilik ve ayrılıkçılık fikirleri yaygınlaşmakta; milliyetler arası çatışmalara sebep olmaktadır (buna en belirleyici örnek olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ndeki (2008 – 2009) ve Tibet Özerk Bölgesi’ndeki (2008) yaşanan olaylar gösterilebilir).

İkinci faktör ise Çin yönetiminin ülkenin bütün halklarının tek bir topluma tam entegrasyonunu öngören “tek Çin ulusu” fikrini takip etmesidir.¹⁷ Bu bağlamda ulusal

¹³ 西藏 (Tibet),

https://baike.baidu.com/item/%E8%A5%BF%E8%97%8F/130045?fromtitle=%E8%A5%BF%E8%97%8F%E8%87%AA%E6%B2%BB%E5%8C%BA&fromid=242417#6_1 (22.11.2018)

¹⁴ 新疆汉族人口十年间增加了 126 万人，增长率高于土著民族(Sincan Han nüfusu on yılda 1,26 milyon arttı, büyüme hızı yerli halkınkinden daha yüksek),

<https://www.boxun.com/news/gb/china/2011/05/201105180414.shtml> (22.11.2018)

¹⁵ Anthony Howell, Cindy Fan, “Migration and Inequality in Xinjiang: a Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi”, *Eurasian Geography and Economics*, Vol.: 52, Issue: 1, 2011, s. 120 – 121.

¹⁶ Sofiah Jamil and Roderick Chia, “Lifting the Lid Off Xinjiang’s Insecurities”, *NTS Insight*,

<http://www3.ntu.edu.sg/rsis/nts/resources/nts-insight/NTS%20Insight%20Sept%202009%201.pdf> (20.09.2017)

¹⁷ Алексей Москалев, *Теоретическая База Национальной Политики КНР (1949–1999)* (Aleksey Moskalev, *Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Politikasının Teorik Temeli (1949-1999)*), Moskova: RAN, 2004, s. 168.

azınlıkların kültürel, etnik ve diğer sınırları silinerek etnik kimliklerin yerine tek millet değerleri öne çıkmalıdır. Bu bağlamda resmi olarak özerk bölgelerde yaşayan milli azınlıkların sözü edilen destek ve ayrıcalıklarına rağmen ÇKP'nin ulusal özerk bölgelerdeki yerel yöneticilerin Çin Merkezi Hükümetine itaatini ve ulusal kenar bölgelerin tek Çin'e entegrasyonunu sağlamak arzusunda olduğu açıktır. Sosyo-ekonomik ve politik ilişkilerin geleneksel formları Çin yönetimi tarafından ideolojik engel olarak ele alınmaktadır. Ayrıca Çinlilere göre bu engel Çin karşıtı "bölücü" duygular için temel oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu geleneksel ilişkilerin yok edilmesi bölgelerin üzerinde tam kontrolü sağlamak için gerekli bir koşuldur.

Üçüncü sorun, ÇHC ulusal bölgelerindeki milliyetçilik ve bölücülük sorunudur. Bu problem büyük ölçüde yerli halkların çoğunun gelişmiş etnik kimlikleri; kendi devletlerinin tarihi ve kültürleri olmasına rağmen Pekin tarafından yıllarca düşüncesizce sürdürülen tek taraflı politikanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸ Son yıllarda başta Sincan Uygur ve Tibet Özerk Bölgeleri olmak üzere etnik azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları alanlarda milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşma eğilimi açıkça görünmektedir. Diğer ulusal özerk alanlarda yerli halkların milliyetçi hareketleri henüz çok fazla gelişmemiştir. Ancak bu hareketler de gelişme potansiyeline sahiplerdir ve belirli koşulların etkisiyle merkezi hükümet için ciddi bir sorun oluşturabilmektedirler.

Dördüncü sorun, ulusal özerk bölgelerin merkeze uzak olan coğrafi konumları ve Çin'in diğer bölgelerinden sosyo-ekonomik bakımından geri kalmış olmalarıdır.¹⁹ Aynı zamanda bu bölgelerin sınırda yer almaları, büyük iletişim hatlarından uzak olmaları ve yüz ölçümlerinin çok geniş olması da olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Bütün bu faktörler önemli ekonomik potansiyele sahip olan bu bölgelerin gelişmelerine engel oluşturmaktadır.

1.1.2. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne Yönelik Azınlık Politikası

Sincan çok uluslu bir bölgedir. 2010 yılında yapılan altıncı milli nüfus sayımının sonuçlarına göre SUÖB'nin nüfusu 21.813.334 kişi olmuştur. Bu rakamın %40.1'i yani 8.746.148 kişi Han ulusludur. Bölgede yaşayan nüfusun %59.9'u yani 13.067.186 kişi ulusal

¹⁸ Константин Сыроежкин, *Мифы и Реальность Этнического Сепаратизма в Китае и Безопасность Центральной Азии*, (Konstantin Syroyezhkin, *Çin'deki Etnik Ayrımcılığın Efsaneleri, Gerçekleri ve Orta Asya'nın Güvenliği*), Almaty: Dayk-Press, 2003, s. 372.

¹⁹Moskalev, a.g.e., s. 288.

azınlıklardandır.²⁰ Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin en büyük etnik grubu Uygurlardır ve bölgedeki en yaygın din İslam'dır.

Sincan Bölgesi'nin bu özellikleri dikkate alınarak uygulanan ulusal azınlık politikası ÇHC için büyük önem kazanmaktadır. Bölgedeki durum "Kültür Devrimi" yıllarında (1966-1976) çok daha hassaslaşmıştır. O dönemde Sincan'da Müslümanlar takip edilip; camiler kapatılmıştır. Devlet politikası ulusal dillerin önemini küçümsediği için²¹ zaten çok kötü olan Uygurlar ve Hanlar arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Ancak diğer alanlarda da çok fazla sorun vardır. Sincan, 1990'larda doğal kaynaklarının zenginliğine rağmen hem sosyo-ekonomik hem de eğitim ve sağlık sistemlerinin gelişme seviyesi açısından çoğunlukla Han ulusunun yaşadığı Doğu ve Merkezi bölgelere oranla çok geride kalmıştır.

SUÖB'nin gelişimi noktasında ana eğilimler ele alındığında bir noktayı özellikle vurgulamak gerekmektedir: ÇKP ideolojisindeki "tek ÇHC" resmi söylemi, Sincan halklarının bütün Çin toplumunun doğal bir parçası olacağını; Sincan bölgesinin ise Çin ülkesinin ayrılmaz bir parçası olacağını öngörmektedir. Çin ulusal azınlık politikası hem tüm halkların ulusal kimliklerini korumayı hem de bütün halkların arasındaki etkin işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.²² Bu bağlamda bu önemli görevin yerine getirilmesi büyük ölçüde ÇHC'nin kültür ve eğitim politikası çerçevesinde düşünülmüştür.

Tam olarak ulusal sorunun düzenlenmesine 1980'lerde başlanmıştır. Kültür Devrimi'nin sona ermesi ile (1980 yılından beri) İslami dini faaliyetlere devam edilmesi; ulusal kültür merkezlerinin açılması; azınlıkların ana dillerindeki eğitimlerinin gelişmesi mümkün olmuştur. İlk ve ortaokul öğretiminde müfredata hem bütün Çin'e ait olan milli dilin ortak versiyonu olan "Putonghua" öğrenimini dahil eden hem de azınlıkların dillerine dayanan yeni eğitim yöntemleri düşünölmeye başlamıştır.

1980 yılında ÇHC Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi genel başkanının eski yardımcısı FeiXiaoTong "Çin halklarının çeşitliliğinin entegrasyonu stratejisi" adlı kitabında devletin ulusal azınlık politikasının temel hükümlerini yazmıştır. SUÖB'ye büyük önem veren FeiXiaoTong'a göre küçük milletlerin ulusal kimliklerinin oluşumunu en çok eğitim politikası

²⁰ "新疆维吾尔自治区 2010 年第六次全国人口普查主要数据公报", 中华人民共和国国家统计局 ("2010 Yılı Altıncı Ulusal Nüfus Sayımında Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Nüfus Verilerine Dair Bülten", *Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Bürosu*),

http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/dfrkpcgb/201202/t20120228_30407.html (22.11.2018)

²¹ Linda Benson, *National Minority Policy in the Sinkiang-Uighur Autonomous: 1949-1974*, Philadelphia, 1978, s. 105.

²² Law of the People's Republic of China on Regional National Autonomy,

http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1383908.htm (22.11.2018)

etkilemektedir. Bundan dolayı eğitim politikası Sincan iç politikasının en önemli yönü ve ulusal güvenliğin ana bileşeni olacaktır.²³

Sincan'daki okullarda üç modeli içeren iki dilli eğitim sistemi uygulanmaya başlamıştır. SUÖB'nin özerk illerinde en çok yaşayan azınlık gruplarına göre eğitim verilen ana dil de değişmektedir. İlk modelde, orta okullarda ana öğretim dili olarak yerli dil (anadil) kabul edilmekte, Çince ise yardımcı dil olarak kullanılmaktadır. Üçüncü sınıftan itibaren ise tüm öğrenciler, milliyetleri ne olursa olsun, resmi dili (Çince) öğrenmek zorundalardır. Devlet dili (Çince) lisede (en yüksek seviyede) öğretilmektedir. İkinci model, ortaokuldaki derslerin çoğunun ana dilde öğretilmesini sağlamaktadır. Ancak bazı dersler için çalışma dili Çince'dir. SUÖB'de çoğu okulda iki dil modeli kullanılmaktadır. Böylece matematik, fizik, kimya, yabancı dil dersleri Çince, kalan dersler ise ana dilde öğretilmektedir ("yerli ve devlet dillerinin dengeli kullanımı"). Bu modele göre orta okulda (ikinci seviye) ana öğretim dili Çince'dir. Temel konular ve (siyasi teori ve ana dil hariç) özel kurslar Çince anlatılmaktadır. Bu, gelecekte üniversiteye yerleşmek isteyen adaylar için gereklidir. Düşük seviyede Putonghua bilmek, gelecekte üniversiteye girmek, iş bulmak ve tam olarak sosyalleşmek için engel oluşturmaktadır.²⁴

Sincan'da etnik azınlıklar tarafından kullanılan resmi dil sayısı diğer Çin bölgelerine nazaran en yüksek orana sahiptir. Sincan Halk Radyosu, Uygurca, Çince, Kazakça, Moğolca ve Kırgızca olmak üzere 5 dilde yayın yapmaktadır. İstatistiklere göre, şu anda bölgede yayımlanan 87 gazeteden 36'sı Uygur dilini, 11'i Kazakça'yı, 3'ü Moğolca'yı, 3'ü Kırgızca'yı, 1'i Sibince'yi kullanmaktadır. 203 dergiden 69'u Uygurca, 93'ü Çince, 32'si Kazakça, 5'i Moğolca ve 2'si Kırgızca yayımlanmaktadır.²⁵

Okullarda ve üniversitelerde tarih derslerine de büyük önem verilmektedir (dünya, Çin, Sincan tarihi). Böylece dünya ve özellikle Çin devletinin tarihsel deneyimlerini göstererek ve genelleyerek bir "ahenkli dünya" ve "sorumlu devlet" imajının formüle edilmesi amaçlanmaktadır.²⁶

²³孝通费, 中华民族的多元一体格局, 北京:社会科学出版 (XiaoTong Fei, *Çin Ulusunun Çok Boyutlu Yapısı*, Pekin: Sosyal Bilimler Yayıncılığı), 1989, s. 37.

²⁴ Яо Ван, "Образование как Инструмент Формирования Национальной Идентичности Малых Народов КНР", *Вестник Московского Университета* (YaoWan, "Çin'deki Küçük Milliyetlerin Ulusal Kimliklerinin Oluşturulmasında Bir Araç Olarak Eğitim", *Moskova Üniversitesi Dergisi*), Vol. 20, No. 3, 2012, s. 97.

²⁵<http://www.konf.x-pdf.ru/18politologiya/607817-5-avtonomniy-rayon-politika-knr-kontekste-sovremennih-vizovov-mezhdunarodnoy-bezopasnosti.php> (22.11.2018)

²⁶<http://www.konf.x-pdf.ru/18politologiya/607817-5-avtonomniy-rayon-politika-knr-kontekste-sovremennih-vizovov-mezhdunarodnoy-bezopasnosti.php> (22.11.2018)

“Çin'e özgü sosyalizm” inşasında “milliyetsiz” bir politika bileşeni bulunmaktadır. 2005 yılında Çin Cumhurbaşkanı Hu Tszin Tao “Çin’de, uzun tarihsel sürecin bir sonucu olarak, ancak ülkenin tüm etnik grupları bir araya geldiğinde toplumsal ve sosyal gelişim bağlamında da devletin ilerlemesi mümkündür. Çin halkları şimdi yakından birbirine bağlılar, uluslar ortak bir kader ve ortak yaşam çıkarları ile bağlanmaktadır”²⁷ diye vurgulamıştır.

ÇHC’de üniter bir devlet yönetme sistemi oluşmuştur. Aynı zamanda bu üniterlik ulusal azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere ulusal-bölgesel özerklik statüsünü vermeyi öngörmektedir. İllerin, otonom bölgelerin, ilçelerin makamları, devlet idaresi birimleri olarak hareket etmekte ve bu makamların her biri daha üst düzey idareye tabi olmaktadır. Bu hakkı kullanmak için 1952 yılında “Çin Halk Cumhuriyeti Milli Bölgesel Otonomi Uygulama Programı”nda ilan edilen ülkenin tek ve merkezi liderliğini, devletin üniter yapısını ve ulusal azınlıkların çıkarlarının temsil sistemini tanımak siyasi bir koşuldur.²⁸ ÇHC Anayasasında, ulusal bölgesel özyönetim düzenlemelerine ilişkin maddeler sürekli düzenlenmekte ve geliştirilmektedir. 1984 yılında kabul edilen “ÇHC’nin Milli Özerk Bölgeler Yasası”nda 2011 yılında bazı düzeltmeler yapılmıştır. Özerkliğin en önemli belirtisi, ulusal özerk bölgesini oluşturan azınlık grup ve onların yaşadıkları topraklar ile ilgili iç işlerin yerel kadrolar tarafından yerel dili ve yazıyı kullanarak bağımsız bir şekilde uygulanmasıdır. Ayrıca temel olarak bu işlemlerin yerel halk için geleneksel olan biçimlere ters düşmeden uygulanması düşünülmektedir.

Ulusal politika, ulusal güvenlik ile iç içedir. Bundan dolayı sanayi ve inşaat vakıfları ortaya çıkmıştır. Bu vakıflar hem idari organların hem devlet şirketlerinin hem de polis gibi güç yapılarının bazı özelliklerini birleştiren özel kurumlardır. Böyle yapılar, Sincan dahil olmak üzere beş özerk bölgede kurulmuştur.²⁹

“ÇHC’nin Milli Özerk Bölgeler Yasası” özerk yapıların yapısı ve personel görevleri için belirli şartlara sahiptir. Özyönetim sistemine sahip olan bir bölgede Halk Temsilcileri Meclisi (HTM) kadrosu doldurulurken özerkliğe sahip olan milliyetin temsilcilerinin diğer ulusal azınlıklar ile dengeli oranı ve kotaları dikkate alınmaktadır. SUÖB’de şu anda başkan ve

²⁷启智马, 中华民族多元一体格局与我国的民族政策, 北京: 中国社会科学出版社 (QiZhi Ma, Çin Ulusunun Çoğulcu Birliğinin Modeli ve Ülkemizin Etnik Politikası, Pekin: Sosyal Bilimler Yayıncılığı), 2010, s. 24.

²⁸ General Programme for the Implementation of National Regional Autonomy, 1952, Article 10, 11, 12.

²⁹ ЯоВан, Синьцзян-Уйгурский Автономный Район и Политика КНР в Контексте Современных Вызовов Международной Безопасности, (YaoWan, Modern Uluslararası Güvenlik Zorlukları Bağlamında Uygur Özerk Bölgesi ve ÇHC Politikası), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Moskova: Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, 2015, s. 110.

milletvekilleri kadrosunun yaklaşık %60'ı ulusal azınlıkların temsilcilerindedir. Bu özerk bölgedeki otonom illerin, ilçelerin, belediye başkanlarının ve valilerinin yaklaşık %80'i de ulusal azınlıklardanlardır.³⁰

SUÖB'de Sincan Parti Komitesi, ÇKP himayesinde çalışmakta ve tüm özerk bölgelerdeki parti siyasi yönetimlerini gerçekleştirmektedir. Parti liderleri için Sincanlı olma koşulu yoktur. Onların pek çoğu başka bölgelerden gelmektedir. Onlar ÇKP Politbüro üyeleri olarak oldukça yüksek bir statüye sahiptirler. Bu sistem, bir taraftan ÇKP'nin öncü rolünü güçlendirmek, diğer taraftan Merkezi yönetimin özerk bölgede var olmasını sağlamak için oluşturulmuştur.³¹

Çoğunlukla Müslüman olan Sincan bölgesi için din konusu da oldukça hassastır. Bu konuya ilişkin "SUÖB'de İbadet Yerleri Yönetimine Dair Geçici Kurallar" kabul edilmiştir. Bu kurallara göre her dini topluluk yasalar çerçevesinde bağımsız olarak dini faaliyetler düzenleme ve dini içerikli eser yayınlama hakkına sahiptir. Hükümet, farklı ulusal gruplara mensup olan nüfusun dinsel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dini etkinlikler için gerekli yerleri oluşturmayı ve gerekli sayıda elemanı tutma görevini üstlenmektedir.³² Günümüzde SUÖB'de dini etkinliklerin düzenlenebileceği 24.100 farklı mekân bulunmaktadır. Bunlardan 23.900'ü İslami törenler için ayrılmıştır.³³ Bazı dini kişiler, danışma konseylerinde, ulusal ve bölgesel temsilcilerin meclislerinde görev yapmaktadırlar. SUÖB yetkilileri, milli bayramlara ek olarak, Kurban Bayramı gibi dini bayramları da resmî tatil günleri olarak kabul etmişlerdir.³⁴ Bütün bu tedbirler yoluyla hükümet, her bir milliyetin normal yaşam şeklinin korunmasını ve aynı zamanda mevcut kamu düzeninin istikrarını sağlamaya çalışmaktadır.

Bütün incelenmiş bilgileri genelleştirirken ve SUÖB'de uygulanan siyasi pratikleri analiz ederken ulusal özerkliğin gelişmesindeki ana eğilimleri de belirtmek mümkündür. İlk olarak, ulusal-bölgesel özerklik politikasının gelişmesine verilen destekten bahsedilebilir. Örneğin XVIII. ÇKP Kongresi raporunda "ulusal bölgelerdeki özerk yönetim sistemini güçlendirmek ve iyileştirmek"³⁵ gerektiğine vurgu yapılmıştır. Böylece ÇHC Hükümeti, ulusal toprak özerkliğini, güçlendirilmesi gereken temel bir siyasi yapı olarak ele almaktadır.

³⁰ Яо Ван, "Синьцзян-Уйгурский Автономный Район Китая: Территориальное Самоуправление и Национальная Политика" (Yao Wan, "Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi: Bölgesel Özerk Yönetim ve Ulusal Politika"), *Ars Administrandi*, No. 3, 2013, s. 112.

³¹Wan, *Modern...*, s. 112.

³² "A Repressive Framework: Regulation of Religion in Xinjiang", <https://www.hrw.org/reports/2005/china0405/6.htm> (22.11.2018)

³³ "新疆民族团结考察报告" ("Sincan Ulusal Birlik Denetim Raporu"), <https://yd.baidu.com/view/b6ebad40844769eae009ed80?cn=2-2,4-128&pn=14> (22.11.2018)

³⁴Wan, *Modern...*, s. 115.

³⁵ "Full Text of Hu Jintao's Report at 18th Party Congress", http://www.china-embassy.org/eng/zt/18th_CPC_National_Congress_Eng/t992917.htm (22.11.2018)

ÇKP ideolojisiyle desteklenen Çin halklarının birliği fikrinin, devlet yapısının üniter biçiminin, oldukça sert olan siyasi çizginin korunması gerektiği fikri, zamanla edinilen tarihi tecrübeye dayanmaktadır. Ulusal-bölgesel özerkliğin genişletilmesi fikri, bu politikaya ters düşmekte ve ayrılıkçı eğilimleri güçlendirme tehdidi oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu durum, çeşitli ulusal azınlıkları tam bir siyasi bağımsızlık elde etmek amacıyla harekete geçirebilmektedir. Ayrıca azınlıkların elde ettikleri imtiyazlar, Çin vatandaşlarının birçoğu tarafından hükümetin zayıflığının bir göstergesi olarak algılanmakta ve ÇKP'nin siyasi otoritesini azaltmaktadır.

Öte yandan, ulusal özerk bölgeler sisteminin reddedilmesi de imkânsızdır, çünkü Çin için ulusal azınlık sorunu çok hassastır. ÇKP ve ÇHC hükümeti toplumsal istikrar sağlamak için çabalamaktadır. Özerkliğin bazı tezahürlerinin bile iptali özerk bölgelerde (özellikle Sincan ve Tibet'te) hoşnutsuzluk ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle, ÇKP'nin ulusal azınlık politikası, ulusal-bölgesel özerklik sistemini daha çok geliştirmeye yöneliktir.

Günümüzde de siyasetçiler, uzmanlar ve bilim adamları tarafından Çin halkının bu sorunu politikleştirmemesi adına tartışmalar ve konuşmalar yapılmaktadır. Bunların çoğuna göre dil, dini inançlar ve gündelik hayatın gelenekleri dahil olmak üzere milliyetlerin kültürel kimliklerine saygı gösterilmeli, ancak bu konuyu siyasi boyuttan da kurtarmak gerekmektedir. Böylece, Han nüfusunun ulusal özerkliğin önemini anlaması için ÇKP'nin, medya ve eğitim kurumlarının faaliyetlerini bu yönde geliştirmesi gerekmektedir.

ÇHC'de iç turizmin artan popülaritesi, doğu bölgelerinden SUÖB'ye gelen insan sayısının artırılmasını sağlamaktadır.³⁶ Böylece bölgenin gelişimi ve kültürel anlayışı, diğer iller ile olan etkileşimi güçlenmektedir. Sincan ulusal kültürünün özelliklerinin giderek artan bir şekilde tanınması, ortak bir kültürün oluşturulmasına ve fikir birliğine duyulan arzuyu doğurmaktadır. Bu tür bir destek, bölgenin dış ticaretinde artışı, kendi potansiyelinin bağımsız bir şekilde gelişimi, işgücü göçünde değişimi, kadro hazırlanması gibi konularda bağımsızlığını genişletebilmektedir. Tüm bu tedbirler, SUÖB'nin kaynaklarını önemli derecede artırabilmekte ve Sincan'ın nüfus bakımından ÇHC tarafından desteklenmesine yol açabilmektedir.

Böylece, siyasi pratik, devletin sürekli olarak Sincan'ın bölgesel özelliklerini hesaba kattığını göstermektedir. Sosyo-ekonomik kalkınmanın dengelenmesi, ulusal niteliklerin tasfiye edilmesi anlamına gelmemektedir. Ancak bu, nihayetinde onların depolitizasyonuna yöneliktir. Özerk Bölgelere dair Yasa'nın 61. Maddesinde belirtildiği üzere "devlet muafiyet sağlayan bir politika geliştirmekte; ulusal özerk bölgelerdeki dış ticaretin gelişmesini

³⁶Wan, *Modern...*, s. 118.

desteklemekte ve o bölgelerdeki işletmelerin bağımsızlığının arttırılmasını sağlamak üzere gerekli yardımlarda bulunmakta; bir bölgenin özel avantajlara sahip olduğu ürünlerinin ithalatının gelişimini teşvik etmektedir”.³⁷ Ancak bütün bu tedbirler, ulusal azınlığı değil, bölgesel özerkliği güçlendirmektedir.

Bölgesel yasaların içerikleri sınırlı olduklarından ve onaylama süreçleri karmaşık olduğundan dolayı, ÇHC'de ve özellikle SUÖB'de ulusal yasama süreci kusurlu ve eksik kalmıştır. Kanunların tek başına, zorunlu bir norm olarak bölgenin ve ulusal azınlıkların durumunu geliştirmeye yetecek gücü yoktur. Uygulamada bu, özerklik hakkının sanal olarak zayıflamasına ve azalmasına yol açmaktadır. Özerk bölgelerin bağımsızlığı ekonomik işlemlerde eksik kalmaktadır. SUÖB, merkezden tahsis edilen kaynaklara fazlasıyla bağımlıdır. Bağımsızlığı ve merkezden gelen yardımı dengelemek için bölgesel yasamada önemli düzenleyici açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

1.2. PROBLEME DAİR UYGUR AZINLIĞIN GÖRÜŞÜ

1.2.1. Uygur Bağımsızlık Sorunu ve Hareketin Nedenleri

Uygurlar için kendi devletlerini kurma fikri tarihten beri süregelen bir fikirdir. Güçlü bir ulusal kimliğe sahip olan Uygurlar, kendi tarih ve kültürleriyle gurur duymakta ve kendi benliklerine yabancı olan Han geleneğinden soyutlanmaktadırlar. Hatta araştırmacıların çoğunun vurguladığı gibi Han insanları, komşu olmalarına rağmen Doğu Türkistan halklarının etnogeneze hiçbir zaman ciddi bir etkide bulunamamışlardır.³⁸ Dolayısıyla Uygurlar, Çin İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan'ı 1759 yılında “yeni sınır” (Çince 新疆) anlamına gelen “Sincan” ismi ile kendi topraklarına dahil etmesine bugün dahi öfkeyle bakmakta ve bunu adil bulmamaktadırlar.

Etnik anlaşmazlıklar, XX. yüzyılın başında Çin milliyetçiliğinin yayılması ile başlamıştır. O dönem bazı kesimler ülkede yaşayan tüm halkları asimile etme yoluyla “tamamen Han Çini” yaratma fikrini öne sürmekteyken³⁹ diğer bazı kesimler ise Çin'deki “beş soyu” da içeren bir “süper ulus” olarak “tek Çin ulusu” fikrini savunmuşlardır.⁴⁰ Buna karşılık olarak Doğu Türkistan'daki huzursuzluk da büyümeye başlamış, protestolar 1930'larda

³⁷ Law of the People's Republic of China on Regional National Autonomy, a.g.e.

³⁸ Syroyezhkin, *Çin'deki...*, s. 89.

³⁹ Ouyang Kang, *The Chinese National Spirit: The Core of a Spiritual Home*, Berlin: Springer Science and Business Media, 2017, s. 119.

⁴⁰ Shiyuanc Hao, *How the Communist Party of China Manages the Issue of Nationality*, Berlin: Springer Science and Business Media, 2016, s. 42 - 43.

zirveye ulaşmıştır. Yaşanan çatışmaların sonucunda Sincan'da yeni devlet yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴¹ Buna çarpıcı bir örnek olarak Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti gösterilebilir. Ancak bu devlet yalnız yarım yıl ayakta kalabilmiş ve tekrar “Çin toprağının ayrılmaz bir parçası” olmuştur.⁴²

Siyasal terör, istihbarat faaliyetleri, muhalefetin zorla bastırılması gibi yöntemler Guomintang'ın bölgedeki yeni baskı araçları olmuştur. Bu metotlar Uygur muhalefetini yeraltına çekilmeye zorlamış, böylece diktatörlüğe karşı er ya da geç ortaya çıkmaya hazır olan birçok grup oluşmaya başlamıştır. Bunlardan biri, “saf inanç” ve “bütün Türklerin birleşmesi” fikirlerinden esinlenen İslamcı, pan-Türkçü gruptur. Diğeri ise komünist yanlısı bir tavır içerisinde olan, SSCB'de temel bir eğitim alan aydınların oluşturduğu gruptur. Bu ikinci grup Sovyetler Birliği ve ÇKP tarafından desteklenmiştir. Bu gruplar, tecrit altında oldukları halde, “üç bölge devrimi” olarak adlandırılan ortak bir hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak, 1944 yılında Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu devletin ömrü ise yaklaşık 5 yıl sürmüştür.⁴³

20 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun birlikleri Urumçi'yi işgal etmiştir. Aralık ayında Sincan'da il halk hükümeti kurulmuştur. ÇHC ilan edildikten sonra Çin hükümeti, SSCB'nin deneyimini örnek alarak Uygur Özerk Cumhuriyeti'ni yaratmıştır.⁴⁴

Böylece, uzun yıllar boyunca Sincan ayrılıkçılığı Çin-Uygur ilişkilerinin adeta ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ayrıca, ilişkilerin neredeyse bütün tarihi boyunca, hatta birleşik bir devleti oluştururken dahi, bu iki milletin kendilerini birbirlerinden ayrı gördüklerinden bahsedilebilir. Uygurlar da taleplerinin ayrılıkçı bir hareket olarak nitelendirilmesini reddederek ulusal bir kurtuluş hareketi olduğunu savunmaktadırlar.

Günümüzde çok uluslu bir devlet olan Çin'de Sincan Uygur Özerk Bölgesi, ÇHC'nin beş özerk bölgesinden en büyük olanıdır. Bölgenin yüzölçümü 1.600.000 km²'dir, yani SUÖB, bütün ülke topraklarının 1/6'ini oluşturmaktadır. 2010 nüfus sayımına göre Sincan'da yaklaşık 21 milyon 813 bin kişi yaşamaktadır. Burada yaşayan Uygurlar, 10 milyon 69 bin kişi (yani toplam nüfusun % 45.21'i) ile nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar.⁴⁵ Ancak Uygurlar,

⁴¹Nicholas Fuller, “Xinjiang: The History and Context of Modern Issues”, *IUSB Undergraduate Research Journal of History*, Vol. 6, s. 13.

⁴² Barış Adıbelli, *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2007, s. 171-172.

⁴³ 卫疆田, *新疆历史*, 北京: 五洲传播出版社(WeiJiang Tian, *Sincan Tarihi*, Pekin: Çin Kıtalararası Yayınevi), 2003, s. 67 – 68.

⁴⁴Hao, *a.g.e.*, s. 78.

⁴⁵ “新疆维吾尔自治区 2010 年第六次全国人口普查主要数据公报”, 中华人民共和国国家统计局 (“2010 Yılı Altıncı Ulusal Nüfus Sayımında Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Nüfus Verilerine Dair Bülten”, *Çin Halk*

sayılarıyla ilgili resmi bilgilerin gerçek rakamdan az olduğunu düşünmektedirler. Bazılarına göre, ulaşılması zor olan bölgelerde resmi makamların doğum oranı sınırlandırma kanununu gözlemlemesi zordur. Bundan dolayı yerel yönetim gerçek rakamları saklamak zorunda kalmaktadır.⁴⁶ Diğer bir kesime göre ise Çin hükümeti, Uygurların Sincan'ın ve bütün ülkenin ekonomik ve siyasi hayatındaki önemini küçümsemek amacıyla kasten sayılarını azalttığına inanmaktadırlar.⁴⁷ Fakat bu görüşlerin her ikisi de, söylentiler seviyesinde kalmaktadır ve onları ispat edebilecek resmi bir temel yoktur.

Aynı zamanda, bölgedeki Han nüfusunun sayısının giderek arttırıldığı da açık bir gerçektir. Günümüzde Hanlar, Sincan toplam nüfusunun %40.5'ini oluşturmaktadır (yaklaşık 8 milyon 75 bin kişi). Böylece onların sayıları, Uygurların sayılarından çok da farklı değildir. Bu rakamlar, Sincan'ın ÇHC'ye dahil edildiği 1949 yılındaki (sadece 260 bin kişi) ve hatta 1994 yılındaki (2 milyon 224 bin kişi, yani Sincan toplam nüfusunun %13,6'sı) rakamlara göre çok fazladır.⁴⁸ Böylece, yerleşim bölgelerinde bile, asli unsur olan Han temsilcilerinin sayısının suni olarak arttığı açıkça gözükmemektedir.

Bu kısmen de olsa, şüphesiz Çin liderliğinin Cumhuriyeti "Hanlaştırma" politikasından kaynaklanmaktadır ve bu politika gayri resmi olsa da devletin bütün tarihi boyunca her zaman uygulanmıştır.⁴⁹ Öte yandan, bunun nesnel nedenleri de vardır. Çin hükümetinin planına göre SUÖB'nin ülkenin batı ve doğusunu birbirine bağlayan "transit köprü" olarak ve aynı zamanda "ÇHC SUÖB - Orta Asya devletleri" işbirliğinin önemli bir bölgesel (altyapı, mali vb.) merkezi olarak ekonomik açıdan kalkınması öngörülmektedir. Elbette, kaliteli yerel kadro eksikliği nedeniyle, uzmanların "Han" Çin'inden getirilmesi gerekmektedir.⁵⁰ Fakat tüm bunlar, "Doğu Türkistan'ın Savunucuları"na ikna edici gelmemektedir. Onlar her zaman Han insanların Uygurların tarihi vatanlarına yerleştirilmesinin "yasa dışılığını" ispatlamaya çalışmaktadırlar. Onlara göre bölgedeki Han Çinlilerin sayısının arttırılması Uygurları kendi topraklarında "ikinci seviye" ve "yabancı" ulusa dönüştürmektedir.⁵¹

Milliyetçiler tarafından yapılan bu ifadeler abartılmış gibi görünse de, bu tür suçlamalar

Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Bürosu),

http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/dfrkpcgb/201202/t20120228_30407.html (22.11.2018)

⁴⁶ Yücel Tanay, "Doğu Türkistan'ın Demografik Yapısı ve Çin'in Gizlediği Gerçekler",

<http://www.oncevatan.com.tr/dogu-turkistanin-demografik-yapisi-ve-cinin-gizlediği-gercekler-makale.32047.html> (22.09.2017)

⁴⁷ Tanay, *a.g.e.*

⁴⁸ FT 中文网, "新疆何时再现田园牧歌?" (FT ZhongWenWan, "Sincan Tarla Huzurunu Ne Zaman Yeniden Sağlayabilir?"), <http://www.ftchinese.com/story/001055071/?print=y>(22.09.2017)

⁴⁹ Jamil, *a.g.e.*

⁵⁰ Howell, *a.g.e.*, p. 136.

⁵¹ http://www.uyghurcongress.org/en/?page_id=29681 (22.09.2017)

için güçlü bir temel vardır. Merkezi hükümet tarafından yaklaşık 30 yıl sürdürülen doğum oranını kısıtlama politikası, ulusal azınlıklar için çok sıkı olmamasına rağmen (“bir aile - bir çocuk” programı yerine küçük uluslara yönelik “bir aile – üç çocuk” programı uygulanmaktaydı) onları asimile olma tehdidiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca, son zamanlarda bu program genişletilmiştir. Çin hükümeti, doğumuna izin verilen çocuk sayısından daha az çocuk yapan veya doğum yapmayı reddeden ailelere parasal bir ödül vermeyi taahhüt etmektedir.⁵² Uygur milliyetçilerine göre, bu demografik politika, Sincan ve Tibet halklarının yozlaşmasına neden olabilmektedir. Ayrıca bu alanlardaki yerli halkların sayısı azalırken, Hanların sayısı gittikçe artmaktadır.

Bu duruma bağlı olarak bölgenin sosyo-politik gelişimi ile ilgili endişeler de artmaktadır. Daha önce söz edildiği üzere, Çin'in özerk bölgelerinde yerel öz yönetim için özel bir sistem uygulanmaktadır. Buna göre bölgesel hükümet başkanlığı görevi, bölgenin nüfusunun büyük bir yüzdesini kapsayan milletin temsilcisine verilmektedir. Böylece, meclisteki en önemli makam en kalabalık ulusun temsilcisine, ikinci makam daha az kalabalık olana, üçüncü makam ise ondan daha da az kalabalık olana verilmektedir. Bu nedenle Uygurların kısa sürede (zaten nominal olan) bölgedeki iktidarların tamamen Han temsilcilerinin eline geçmesiyle ilgili kaygıları vardır.

Bir diğer önemli sorun, sosyo-ekonomik alanla ilişkilidir. Bunun en önemli tezahürlerinden biri, Çin'deki bölgelerin ekonomik gelişim düzeyleri arasındaki dengesizliktir. Çin'in batı kısmı (özellikle de ulusal azınlık grupların çoğunun yaşadığı Sincan ve diğer sınır illeri) kalkınmada ülkenin diğer bölgelerinin gerisindedir. Ayrıca, Doğu Türkistan “vahalar”ının doğal ve coğrafi şartları hem nüfusun büyümesi hem de ekonomik faaliyetler açısından kısıtlı imkânlarla sahiptir. Bu yüzden Han halkı ile bölgenin yerli halkları arasında kaynak dağılımı konusunda problemler ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, Uygur Kongresinin bazı temsilcilerine göre, Sincan'daki hammadde endüstrileri kasıtlı olarak geliştirilmektedir. Yani onlara göre, bölgedeki ekonomi politikası, Sincan topraklarının ekonomik açıdan tükenmesini ve özerk bölgenin emek gücüyle ÇHC'nin merkez alanlarının geliştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.⁵³

Bunun yanı sıra sosyo-kültürel faktörler de önemlidir. Yerleşik Konfüçyüsçüler ve Taocu kültürler, uzun zaman önce Sincan'da yayılmaya başlamış olsa da medeniyetler arasındaki çeşitli zıtlıklardan dolayı bu kültürlerin Uygur kültürü ile tamamen birleşmeleri ya da

⁵² *Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 10 October 2010, p. 209 – 210.

⁵³ Klara Khafizova, “Separatism in China's Xinjiang-Uighur Autonomous Region: Dynamics and Potential Impact on Central Asia”, *Central Asia and the Caucasus*, Vol.: 1, Issue: 19, s. 10.

uyuşmaları mümkün olmamıştır. Bundan dolayı Han ve bölgedeki etnik azınlık temsilcileri arasında kültürel bir boşluk oluşmuştur. Buna ek olarak, sulanan vaha tarım alanlarındaki çiftliklerin doğal olmayan nüfus fazlalığı, göçebe ve yerleşik kültür geleneği arasındaki etkileşim için daha da olumsuz koşullar yaratmaktadır. Aynı zamanda, uzun zamandır Müslüman ve Türk dilinde konuşan insanlar arasında Pan-İslamcılığın radikal ideolojisinin ve pan-Türkçülüğün yaygınlaşması bugüne kadar bir istikrarsızlık oluşturmuş ve etnik gruplar arasındaki çatışmaları kışkırtmıştır.

Protestolara yol açan bir diğer sorun, Çin hükümeti tarafından sürdürülen Sincan halklarının dini uygulamaları ile ilgili çok radikal projelerdir. Örneğin, Nisan 2014'te Aksu eyaletindeki yetkililerin temsilcileri, "whistle-blowers" ("düdük çalanlar") adında bir ödül sistemi oluşturmuştur. Bu "düdük çalanlar"ın görevi, hükümete (sakal bırakmak veya İslami evliliklerin kilit unsuru olan dini nikah yapmak gibi) "yasadışı dini faaliyet"leri bildirmek olmuştur.⁵⁴ Daha sonra Ocak 2015'te SUÖB Halk Meclisi Daimi Komitesi, Urumçi belediyesinin kamu alanlarında yüzü örten çarşafların giyilmesini yasaklamıştır.⁵⁵ Üstelik son yıllarda Uygurların Ramazan'da yaptıkları oruç ibadetlerindeki kısıtlamalar, her zaman Sincan bölgesi yerel yönetim görevlileri tarafından desteklenmiştir. Böylece memurlara, öğrencilere ve öğretmenlere oruç tutmak yasaklanmıştır.⁵⁶

Bölgenin İslamiyet'ten uzaklaştırılmasına yönelik hükümet tedbirleri sadece yasama ile sınırlanmamaktadır. Aktif olarak kültür propagandası da yürütülmektedir. Böylece, bölgesel ve yerel yetkililer tarafından hazırlanan ve büwi olarak bilinen kadın dini uzmanlar, Müslüman kadınlara "yasadışı dini faaliyetler"e karşı propagandayı içeren eğitim vermekte, onları "modern" bir tarzda ve moda uygun şekilde giydirmeye çalışmakta, cilbap ve çarşaf giymekten vazgeçirmeye çabalamaktadırlar.⁵⁷

Aynı zamanda, Sincan Müslümanlarının açıkça yaşadıkları ibadet özgürlüğüne yönelik kısıtlamalardan dolayı hem Uygurların hem de uluslararası örgütlerin durumu protesto eden tutumlarına yanıt olarak Çin; sürdürdüğü haksız önlemlere ya "terörle mücadeleyi" ya da "yerel inisiyatif" gerekçe göstermektedir.

Çinli araştırmacılar, bölgedeki ayrılıkçı eğilimlerin yayılmasını etkileyen faktörlerin sebebi olarak aşağıdaki iç koşullardan söz etmektedirler:

- Çözülmemiş sosyal meseleler (özellikle çok sayıda yoksul insanın var olması);

⁵⁴*Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 9 October 2014, s. 170.

⁵⁵*Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 8 October 2015, s. 285.

⁵⁶*Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 6 October 2016, s. 287.

⁵⁷*Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 9 October 2014, s. 170.

- Yerel halk ve özellikle öğrenciler arasında siyasi ve eğitimsel alanlardaki yetersiz çalışmalar;

- Dini meselelerin çözümündeki bozulmalar, “solcu” aşırılıklar;

- Dinin toplumda artan etkisi karşındaki ciddiyetsiz tutum;

- Gençler üzerinde kontrol kaybı;

- Propaganda çalışmalarındaki ihmaller, yayınlarda tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına izin verme.⁵⁸

Ancak, bazı Çinli araştırmacılara göre, Sincan'da ayrılıkçı eğilimlerin yoğunlaşmasının başlıca nedeni, ne Sincan'ın sosyo-politik veya ekonomik sorunları, ne de ulusal partinin yanlış şekilde uygulanan politikasıdır. Çalışmalarda Uygur ayrılıkçı hareketinin ana nedeni olarak dış faktörlere dikkat çekilmektedir. Bunlar:

- ABD liderliğindeki Batı'nın gerici düşman güçleri;

- Arap ülkelerinden gelen İslamcı güçler;

- Türkiye tarafından yayılan pan-Türkçü güçler;

- Orta Asya devletlerinin milliyetçileri ve bölücülük sloganları atan gerici güçler;

- Afganistan ve Pakistan'da bulunan, “cihad” sloganlarını şiar edinmiş gerici güçlerdir.⁵⁹

Buna ek olarak Sincan'daki etnik ayrımcılığın güçlenmesini son iki yüzyılda meydana gelen jeopolitik değişimlerin tetiklemiş olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Kosova'daki Arnavutların, Irak'taki Kürtlerin, Balkanlar'daki Bosnalıların, Ortadoğu'daki Filistinlilerin başarıları ve en önemlisi, SSCB'nin çöküşünden sonra Uygurlara etno-kültürel, dini ve dilsel açıdan yakın olan halkların yaşadıkları Orta Asya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkması gibi değişimler bunun örnekleridir. SSCB'nin çöküşünden sonra Türk ve diğer Müslüman halkların egemen devletlerini kurmaları ile sonuçlanan Orta Asya'daki jeopolitik değişimler, kendi devletini yeniden kurmayı amaçlayan Uygur hareketinin canlanmasının temel sebeplerinden biri olmuştur.

1.2.2. Uygur Hareketinin Kurumsal Temeli

1991'de Sovyetler Birliği'nden “Batı Türkistan”ın (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) bağımsızlığını ilan etmesi, SUÖB’de yeni bir huzursuzluk

⁵⁸ Константин Сыроежкин, “Сепаратизм в Синьцзяне: Мифы и Реальность”, *Центральная Азия и Кавказ* (Konstantin Syroyezhkin, “Sincan'daki Ayrılıkçılık: Efsaneler ve Gerçekler”, *Orta Asya ve Kafkasya*), No. 10, 1997, s. 372.

⁵⁹A.g.e., s. 371.

dalgası için bir tür katalizör görevi görmüştür. Doğu Türkistan'ın Çin'den ayrılıp Uyguristan'ın kurulması için yapılan destek çağrıları, Orta Asya'nın tümünde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hem Sincan sakinleri ile olan etnik ve dini yakınlık, hem de Orta Asya'da büyük bir Uygur diasporasının var olması, 1990'ların başında bölge ülkelerinin topraklarında milliyetçi duygulara sahip bir takım Uygur örgütlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, "Doğu Türkistan'ın Kurtuluşu Örgütü", "Doğu Türkistan Uluslararası Komitesi", "Uygurlar Birleşik Örgütü" vb. Bu örgütler bağımsız bir devlet olarak Uyguristan'ı yeniden yaratmak amacıyla Sincan'daki diğer soydaşlarına yardım etmeye başlamışlardır. Üstelik çeşitli İslamcı ve aşırılıkçı örgütler de aktifleşmeye başlamıştır. Örneğin, "Hizb-ut Tahrir al-İslami" ve "Özbekistan İslami Hareketi" (daha sonra ismi "Türkistan İslami Hareketi" olmuştur) vb.⁶⁰ SUÖB'den kaçıp Çin karşıtı propaganda başlatan Uygurlar da bu örgütlere katılmış ve çoğunlukla onların sayesinde bu yapılar, Sincan'daki ayrılıkçı "yeraltı örgütler" ile temas kurmuşlardır.

Aynı zamanda, farklı ülkelerde bulunan Uygur diaspora liderleri, çıkarlarını uluslararası arenada temsil edebilecek bir organizasyon kurmayı amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda ilk girişim Aralık 1992'de İstanbul'da Dünya Milli Doğu Türkistan Kongresi olmuştur (daha sonra ismi I. Doğu Türkistan Ulusal Meclisi olarak değiştirilmiştir).⁶¹ Kongre, Çin hükümetinin Sincan'daki acımasız politikasının kınanması, SUÖB'nin bağımsızlığını kazanması için silahlı mücadele yapılması çağrısı ile sonuçlanmıştır.

Bütün Uygurları kapsayan bir örgütün yaratılmasındaki ilk başarısızlığa rağmen, 1998 yılında ikinci bir teşebbüste bulunulmuştur. O zaman yaklaşık 40 Uygur lideri ve 18 ülkeden yaklaşık 300 temsilci İstanbul'da bir araya gelip Doğu Türkistan Milli Merkezi'ni (DTMM) kurmuştur. Bu kurum, dünya çapında Uygur dernekleri için uluslararası bir çatı yapılanma olmuş ve hatta Doğu Türkistan'ın sürgün hükümeti rolünü üstlenmiştir.⁶² Birinci kongrenin aksine, yeni kurulan örgütün katılımcıları şiddet yöntemlerini reddetmiştir. Bu yeni ilke, başta Orta Asya'dan gelen ve şiddeti terk etme politikasını benimsemeyen radikal Uygur gruplarının DTMM'den ayrılmasına neden olmuştur. Bu yüzden örgüt, "global" statüsünü kazanamamıştır. Buna ek olarak, o zamanlarda ÇHC, Türkiye üzerinde baskı kurmaya başlamış ve bir yıl geçmeden DTMM'nin karargâhı Münih'e taşınmıştır.⁶³

⁶⁰Davide Giglio, "Separatism and the War on Terror in China's Xinjiang Uighur Autonomous Region", <http://cdn.peaceopstraining.org/theses/giglio.pdf> (22.11.2018)

⁶¹Gardner Bovingdon, *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land*, New York: Columbia University Press, 2010, s. 147.

⁶²Bovingdon, a.g.e., s. 147.

⁶³A.g.e.

16 Ekim 1999 tarihinde ikinci Doğu Türkistan Milli Meclisi, Doğu Türkistan Milli Merkezi'ni oybirliğiyle Doğu Türkistan Ulusal Kongresi'ne dönüştürmüştür. Ancak o zamanlarda hala aktif olan birçok bağımsız Uygur örgütü bulunmaktaydı. Birkaç aylık hazırlığın ardından, 16 - 19 Nisan 2004 tarihinde Doğu Türkistan Ulusal Kurultayı, Dünya Uygur Gençler Kurultayı (bu kurultayların her ikisi de Münih'te bulunmaktaydı) ile birleşmiş ve Dünya Uygur Kurultayı (WUC) kurulmuştur.⁶⁴ Kurultay, ana hedeflerinin “Uygur halkının siyasi geleceğini belirlemek için demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerini barışçıl, şiddet içermeyen ve demokratik yollarla teşvik etmeye çalışmak”⁶⁵ olduğunu ilan etmiştir.

Bugüne kadar, WUC'un Uygur sorununda Çin hükümetine karşı ana muhalefeti oluşturduğu kabul edilebilmektedir. Böylece Çin'de, Sincan'daki herhangi bir protesto ya da bir terör eylemi (Uygurların dahil olduklarına dair kanıtlar bulunmasa da), kurultayın gizli bir faaliyeti olarak algılanmaya başlamıştır. Kuşkusuz, örgütün SUÖB üzerinde etkisi vardır, ancak kurultayın terörizm sponsoru olarak nitelendirilmesi pek inandırıcı değildir. Çünkü şiddet içermeyen yöntemleri kullanarak Çin “sömürgecileri” ile mücadeleyi tercih eden kurultay, kendi soydaşlarının zaten hassas olan durumlarını daha da kötüleştirip ölmelerine, tutuklanmalarına ve zulüm yaşamalarına neden olmak istememektedir.

Kabul etmek gerekir ki, kurultayın birçok açıdan faaliyeti, dünya toplumunun dikkatini “Uygur sorunu”na çekmeye başlamış ve onu uluslararası seviyeye getirmiştir. Genellikle Çin medyası, Uygurların Merkezi Hükümet karşıtı isyanlarından söz etmemektedir. Bu bilgiler herhangi bir şekilde ÇHC dışına sızdığıdaysa, isyancılar“teröristler” ve “aşırılıkçılar” gibi gösterilmektedir.

Ancak, WUC'un bu konudaki olumlu rolüne rağmen, Çin hükümeti ile halen yaşanan açık çatışmalar, olayların nesnel olarak değerlendirilmesinde engeller teşkil etmektedir. Bunun nedeni, çatışan iki taraftan gelen kopuk ve çoğunlukla çelişkili bilgilerdir. Bunun çarpıcı bir örneği olarak, dünya kamuoyunu alevlendiren ve uluslararası ilgiyi Sincan'a çeken 2009 yılındaki olaylar olmuştur.

5 Temmuz 2009 tarihinde SUÖB'nin başkenti olan Urumçi şehrinde büyük halk ayaklanmaları ortaya çıkmıştır. Bu olayları tetikleyen unsur 26 Haziranda Guangdong eyaletinin Shaoguan kentinde Çinliler tarafından Uygur işçilerin öldürülmesi olmuştur.⁶⁶ Sincan Halk Hükümeti Başkanı Nur Bekri, 5 Temmuz akşamı Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin idari merkezi olan Urumçi'de ortaya çıkan çatışmaların “yurt dışındaki güçler tarafından

⁶⁴http://www.gokbayrak.com/haber_detay.asp?id=248 (22.11.2018)

⁶⁵<http://www.uyghurcongress.org/en/> (22.11.2018)

⁶⁶Milliyet, 07 Temmuz 2009.

kışkırtılan ve yurt içindeki güçlerce uygulanan planlı ve organize bir şiddet olayı”⁶⁷ olduğunu söyleyerek resmi makamların görüşünü açıklamıştır.

Çin hükümetinin muhalifleri ise, bunun aksine, Urumçi’deki olayların barışçıl bir protesto olduğunu söyleyerek; “Uygur protestocuları ellerinde Çin bayrağını taşımaktaydılar... Onlar protestoyu çatışmaya çevirmeyi düşünmemekteydiler”⁶⁸ şeklinde bir açıklamada bulunmuşlardır. Aynı zamanda, Kongre ve onu destekleyen Batı medyası, Urumçi olaylarını anlatırken olayların şahitleri olarak yalnızca “ABD, Almanya ve Türkiye’deki WUC temsilcileri ile temasa geçen kişilere”⁶⁹ atıfta bulunmaktadır.

Aynı zamanda iki tarafın sundukları mağdur sayılarında da farklılıklar vardır. Böylece, Çin Hükümeti’nin sağladığı resmi bilgilere göre, 197 kişi (çoğunun Han olduğu söylenmektedir) öldürülmüş ve 1.721 kişi yaralanmıştır.⁷⁰ WUC’un Başkanı Rabia Kadir ise bu verilerin sayıca azaltılmış olduğunu belirtmektedir. Ona göre, mağdurların sayısı “iki bini aşmıştır” ve “bu rakamlar Çin’in Uygurlara karşı soykırım işlediğinin bir delilidir”.⁷¹

Olayların çıkış sebebine (25 Haziran 2009 tarihinde Guangdong oyuncak fabrikasında meydana gelen çatışmaya) dair iki tarafın da açıkladığı görüş farklıdır. Çin hükümeti, bu çatışmada 2 Uygur işçisinin öldüğünü ve 118 kişinin de yaralandığını söylemiştir. Ayrıca, resmi ÇKP açıklamasına göre Han işçilerin Uygurlara saldırmalarının sebebi, Uygur ve Han vatandaşların birlikte çalıştıkları fabrikanın eski bir çalışanı olan bir (Han) işçisi tarafından uydurulan bir suçlamanın internette yayılması olmuştur. Bu suçlamaya göre birkaç Uygur işçisi Çinli iki kıza tecavüz etmiştir. Hükümet açıklamasına göre, bu suçlama yalan çıkmışsa da Hanların arasında büyük tepki yaratmıştır.⁷²

İki kesim arasındaki çatışma ortamı, Uygur sorununun gerçekliğini anlamayı engellemektedir. Bu durum, bir taraftan medyayı sınırlayan ÇKP sansürü ve ÇHC internetinin kapalı olması neden olmaktadırken diğer taraftan, WUC tarafından sağlanan ve çoğunlukla söylentilere dayanan verilerin şüpheli ve güvenilir olmamasından kaynaklanmaktadır.

⁶⁷Cumhuriyet, 07 Temmuz 2009.

⁶⁸<http://www.uyghurcongress.org/ru/?paged=14> (22.11.2018)

⁶⁹A.g.e.

⁷⁰XinHua, 18 Temmuz 2009.

⁷¹<http://www.milli-firka.org/content/2278> (22.11.2018)

⁷²<http://wangpa.livejournal.com/397632.html> (22.11.2018)

1.3. UYGUR SORUNUNUN TARİHİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

1.3.1. Çin-Uygur Çatışma Tarihi ve Probleme Dair Çin Bakışı

Modern dönemdeki Uygur Sorununun, Çin ulusal yönetim sisteminin oluşturulmasıyla birlikte XX. yüzyılda ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür. Özellikle de bölge üzerindeki SSCB etkisinin arttığı 1930-1940'lı yıllarda Sincan, yerel halkları isyana teşvik eden büyük güçlerin oynadığı “tarihsel büyük oyun”un odak noktası olmuş ve bu dönemde Çin karşıtı pek çok isyan meydana gelmiştir. Örneğin; 1931 Kumul isyanı, 6. Uygur Tümeni kalkışması, 1944'teki ayaklanma vb. Bu isyanlardan bazıları, 1932-1933 yıllarında eyaletin güneyinde ve 1944-1949'da kuzeybatıdaki üç ilçede (İli, Altai ve Tarbagatai) gerçekleşmiş ve ömürleri uzun sürmeyecek olan Doğu Türkistan cumhuriyetlerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.⁷³

Sincan Sorunu'nun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasına dair görüşmeler, 1945'te Guomintang ve ÇKP arasındaki ateşkes müzakereleri ile aynı zamanda başlamıştır.⁷⁴ Çin'in merkezi yönetimi ile DTC arasındaki barış görüşmeleri Haziran 1946'da “11 noktalı anlaşma” ve iki ek protokol imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma, SUÖB için belirli özgürlükler ve ayrıcalıklar tanımış olsa da, anlaşma metninde ne Sincan'ın bağımsızlığı ne de özerkliğinden söz edilmiştir.⁷⁵ Çin hükümetinin bu konuda taviz verme isteksizliğinin yanı sıra koalisyon hükümeti içindeki hizip çatışması, bu koalisyonun kısa ömürlü olmasına neden olmuştur. Koalisyon üyelerinin bir çoğu görevlerini bırakarak Urumçi'yi terk etmiş ve Gulca'ya geçmiştir. Böylece, Sincan bir kez daha sürekli “devrimci yapılanma” içinde olan düşmanca bölgelere ayrılmıştır.⁷⁶

Durum, ancak Çin Komünistlerinin zaferinin kesinleştiği 1949 yılına doğru değişmeye başlamıştır. Mao Zedong, Üç Bölge Devrimi'ni Çin devriminin bir parçası olarak tanımış ve DTC heyetini Pekin'e davet etmiştir.⁷⁷ Sonuç olarak, 1955 yılında SUÖB, resmi olarak ÇHC'nin ayrılmaz bir parçası olmuş ve tamamen ÇHC etki alanına girmiştir.

Ancak, çatışma barışçıl yolla çözülmesine rağmen, bazı Uygurlar bu sürecin meşruluğunu kabul etmemiştir ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı mücadelesine destek vermeye devam

⁷³ Ruslan Izimov, “Interview with Ablet Kamalov: On Studying the History and Contemporary Situation of the Uyghurs”, <http://centralasiaprogram.org/archives/11005> (22.11.2018)

⁷⁴ Syroyezhkin, *Çin'deki ...*, s. 129.

⁷⁵ Owen Lattimore, *Pivot of Asia. Sinkiang and the Inner Asian frontiers of China and Russia*, Boston: Little, Brown and Company, 1950, p. 89-90.

⁷⁶ Syroyezhkin, *Çin'deki ...*, s.130.

⁷⁷ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Konuralp Ercilasun, *The Uyghur Community: Diaspora, Identity and Geopolitics*, Ankara: Gazi University, 2017, s. 50.

etmiştir. Bu destekçilerin çoğu da Sovyet Cumhuriyetleri'ne göç etmiştir. Bu bağlamda 1950'lerin ortalarına kadar Sincan'daki etnik bölücülüğün özelliği olarak Uygurların diğer halklar ile birlikte Çin yönetimine karşı mücadeleye katıldıklarını vurgulamak gerekmektedir. Başka bir deyişle; o zamanlardaki Uygur ayrılıkçılığı, tüm Doğu Türkistan bölücülüğünün bir parçasıyken, bölgenin ÇHC'ye katılmasıyla durum değişmeye başlamıştır. Sincan hareketi, giderek milliyetçilik özelliği kazanmaya başlamış ve tam manada “Uygur ayrılıkçılığı”na dönüşmüştür.⁷⁸

ÇKP liderliğinin sürdürdüğü politika, birçok açıdan bölgede güçlü bir sosyal desteğe sahip olmamasına, bölgenin nüfusun özelliklerini, toplumsal ve etnik yapısını bilmemesine rağmen olabildiğince kısa sürede partinin konumunu güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Sürdürülmeye çalışılan ve sağlam temelleri olmayan bu politika da beraberinde pek çok sorunu getirmiştir.⁷⁹ Ordunun sosyo-ekonomik ve siyasi sürece açıktan ve şiddetli müdahalesi, bölgedeki iç çatışmaların artmasına neden olmuştur

Milliyetçiliğin artmasıyla ÇKP liderliğinin tepkisi de daha sertleşmiştir. O zamanlarda, Çin'in bir bütün olarak ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla etno-kültürel farklılıkları reddeden komünist ideoloji zorla yayılmaktaydı.⁸⁰ O yıllardaki ulusal azınlık politikasının temeli, Han olmayan insanların ulusal kimliğini bastırma ve “sosyalist eğitim” yoluyla Han'laştırmaya yönelik zorla asimile etme yöntemlerine dayanmaktaydı.⁸¹ Tüm bunların sonucu olarak Uygurların SSCB topraklarına göç akımları artmıştır. Böylece, yalnız 1962 yılında SSCB'ye göç eden Kazak ve Uygurların sayısı yaklaşık olarak 60 bini bulmuştur (bunların birçoğu 5. PLA ordu kolordusunun askeridir).⁸²

1966'da başlayan Kültür Devrimi, durumu daha da kötüleştirmiştir. Hükümet terörü ve küçük milliyetlerin etnik-kültürel özelliklerinin şiddet yoluyla silinmesi, bir taraftan ulusal azınlıkların arasında radikalizmin ve milliyetçiliğin büyümesine yol açmış, diğer taraftan da milliyetçi hareketi yeraltına çekilmeye zorlamıştır.

Mao Zedong'un ölümü ve ardından ortaya çıkan ÇKP liderliğindeki çatışmalar, büyük değişimlere neden olmuştur. Yerel yetkililer, ulusal azınlıkların geleneklerine, adetlerine, dinlerine ve dillerine saygı duyulması gerektiğini açıkça vurgulamaya başlamıştır. “Büyük Han

⁷⁸ Ruslan Izimov, “Interview with Ablet Kamalov: On Studying the History and Contemporary Situation of the Uyghurs”, <http://centralasiaprogram.org/archives/11005> (22.11.2018)

⁷⁹Syroezhkin, *Çin'deki...*, s.135.

⁸⁰ *新疆日报 (XinJiang RiBao)*, 17 Aralık 1957.

⁸¹Syroezhkin, *Çin'deki...*,s.164.

⁸² Frederick Starr, *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, New York: Central Asia-Caucasus Institute, 2004, s. 94.

Milliyetçiliği”nin yarattığı tehlike ilk kez kabul edilmiş, Han ulusu ve diğer ulusların temsilcileri arasındaki dostça ilişkileri güçlendirme ihtiyacı vurgulanmıştır.⁸³ Komünist Parti’nin yeni politikası, kısmen de olsa bölgedeki çatışma durumunu hafifletmiştir.

1990’lı yıllarda ulusal hareket tekrar yayılmaya başlamıştır. Bu zamanlarda dünyada önemli değişiklikler de olmuştur. Örneğin; SSCB dağılmış ve toprakları üzerinde bir dizi yeni ulus devlet ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bölgede milliyetçilik yükselmiş ve etnik çatışmalar şiddetlenmiştir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı konusundaki talepler daha çok destek görmeye başlamış ve dolayısıyla etnik ayrımcılık hareketleri de artmıştır. Bütün bunlar, diğer ülkelerde bulunan Uygur diasporası ile yakın ilişki içinde olan Sincan Uygurlarını da etkilemiştir. Yurt dışından askeri ve mali destek alan Uygur hareketinin güçlenmesi ve söylem olarak dini unsurların daha çok öne çıkarılması, Çin’de şiddetli etnik çatışmalara neden olmuştur. Barışçıl mücadele yöntemlerinin başarısızlığını kabul eden Uygur aktivistleri, bağımsızlıklarını başka araçlarla savunmaya karar vermiştir.⁸⁴ Bu dönemin zirvesi, Dünya Doğu Türkistan Milli Kongresi’nin (1992, İstanbul) bağımsızlık adına silahlı mücadeleye geçiş çağrısı olmuştur.

Etnik çatışmaların ve eylemlerin sayısı 2000’lerin ikinci yarısında artmaya başlamıştır. Genel olarak Çin medyası, hükümet karşıtı Uygur protestolarını yansıtmamasına veya bunları “teröristler” ve “aşırılık yanlıları” olarak nitelendirmesine rağmen, Doğu Türkistan’daki huzursuzluklarla ilgili bazı haberler, uluslararası medyaya sızdırılmıştır. Bu, büyük ölçüde, Sincan’daki duruma tüm dünyanın dikkatini çeken WUC’un faaliyetleri sayesinde mümkün olmuştur. Örneğin, Mart 2008’de Khotan ve Karakas bölgeleri ve en önemlisi, 2009 yılındaki Urumçi çatışmaları uluslararası toplum tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bu olayların ardından Uygur Sorunu yalnız Çin’in iç sorunu olmaktan çıkmış ve uluslararası bir problem haline gelmiştir. ÇKP’nin insan hakları ve özgürlüklerini ihlal ettiğini ve Uygur halkına karşı “adeta soykırım” uyguladığını iddia eden pek çok uluslararası kuruluş ve kamu kuruluşu da bu soruna dahil olmuştur.⁸⁵

ÇHC’den gelen bilgilerin kapalı veya aşırı sınırlı olması nedeniyle Uygur ayrılıkçılığının gerçek tehdit seviyesini (ki bu eğer gerçekten varsa) değerlendirmenin son derece zor olduğunu kabul etmek gerekmektedir. SUÖB’de insan haklarının ihlali ile ilgili gelen bilgilerin doğruluğunu belirlemek de çok zordur. Çünkü bu bilgilerin çoğunun belirli bir ispatı

⁸³Syroyezhkin, *Çin’deki...*, s.164.

⁸⁴A.g.e., s.389.

⁸⁵ Samet Zenginoğlu, “Liderlerin Doğu Türkistan Hakkındaki Söylemleri”, <http://akademikperspektif.com/2012/05/06/liderlerin-dogu-turkistan-hakkindaki-soylemleri/>(22.11.2018)

bulunmamakta ve bunların büyük bir kısmı “tanıkların” söylentilerine dayanmaktadır. Medyada yer alan ve hem “zalimlerin” hem de “kurbanların” raporlarına dayanan bilgiler birbirinden büyük ölçüde farklıdır. Bundan dolayı taraflar arasında daima tartışmalar yaşanmaktadır. Bununla birlikte, bundan daha karmaşık olan bir şey varsa bu da, Çin hükümetinin “kendi kaderini tayin etme hakkı”, “ayrılıkçılık”, “terörizm” ya da “aşırıcılık” gibi kavramları tam olarak tanımlamamış ve dolayısıyla pek çok durumda karıştırmış olmasıdır.⁸⁶ Çin hükümeti bu kavramsal belirsizlikten faydalanarak “terörizme karşı mücadele çerçevesinde” iç, bölgesel, hatta uluslararası istikrarı ve güvenliği korumak için sert tedbirlerin gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Genel olarak, ÇHC güvenliği için Uygur Sorununun yarattığı bir takım tehditlerden söz etmek mümkündür. Bunların ilki, devletin toprak bütünlüğü için yarattığı tehdittir. Modern dünyada toprak bütünlüğü ilkesinin önemi, devletlerarasındaki ilişkilerde istikrar açısından oldukça fazladır. Dolayısıyla bu alanda büyük sorunlar yaşayan Çin için bu ilke özel önem taşımaktadır. Çin hükümeti, ülkedeki en radikal hareketlerden olan Uygur ayrılıkçı hareketinin Tayvan ve Tibet'teki ayrılıkçı unsurları teşvik etmesinden korkmaktadır.⁸⁷ Bu nedenle Çin, diğer devletlerle uluslararası anlaşmaları ve belgeleri imzalarken her zaman toprak bütünlüğüne hassasiyet göstermektedir.

Bir sonraki problem ise, enerji güvenliği tehdididir.⁸⁸ Sincan bölgesi, enerji kaynakları açısından çok zengin bir alandır. Bu topraklarda petrol, doğal gaz, kömür, kaya gazı ve uranyum bulunmaktadır. Sincan'ın neredeyse toplam 500 milyon tonluk petrol ve 1 milyar 300 milyon metre küplük doğalgaz kaynaklarına sahip olduğu tahmin edilmektedir. Şubat 2008'de, jeologlar İli havzasında ülkenin en büyük (10 bin tonluk) uranyum yatağını bulmuşlardır. Bunun tahmini değeri 300 milyar yuan'dır (40 milyar dolar'dır).⁸⁹ Bu nedenle, dünyadaki enerji kaynaklarının en büyük tüketicilerinden biri olan Çin için, Sincan'daki bu doğal kaynak yataklarının geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Diğer bir ciddi tehdit, Çin'in küresel jeopolitik konumunun önemli bir faktörü olarak Sincan'ı kaybetme ihtimalidir. Daha önce Çin-Sovyet çatışması döneminde SUÖB, bir tür tampon bölge rolünü oynamaktaydı. Günümüzde Sincan, ÇHC'nin Orta, Güney, Güneybatı Asya, Orta Doğu ve diğer yan bölgelerinde siyasi ve ekonomik etkisini sürdürmesine ve bu

⁸⁶ Bhavna Singh, “Separatism in Xinjiang: Between Local Problems and International Jihad?”, *IPCS Special Report 122*, <https://www.files.ethz.ch/isn/143544/SR122-CRP-SeparatismInXinjiang.pdf> (22.11.2018)

⁸⁷ Yoram Evron, “China’s Anti-Terrorism Policy”, *Strategic Assessment*, Vol. 10, No. 3, 2007, s. 76.

⁸⁸ Evron, *a.g.e.*

⁸⁹ “新疆矿产资源丰富居全国第二位” (“Sincan, Maden Kaynakları Zenginliği Açısından Ülkede İkinci Sırada Yer almaktadır”), http://xjny.ts.cn/content/2007-11/21/content_2302321.htm (22.11.2018)

alandaki Rusya'ya meydan okumasına imkan sağlayan bir "köprü" haline gelmiştir. Böylece Sincan, büyük İpek Yolu projesinde merkezi bir role sahiptir. Bu proje, "İpek Yolu Ekonomik Kemer" ve "XXI. yüzyılın Deniz İpek Yolu" projelerini içeren ve Çin'in batı sınırlarından başlayıp Orta Asya ülkeleri boyunca devam eden ve İran'dan Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir altyapı ağının kurulmasını öngören bir plandır.⁹⁰ Sincan'daki istikrarsızlığın ve çatışmaların büyük Uygur diasporasının yaşadığı diğer Orta Asya ülkelerine yayılma ihtimali, bu proje için önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Çin söylemine göre "terör sorunu" da sürekli gündemde olan bir konudur. ÇHC Devlet Konseyi'nin iddialarına göre, bazı Uygurlu örgütlerin faaliyetleri, hem Çin'in iç güvenliğini hem de komşu ülkelerin istikrarını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Bu bağlamda, ÇHC için önemli bir başarı da, DTİH'yi pek çok dünya ülkesine "uluslararası terör örgütü" olarak kabul ettirmiş olmasıdır. Uygur ayrılıkçılığına karşı mücadele kapsamında Çin, hem ikili hem de çok taraflı sözleşmeler yapmak için çaba göstermiştir. Çin'in girişimi ve Rusya'nın rızası ile Uygur Sorunu, 1996 yılında Şangay Beşlisi mekanizması tarafından ele alınmıştır. Oturumda, organizasyonun üyeleri bu konuda ortak bir tutum geliştirmiş ve belgelemiştir. Böylece taraflar, herhangi bir biçimdeki ulusal ayrımcılığa karşı olduklarını ve kendi topraklarından başka bir tarafa yöneltilen herhangi bir bölücü faaliyete izin vermeyeceklerini vurgulamışlardır.⁹¹ Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan tarafından 2001 yılında kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) çerçevesinde "Terörizm, Aşırılık ve Ayrılıkçılıkla Mücadeleye Dair" antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, ayrılıkçılığı "uluslararası barış ve güvenlik için bir tehdit" olarak tanımlayarak ve ayrılıkçı eylemlerin "nedenlerinden bağımsız olarak, herhangi bir koşulda haklı" olamayacağını vurgulayarak Orta Asya ülkeleri, Çin ve Rusya arasındaki ilişkilerin derinleşmesini öngörmektedir.⁹² Daha sonra SCO üye ülkeleri, ulusal ayrılıkçılığın her türlüünü reddettiklerini ve bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlere karşı tutarlı bir yaklaşımla mücadele ettiklerini her zaman belirtmekteydiler.

Günümüzde Çin'deki "terör sorununa" uluslararası toplumun dikkatini çekme ve bu problemin "uluslararası terörizmle" doğrudan bağlantılı olduğunu ispatlama çabası ÇKP liderliğinin gündemindeki ana sorun maddelerinden biridir. Bu bağlamda, DTİH'nin 2015'ten

⁹⁰ "21. Yüzyıl İpek Yolu İnşa Ediliyor", <http://www.milliyet.com.tr/21-yuzuil-ipek-yolu-insa-ediliyor-mugla-yerelhaber-2268763/> (22.11.2018)

⁹¹ Евгений Савкович, "Уйгурская Проблема в Рамках ШОС" (Evgeny Savkovych, "SCO Çerçevesinde Uygur Sorunu"), <http://www.apn.kz/publications/article144.htm> (22.11.2018)

⁹² "Terörizm, Aşırılık ve Ayrılıkçılıkla Mücadeleye Dair" Antlaşma, <https://ieiml.ru/about/protivodeystvie-ekstremizmu-i-terrorizmu/mezhdunarodnye-normativnye-pravovye-akty/05-shanhajskaya-konvenciya-o-borbe-s-terrorizmom-separatizmom-i-ehkstremlizmom.pdf> (22.11.2018)

bu yana Suriye'deki savaşa katıldığına ispat edilmesi ÇHC için önemli bir başarı olmuştur. Yabancı basın, DTİH savaşçıların Jabhat Fateh-al-Sham'ın bir alt kanadı olarak Suriye savaşına dahil olduklarını söylemektedir.⁹³ Buna rağmen ÇHC'den gelen kapalı ve eksik veriler nedeniyle “Uygur terörizmi” ile mücadelede uluslararası işbirliği kurma olanağı pek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı çoğu zaman Çin'deki olayların dünyadaki terörist güçlerle bağlantılı olduğunu ya da bunlara Uygurların dahil olduklarını ispatlamak zor olmaktadır. Ayrıca, WUC temsilcileri, Çin hükümetinin Uygurlara yönelik yaptığı (ancak çoğunlukla doğruluğu teyit edilmeyen) her suçlayıcı açıklamaya karşı Uygurların ya olaya bağlı olmadıklarını ya da Çinli yetkililerin tutumları yüzünden tahrik olduklarını ispatlamaya çalışan bir takım karşı suçlamalar/açıklamalar yapmaktadır. Aynı zamanda, WUC tarafından sürekli olarak kınanan ve Çin'e dair ABD Kongre İcra Komisyonu'nun (Congressional-Executive Commission on China) yıllık raporlarında ayrıntılı olarak açıklanan ÇKP'nin “aşırılıkçı unsurlar” ve “yasaklanmış dini faaliyetler” ile mücadele için aldığı sert önlemleri, dünya toplumunda büyük bir tepki yaratmaktadır.

Uygurlara yönelik ulusal azınlık politikasında yaşanan başarısızlığa rağmen, ÇKP liderliği, bölgenin (ve Uygur nüfusunun) ekonomik düzeyini yükselterek durumu yumuşatmaya çalışmaktadır. Nitekim bölgenin ekonomik gelişimi, giderek artan bir hızla ilerlemektedir. Bu bağlamda, 2009 yılında %8,1 büyüme oranıyla 634 milyon dolar olan SUÖB'nin GSYİH'si 2010 yılında %10,6 oranında büyüme sağlayarak yaklaşık 805 milyon dolara ve 2015 yılında ise 1 milyar 394 milyon dolara ulaşmıştır.⁹⁴

Çin hükümeti için Sincan'ın gelişiminin istikrarlı olması büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, bölgenin ekonomik kalkınmasındaki bazı başarılarla rağmen Uygur Sorunu hala kritik bir durumdadır. Uygur azınlığın arasında radikalizmin yayılmasından korkan ÇKP yönetimi, durumu son derece ağır önlemler alarak çözmeye çalışmaktadır. Ancak bu politika sorunu daha da şiddetlendirmektedir. Uygur nüfusunu kültürel olarak asimile etmeye yönelik açık girişimler de etnik gruplar arasındaki çatışmalara yol açmaktadır. Bölgedeki milli azınlık politikasının başarısızlığını anlayan Çin liderliği, SUÖB'deki durumu ekonomik gelişim yoluyla istikrara kavuşturmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, Uygur nüfusunun sosyo-ekonomik düzeyini arttırma girişimleri, yerel etnik ayrımcılık sorunu engeline takılmaktadır. Bu nedenle, kültürel bileşeni kullanmadan durumu istikrara kavuşturma ihtimalinden söz etmek

⁹³Uran Botobekov, “What's Are China's Stakes in Syria?”, <https://thediplomat.com/2017/01/whats-are-chinas-stakes-in-syria/> (22.11.2018)

⁹⁴ Omirbek Hanayi, “Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Günümüzdeki Ekonomik Yapısı”, *Eurasian Research Institute Weekly Analysis*, No. 86, 2016, s. 1.

mümkün değildir. Uygur ve Han nüfusu arasında dini ve kültürel diyalog kurmak için ulusal azınlık politikasının radikal bir şekilde revize edilmesi gerekmektedir.

1.3.2. Uygur Sorununa Uluslararası Toplumun Bakışı

Günümüzde SUÖB’de yaşayan Uygurların “kendi kaderini tayin etme hakkı” sorunu artık yalnızca Çin’in iç problemi olma durumundan çıkmış ve dünya toplumu tarafından uluslararası düzeyde aktif biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, ÇHC'nin uluslararası kamuoyunun dikkatini “Uygur terörizmi” ve “Sincan ayrılıkçılığına” çekmeye yönelik çabalarının yanı sıra, Çin’deki insan hakları ihlallerine karşı çıkan Uygur aktivistlerinin faaliyetleri de büyük önem taşımaktadır.

Genel olarak, “Uygur Sorunu”nun ya da bir diğer deyişle “Uygur Bağımsızlık Mücadelesi”nin uluslararası düzeydeki çalışmaları iki şekilde yürütülmektedir. Bunlardan birincisi, WUC liderliğindeki ulusal insan hakları organizasyonlarının barışçıl faaliyetleridir. İkincisi ise, bölgeyi istikrarsızlaştırmak isteyen bazı İslamcı grupların (DTİH gibi) şiddet eylemleridir. Bu iki cephenin Uygur Sorunu’nun bugününü şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Merkezi Münih’te bulunan WUC’un çalışmaları, ağırlıklı olarak soydaşlarının haklarını korumak, Çin’de ve Çin’in dışında yaşayan Uygur vatandaşların haklarının ihlal edilip edilmediğini izlemek ile ilgilidir. Ayrıca WUC, ÇKP’yi eleştirmek için aktif propaganda faaliyetleri yürütmekte, sürgündeki Tibet hükümeti, Çinli muhalifler ve insan hakları örgütleri ile işbirliği yapmaktadır. Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Türkiye, Belçika, Kanada, Hollanda, Kırgızistan, İsveç ve diğer ülkelerde örgütün temsilcilikleri bulunmaktadır. Bu organizasyonun faaliyetleri başta ABD ve Almanya olmak üzere Batı ülkeleri tarafından desteklenmektedir. Ayrıca WUC, düzenli olarak alternatif raporlar gönderdiği AB Komisyonu (özellikle EEAS), AB Parlamentosu (AB İnsan Hakları Alt Komisyonu dahil olarak), Hükümet dışı Kuruluşlar (NGO), BM Antlaşması Kuruluşları (CERD, CAT, CEDAW) ve BM Özel Usulleri (Özel Raportörler, Bağımsız Uzmanlar ve Çalışma Grupları) ile çalışmaktadır. WUC, aynı zamanda BM İnsan Hakları Konseyi ile de aktif olarak çalışmakta, yazılı bildiri ve raporlar hazırlamakta, genel oturumlara sözlü bildiri sunmakta ve Çin liderliği tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerine dikkat çeken faaliyetler düzenlemektedir. Azınlık

Sorunlarına Dair BM Forumu da Uygur Problemi'nin dünya çapında duyulmasına katkıda bulunmuştur.⁹⁵

Bununla birlikte ABD'yi, bu organizasyonun mali ve ideolojik anlamda ana destekçisi olarak kabul etmek gerekmektedir. 2005'te ABD, Uygur halkının haklarını savunan ve Çin hükümeti tarafından tutuklanan "muhalif" isim R. Kadir'in bırakılmasını ve ÇHC'den çıkmasını sağlamış, ona "Uygur Halkının Manevi Annesi" imajını kazandırmıştır.⁹⁶ Kadir, 2004 yılında, Norveç Uluslararası İnsan Hakları Vakfı "Raft" tarafından insan haklarını koruma alanında ödül almıştır. 2006 yılında ise, İsveç parlamenter A. Enochson tarafından Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir. Bu karar ÇHC resmi makamları tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir⁹⁷ WUC, resmi olarak ABD Ulusal Demokrasi Vakfı ve R. Kadir'in başkanlığındaki Amerikan Uygur Derneği aracılığıyla Birleşik Devletler tarafından finanse edilmektedir. Çinli uzmanların iddialarına göre, sadece 2005-2012 yılları arasında ABD Ulusal Demokrasi Vakfı, WUC'a yaklaşık 938,000 dolarlık destek vermiştir.⁹⁸

Bununla birlikte Çin hükümeti, WUC ve buna katılan grupları, SUÖB'yi Çin'den ayırmayı amaçlayan, yasadışı bir hedef için meşru bir örtü olarak kullanan bir "terör örgütü" olarak tanımlamaktadır. Hatta ÇHC liderliği, 5 Temmuz 2009'da Urumçi'de meydana gelen protestoların WUC tarafından provoke edildiği iddialarında bulunmuştur.⁹⁹ WUC üyeleri bu tür suçlamalara karşı tepki olarak, niyetlerinin barışçıl olduğunu ve terörün siyasi baskı yöntemi olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Üstelik bazı aktivistler, DTİH'nin aslında Çin politikasının bir ürünü olduğunu iddia etmektedir. Bu aktivistlere göre, bu tür terör hareketleri, Uygur halkının barışçıl kurtuluş mücadelesini kirletmek ve bütün meşru hareketlerini bastırmak için yaratılmıştır.¹⁰⁰ Bu tür tartışmalar ve anlaşmazlıklar ABD için de pek çok sorun ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Uygur hareketine verilen kapsamlı desteğe rağmen ABD, DTİH'nin köklerinin Çin hükümetine değil, El-Kaide ve ortak uluslararası terörizm ağına dayandığını resmi olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda, WUC'un politik pozisyonlarının önemli ölçüde zayıflatılmış olduğunu söylemek mümkündür.

⁹⁵ http://www.uyghurcongress.org/en/?page_id=33467 (22.11.2018)

⁹⁶ "Rabia Kadir'den Amerika'ya Yalakalık Marşı", <https://www.doguturkistanbulteni.com/rabia-kadirden-amerikaya-yalakalik-marsi-amerika-2006/>(22.11.2018)

⁹⁷ "Rebiya 'an insult to Peace Nobel", http://www2.chinadaily.com.cn/china/2009xinjiangriot/2007-01/09/content_8415765.htm (22.11.2018)

⁹⁸ "美国民主基金会历年资助疆独组织清单" ("ABD Demokratik Vakfı Tarafından Uzun Süre Finanse Edilen Uygur Organizasyonların Listesi"), http://blog.sina.com.cn/s/blog_4968749f0102ux4h.html(06.01.2018)

⁹⁹ Ömer Kul, "5 Temmuz 2009 Urumçi Olayları", <https://turkctarih.com/5-temmuz-2009-urumci-olaylari/> (22.11.2018)

¹⁰⁰ Erkin Alptekin, "China's Deception, Falsification And Lies", <http://www.uyghurcongress.org/en/?p=1047> (22.11.2018)

Son zamanlarda, bir taraftan El-Kaide, DTİH gibi terör örgütlerine karşı mücadele yürütmek, diğer taraftan ise Uygur halkının ÇKP tarafından ihlal edilen “hak ve (özellikle dini) özgürlüklerini” korumak arasında bir denge kurmak zorunda kalan ABD için durum giderek zorlaşmaktadır. Ancak öte yandan gelecekte, Uygur Sorunu, Orta Asya'daki rekabette ÇKP'ye baskı uygulayarak Pekin'den çeşitli konularda taviz almak için ABD tarafından kullanılabilir. Dolayısıyla, ABD liderliğindeki batılı ülkeler, Uygur hareketine bir dereceye kadar nominal destek sağlamaya devam edecektir. Şüphesiz ki medya savaşlarında Washington, Çin'in bu hassas noktasına olabildiğince basma fırsatını kaçırmayacaktır.

Uygur Sorununun gelişmesinde Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerin rolü de oldukça önemlidir. Bunlar, Sincan'daki din kardeşlerini destekleyerek Çin hükümetinin inanç alanında uyguladığı baskıya karşı çıkmaktadırlar. Buna ek olarak, Türkiye için iki halk arasındaki etnik yakınlık da büyük önem taşımaktadır. 1990'lardan bu yana Orta Asya'da ve Sincan'da yaşayan Müslüman halklar üzerindeki siyasi, ekonomik ve manevi etkiyi arttırmak için bu ülkeler arasında rekabetin çoğaldığını söylemek mümkündür. Bu durum Çin-Uygur çatışmasında kendini göstermektedir. Bu ülkeler önceleri, (en azından bu tür faaliyetler ÇKP tarafından sert bir biçimde kontrol altına alınana kadar) SUÖB'ye dinsel ve ideolojik yayınlar göndermekte, Sincan aktivitelerine de ideolojik ve mali yardım sağlamaktaydılar. Günümüzde bu devletler Uygurlara olan desteklerini açıkça göstermekte ve bazı Uygur muhalifleriyle göçmenleri ülkelerine kabul etmektedirler. Ancak, Uygur hareketine destek vermeye yönelik girişimler, ÇHC'nin sert tepkisiyle karşılaşmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerin çoğunun Çin ile mevcut olan sıkı ekonomik ilişkileri de durumu etkilemektedir. Bu bağlamda, daha önemli olan ekonomik çıkarlar, ideolojik çatışmaları arka plana itmektedir.

Benzer bir durum, nüfusu hem kültürel hem de köken olarak Uygurlara yakın olan Orta Asya ülkeleri ile de yaşanmaktadır. Bununla birlikte, Uygur hareketine yardımcı olunması durumunda Çin'in desteğini kaybetme korkusunun yanı sıra, Sincan Sorunu'nun doğrudan bu ülkelerin iç güvenliğine bir tehdit oluşturduğunu vurgulamak gerekmektedir. Daha önce söz edildiği gibi, bölge ülkelerinde Sincan'daki soydaşlarını destekleyen büyük bir Uygur diasporası bulunmaktadır. Bir taraftan, Orta Asya'daki ülkelerin hükümetlerinin Çin'deki olaylara karşı tepkisiz kalmaları, Uygur diasporasının protestolarına neden olmakta; diğer taraftan ise Sincan'daki istikrarın bozulması, Orta Asya coğrafyasının tümünde bir güvenlik krizi oluşma riskini doğurmaktadır. Bu nedenle bu ülkeler, Çin'deki Uygurlara sempati duysa da, Sincan Sorunu'na dahil olmayı istememekte ve bu bağlamda, bölgedeki sorunlarla mücadeleye dair, hem Çin ile yapılan ikili antlaşmalar hem de SCO çapında yapılan anlaşmalar çerçevesinde hareket etmeyi tercih etmektedirler.

Bölgenin bir diğer önemli aktörü olan Rusya'nın Orta Asya'daki ekonomik ve siyasi çıkarları, Çin'in aktif biçimde genişlemesinden olumsuz şekilde etkilenmesine rağmen, bu ülke de Uygur çatışmasının artmasını istememektedir. ÇHC kadar Rusya Federasyonu da özellikle kendi sınırlarında yaşanan problemlerden edindiği tecrübeyle (Çeçenistan'daki durumun Sincan'daki duruma oldukça benzemesinden dolayı), bölgeyi güvenliğe ve istikrara kavuşturmayı, uluslararası terörizm ve dini aşırılıktan kaynaklanan tehditleri ortadan kaldırmayı arzulamaktadır. Buna ek olarak, Rusya için Çin'in en büyük eyaleti olan SUÖB'nin önemi giderek artmaktadır. Dolayısıyla Rusya, bölgenin mevcut istikrarının korunmasını ve kalkınmasını istemektedir. Bu durum her şeyden önce, Sibiryaya Federal Bölgesi ve Sincan bölgesi arasındaki ticari, ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliğini geliştirme planlarına dayanmaktadır. Ayrıca Sincan ile Altay Bölgesi ve Altay Cumhuriyeti arasındaki etkileşim de büyük bir işbirliği potansiyele sahiptir.¹⁰¹ Belirtilen faktörlerden dolayı Uygur Sorunu konusunda Rusya'nın tavrının çok net olduğunu söylemek mümkündür: SUÖB, ÇHC'nin ayrılmaz bir parçasıdır ve dolayısıyla Sincan'ın siyasi ve diğer sorunları Çin'in, Rusya'nın müdahale etmemesi gereken iç meselesidir.

Dolayısıyla, dünyanın büyük çoğunluğu, Uygurların mücadelesine açık destek verse de, bu konuda Çin'e karşı çıkmaya bunun ancak çok küçük bir kısmının hazır olduğunu söylemek mümkündür. Çin'in mevcut ekonomik gücü ve "iç işlerine müdahale edilmeme" ilkesinden taviz vermemesi, yürüttükleri politikaya dışarıdan etkide bulunmayı ya da baskı kurmayı son derece zorlaştırmaktadır. Öte yandan, insan hakları dernekleri ve milliyetçi organizasyonlar (WUC gibi), uluslararası kamuoyuna Sincan Sorunu'nu tanıtmakta ve bunun hakkında daha fazla bilgi vermektedir. Bu, uluslararası toplumda, daha önce Tibet'te yaşanan benzeri olaylardan edinilen tecrübeler de göz önüne alındığında, ÇHC'nin insan haklarını ihlal eden ve saldırgan bir devlet olduğu imajının oluşmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı bu durum, uluslararası toplumu "Uygur terörizm ve aşırıcılığı"nın tehlikeli olduğuna ikna etmeye çalışan Çin için büyük bir sorun oluşturmaktadır.

Böylece uzun tarihe sahip olan Çin'in ulusal azınlık politikasının gelişme sürecini inceleyerek, bir takım başarılarının yanı sıra birçok hatasını da görmek mümkündür. Resmi belgeler üzerinde ÇKP tarafından oluşan ve sözde ulusal azınlıkların hayatının adeta tüm sosyal, siyasi, ekonomi, kültürel vb. boyutlarını koruyan bir sistemin, pratikte etkisiz olduğunu göstermektedir. Birbiriyle çakışan kanunların uygulanması zaten zor iken, tüm bu kanunlarda

¹⁰¹ Сергей Авдеев, *Перспективы Развития Экономического Сотрудничества Алтайского Края с СУАР (КНР)* (Sergey Avdeev, *Altay Bölgesi'nin SUÖB (ÇHC) ile Ekonomik İşbirliğinin Gelişim Beklentileri*), Yayınlanmamış Lisans Tezi, Barbaul: Altai Devlet Üniversitesi, 2017, s. 54.

yazılan kuralların çoğu yerel yönetim (merkezi yönetimin desteğiyle ya da onun desteği olmadan) tarafından ihmal etmekte ve Han çıkarlarına yönelik olacak şekilde değiştirilmektedir. Dolayısıyla, Çin hükümetinin ulusal azınlık çıkarlarını korumak adına ilan ettiği kanuni temellerin pratikte yaşanan ve izlenen uygulamalarla çakışması, ulusal azınlıkların hoşnutsuzluğuna ve merkezi hükümete karşı duyulan güvensizliğe yol açmaktadır. Aynı zamanda resmi olarak yapılan açıklamalarda ÇKP'nin ulusal azınlıklara karşı uyguladığı ayrıcalıklar, kendi hükümetini zayıf görmeye başlayan Han mensupları arasında da öfkeye yol açmaktadır. Sonuç olarak, milliyetler arası gerginlik gittikçe artmaya devam etmekte ve çatışma olasılığı giderek yükselmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASI VE UYGUR SORUNU

2.1. İKİ HALK ARASINDAKİ TEMASLARIN TARİHİ

2.1.1. Eski Türk Devletleri Zamanlarında İki Halk Arasındaki İlişkiler

Çin'deki Uygur azınlığın yaşadığı baskı, her zaman Türkiye'nin dikkatini çeken bir konu olmuştur. Pek çok tarihe göre SUÖB'nin bulunduğu bölge, tüm Türk halklarının tarihi vatanı olarak kabul edilmektedir.¹⁰² Ortak tarih, kültür ve din, Türk halklarının Uygur problemlerine ve bu milliyetin ayrılıkçı hareketine belli bir sempati duymalarına ve Çin hükümetinin aldığı önlemlere karşı şiddetli tepki göstermelerine yol açmaktadır.

Anadolu Türkleri ile Uygurların siyasi ve kültürel ilişkileri Osmanlı Devleti'nden önceye dayanmaktadır. Moğol devletinde yüksek rütbelere sahip olan Uygurlar, Moğollarla birlikte Anadolu'ya gelip Kayseri, Konya ve Karaman gibi bölgelere yerleştirilmişlerdir. Hatta Osmanlı toplumunda Uygurların etkili bir role sahip olmalarına bir gösterge olarak Fatih Sultan Mehmet'in fermanlarını Uygurca yazdırması veya Fatih'in sarayında Uygurca'nın öğrenilmesi sayılabilir.¹⁰³

Aynı zamanda Uygurların inanç konusunda Osmanlılardan etkilenmiş olduklarına dair bazı kaynaklar bulunmaktadır. Bazı Çin kaynaklarına göre 18. yüzyıldan önce Sünni mezhebine mensup olan Doğu Türkistan'daki Çinli müslümanların bir kısmı Doğu Türkistan'da bir medrese ve bir cami yaptıran İranlı bir din adamının çabalarıyla Şii mezhebine geçmiştir. Daha sonra, 1861 yılında Osmanlı Devleti, Gulam Mesum adlı bir hocayı anılan bölgeye gönderip bölgede bir tekke yaptırmış ve Çinli müslümanların tekrar Sünni mezhebine dönmelerini sağlamıştır.¹⁰⁴ Anlatılan olaylar gerçek olmasa da eski Çin kaynaklarında bu tür yazıların bulunması, Osmanlıların Çinli Müslümanlar ile arasındaki bağların eski dönemlerde bile güçlü olduğuna bir ispat sayılabilmektedir.

Ancak tarihsel olarak çok köklü bağlara sahip olan Türkler ve Uygurların arasındaki resmi temaslara araştırmacıların çoğuna göre oldukça geç (1860-70'li yıllarda) bir zaman diliminde başlamıştır.¹⁰⁵ Tam da o zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu, Çin'in

¹⁰² Haluk Berkmen, "Forgotten Past: The Ancient Uighur (Uygur) Empire", http://www.uyghurpen.org/Forgotten_Past.pdf (17.07.2018)

¹⁰³ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderim Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 381

¹⁰⁴ <https://yenidenergenekon.com/856-osmanli-ve-cumhuriyet-doneminde-turk-uygur-iliskileri-1861-1934/> (17.07.2018)

¹⁰⁵ Alımcın İnyet, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Türk Uygur ilişkileri (1861-1934)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı IV, İzmir 2000, ss. 319-322.

Kuzeybatısındaki işlerine karışmaya başlamıştır. Bu sürecin başlangıcı, 1865'in başında Kokand'ın resmi elçisi olan Seyyid Yakub Han Töre'nin ilk kez İstanbul'a gelmesi ile olmuştur.¹⁰⁶ O zamanlarda Kokand Hanlığı'nın askeri olan Yakub Beg, Kaşgar üzerinde kendi yönetimini sağlamaya çalışmaktadır. O dönemde Sincan'da yaşanan büyük ayaklanmaların sonucunda 1865-1878 yıllarında Başkenti Kaşgar olan teokratik İslami Yettishar devleti ortaya çıkmıştır. Yeni devlet büyük bir devletin yardımına ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla 1869'da Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini istemek üzere Töre İstanbul'a gelmiştir. Yakub Beg, sadece silahlara değil, aynı zamanda Çin'e karşı direnişini meşrulaştırmak için tanınmaya da ihtiyaç duymuştur. Seyyid Yakub Han Osmanlı Sultanı Abdülaziz tarafından şahsen kabul edilmiş, görüşmenin sonucunda da Yettishar ve lideri resmi olarak Osmanlı hükümdarı tarafından tanınmıştır.¹⁰⁷ Yakub Beg'in başındaki Doğu Türkistan Müslümanlarının ayaklanması ile ilgili haberler İstanbul'da büyük tepki yaratmıştır. Bu bağlamda 1873'te ve 1875'te Sultan Abdülaziz Töre'yi tekrar kabul etmiştir. Yettishar'ın direnişine duyulan sempatinin bir göstergesi olarak Abdülaziz Yakub Beg'in heyetine bir sürü armağan vermiş ve yeni devletin silahlı kuvvetlerinin oluşturulmasına yardımcı olmak için Kaşgar'a yüksek rütbeli subayları göndermiştir.¹⁰⁸ Osmanlı bütün alet edevatıyla birlikte 6 adet Krupp topu, bin adedi kullanılmış, bin adedi ise yeni olmak üzere 2 bin tüfek ile kapsül ve barut imaline mahsus tezgâh ve sair aletler göndermiştir.¹⁰⁹ Ağustos 1875'te Sultan yeni ferman ilan etmiştir. Bu fermana göre Yakub Beg'e emir unvanı ve Sancak-i Şerif'i (padişahın kutsal sancağı) verilmiştir.¹¹⁰ 1874'te Yakub Beg Yettishar üzerindeki Osmanlı İmparatorluğu himayesini kabul etmiş ve böylece kendi devletinin yeni siyasi statüsünü resmi olarak ilan etmiştir.¹¹¹ Devletin arması da Osmanlı İmparatorluğu'nun armasına çok benzemektedir (bayrak, Osmanlı İmparatorluğu bayrağının adeta bir kopyası niteliğindedir). Hatta Kaşgar'da Sultan Abdülaziz'in portresi ile para basılmıştır.¹¹²

¹⁰⁶ Yelda Demirağ, "1755-1949 Yılları arasında Doğu Türkistan", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 2014, ss. 236-237.

¹⁰⁷ Demirağ, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁰⁸ *A.g.e.*, s.236.

¹⁰⁹ R. Kutay Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 221.

¹¹⁰ Nuri Yavuz, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi' nin Layihası", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2003, s. 46.

¹¹¹ Saadet Gömeç, "Doğu Türkistan'da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri",

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13570.pdf> (17.07.2018)

¹¹² Çağatay Gönder, "Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne Tabiiyeti", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 15, Sayı 30, 2016, ss.11-13.

1876'da Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Abdülhamit de Yakub Beg'in hareketine destek vermeye devam etmiştir. 24 Aralık 1879'da Yakub Beg, Töre'nin başındaki heyeti İstanbul'a gönderip, Seyyid Han tarafından sunulan raporda Sultan'a Kaşgarya topraklarında Osmanlı bayrağının yükseldiğini ve padişahın hükümlerinin kabul edildiğini dile getirmiştir.¹¹³ Ayrıca Yakub Beg, Osmanlı sultanı, "daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Kaşgar'dan"¹¹⁴ birliklerini çekmeye zorlamaya ikna etmeye çalışmıştır. Söylediğine göre maddi kaynaklara ihtiyaç duyan Kaşgarya üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik hakkına sahip olduğu halde bu zengin ülkenin Çin tarafından fethedilmesi utanç verici bir durum olacaktır.¹¹⁵ Nitekim Osmanlı hükümdarı bu desteği sağlamıştır.

Bu bağlamda vurgulamak gerekir ki, Yakub Beg'in kurduğu devletin bağımsızlığını koruma sorununun ciddiyeti, Çin'e karşı kendini korumaktan ziyade daha çok İngiltere'nin Rusya ile arasındaki jeopolitik ihtilafları koşullarında Yettishar devleti savunma zorunluğundan ibaretti. O zamanlarda Doğu Türkistan toprakları Anglo-Rus jeopolitik çatışmasının stratejisinde önemli bir rol oynamaktaydı. Her iki gücün amacı, karşı tarafın Doğu Türkistan'ı ele geçirmesini ve topraklarını askeri-politik bir üs olarak kullanmasını engellemektir. Rusya için asıl mesele, zaten kendi etkisi altında olan Orta Asya topraklarında istikrarı sağlamaktır. Buna ek olarak Çin ve Rusya arasındaki topraklarda Yettishar'ın ortaya çıkması nedeniyle iki devlet arasında büyük önem taşıyan ticaret ilişkileri de önemli ölçüde zarar görmüştür. Britanya için soru, toprak dengesini korumak ya da olası çarpımını kendi lehine korumaktır. İngiliz hükümeti için, Doğu Türkistan'ın jeopolitik önemi, buradaki konumunu güçlendirerek, Birleşik Krallık'ın Rusya'ya karşı Orta Asya'ya olan etkisini genişletecek imkânı sağlamaktır.¹¹⁶

Sorunun diplomasi yoluyla çözülmesine yönelik girişimler Rusya için başarısız oldu - Yakub Beg İngiltere ile işbirliğini tercih etti. Sonuç olarak, 1870'lerin başlarında, Rus liderliği bölgedeki askeri müdahaleye çıkmaya ve Çin'i desteklemeye karar verdi. Bu durum Yakub Beg'in İngiltere'den ve ortağı olan Türkiye'den yardım istemesine yol açtı.

Ancak bu yardım yetersiz kalmıştır. Yakub Beg devleti için bölgesel destek ararken Çin, iç durumunu toparlayıp Kuzeybatıya cezai askeri seferi düzenlemiştir. Ancak Yakub Beg'in Çinlilerle yüzleşecek vakti olmadı. 30 Mayıs 1877'de Kaşgar hükümdarı beklenmedik bir

¹¹³ Gönder, *a.g.e.*, ss. 14-15.

¹¹⁴ Demirağ *a.g.e.*, s. 236.

¹¹⁵ Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Aygan Yayıncılık, 2016, s. 316.

¹¹⁶ http://elibrary.auca.kg/bitstream/123456789/323/1/Garbuzarova_2009_2.pdf (19.07.2018)

şekilde öldü. Güçlü bir direnişle karşılaşmayan Çin orduları Doğu Türkistan'da kontrolü tekrar ele geçirdiler.¹¹⁷

Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Sincan'a sağladığı desteği yalnızca bir çeşit milliyetçi “tek-Türk” sempatisi ile ilişkilendirmek çok mümkün değildir. Osmanlılar tarafından sağlanan yardımın Uygurların ulusal çıkarlarını korumaktan daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile Rusya karşısındaki ittifakını güçlendirmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Ancak buna rağmen Çin, Türkiye'nin Doğu Türkistan'a karşı yaklaşımını bugüne dek unutmamıştır.

Bu başarısızlığa rağmen Türk-Uygur bağları kesilmemiş, aksine giderek yoğunlaşmaya başlamıştır. Örneğin, 1880'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan eğitim reformları ve deneyimleri Sincan'daki eğitim sistemini (çoğunlukla Uygur tüccarları sayesinde) etkilemiştir. Buna ek olarak, Osmanlı İmparatorluğu, Çin'deki Müslüman halkların yaşadıkları bölgelere bu halklara bakabilecek ve destek sağlayabilecek “Müslüman elçilerin” atanmasını sağlamak üzere bir dizi misyon göndermiştir.¹¹⁸ Ancak bütün bu inisiyatifler reddedilmiş ve bu durum Türk-Çin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Ancak Çin, hükümetin bütün çabalarına rağmen Sincan bölgesinde gerçekleşen asimilasyon politikasında başarısız olmuş, Türk-Uygur bağları gelişmeye devam etmiştir. Bu bağlamda 1913 yılında Kaşgar'dan İstanbul'a gelen heyet buna en çarpıcı örnek olmuştur. Bu heyetin talebi ile bir yıl sonra Türkiye'den Sincan'a Ahmed Kemal liderliğinde bir öğretmen grubu gönderilmiştir. 1914 yılında Osmanlı paşalarından Enver Paşa tarafından Umur-ı Şarkiye kurulmuştur. Bu kurula üye olan Adil Hikmet Bey, Kuşcubaşı Selim Sami Bey, Hüseyin Emrullah Bey, Hüseyin Bey ve İbrahim Bey olmak üzere beş kişi Orta Asya Türklerini eğitime ve örgütleme amacıyla bölgeye gönderilmiştir. Bu kişiler Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a ve diğer Orta Asya ülkelerine ulaşmış ve oralarda faaliyet göstermişlerdir.¹¹⁹ Kısa bir süre sonra, yüzlerce gönüllü Sincan'a gelmeye başlamış ve 1920'li yıllarda Sincan'ın birçok şehrinde pek çok Türk okul ve kursu açılmıştır.¹²⁰ Bugüne dek Çin hükümeti bu grubun kasten Sincan bölgesinde Pan-İslam ve Pan-Türk düşünceleri yaymak amacıyla gönderildiğini düşünmektedir. Nitekim bu öğretmenler, Sincan'da modern okullar kurmaya ve İstanbul'da

¹¹⁷ http://elibrary.auca.kg/bitstream/123456789/323/1/Garbuzarova_2009_2.pdf (19.07.2018)

¹¹⁸ David Babayan, 'Pantürkizm i Geopolitika Kitaya', http://noravank.am/upload/pdf/4.Davit%20Babayan_21_Vek_01_2012.pdf (20.07.2018)

¹¹⁹ Atı il Hikmet Bey. Asya 'da Beş Türk, Hazırlayan: Dr. Yusuf Gedikli, Ötüken, 1998, ss. 13 - 24

¹²⁰ КАХАРМАН Хожамберди, *Уйғуры. Этнополитическая История с Древнейших Времен до Наших дней*, Алматы, 2010, с 340 (KAHARMAN Hozhamberdy, *Uygurlar. Eski Çağlardan Günümüze Kadar Etnopolitik Tarihi*, Almaty, 2010, s. 340).

basılan Türk müfredatına dayanan ders kitaplarını kullanarak modern Türk modeli bir eğitim sağlamaya çalışmışlardır. Bu kurumlarda Türk halklarının genel tarihi, kültürü, dilleri ve dini özellikleri anlatılmıştır. Buna ek olarak bu kurumların bazılarında Orta Asya, Kazakistan, Sincan ve Batı Moğolistan bölgelerini kapsayacak tek-Türk federal devletinin kurulması adına ortak mücadeleye çağrılar da yapılmıştır.¹²¹

Enver Paşa'nın seferliğinin sonucunda sunduğu olumlu raporların ardından Sultan'a yakın olan (ve bazı kaynaklara göre imparatorluğun istihbarat başkanı olan) Muhammed Ali Çin'e gönderilmiştir.¹²² Muhammed Ali zamanın reformcusu olarak bilinen Çinli Müslüman liderleri İmam Wang Haoreng ile görüşmüştür. Haoreng, II. Abdülhamid'in faaliyetlerinden etkilenmiş ve 1906'da Haç tamamladıktan sonra bir öğrencisi eşliğinde İstanbul'u ziyaret edip Sultan'la tanışmıştır. Abdülhamid Çinli Müslümanlar için İmama 1000 kitap vermiş ve Pekin'de İslami bir üniversite açmayı arzuladığını belirtmiştir. Nitekim bu görüşmeden bir yıl sonra, İstanbul'dan Pekin'e Ali Reza Efendi ve Muallim Bursali Hafız Hasan Efendi olmak üzere iki öğretmen gönderildi. 1908 yılında Çinli Müslümanların çabaları ile Pekin'de İslami Hamidiya Üniversitesi açıldı.¹²³ Böylece sultan planlarını gerçekleştirmeyi başardı ve Osmanlı İmparatorluğu ve Çin Müslümanları arasında güçlü bağlar kuruldu.

Uygur Türkleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan öğretmenleri davet ederken, aynı zamanda da çocuklarını eğitim için İstanbul'a göndermekteydiler. Bu gençlerin bazıları da İstanbul'daki eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine döndükten sonra okullar açıp yeni öğrenciler yetiştirmekteydiler. Hatta bilindiği gibi, 1904 - 1915 yılları arasında İstanbul'da eğitim gören Uygur öğrencilerden biri olan Mesut Sabri Baykuzu 1947'de Doğu Türkistan'ın cumhurbaşkanı olmuştur.¹²⁴ Böylece Osmanlıların Doğu Türkistan milli eğitiminin geliştirilmesinde çok önemli rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Tehlikeli eylemler sürdüren kuruluşlar olarak nitelendirilen bu okullar hızlıca kapatılmış ve başta Kemal olmak üzere ana kurucuları tutuklanmıştır. Okulları yeniden açmak ve Kemal'in serbest bırakılmasını sağlamak için Türkiye büyük para harcamak ve Uygurlar için düzenlenen müfredatta bazı değişimler yapmak zorunda kalmıştır. Ancak yine de desteği bir ölçüde sınırlanmış olsa da Türkiye, Uygurların gelecekte takip edecekleri politik ve milliyetçi model için bir temel atmıştır.

¹²¹ Frederick Starr, *Xinjiang. China's Muslim Borderland*, New York, 2004, pp. 191-192.

¹²² <https://islam-today.ru/istoria/vekovie-nasledie-osmanov-v-kitae/> (21.07.2018)

¹²³ Çetin Aykurt, "Bir Büyük Düşünce: Pekin Hamidiye Üniversitesi", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/58856> (21.07.2018)

¹²⁴ Andrew D.W. Forbes, *Doğu Türkistan Harp Beyleri*, çev. Enver Can, Bayrak Yayıncılık-Malbaacılık San. ve Ltd. Şti, İstanbul, 1991, s. 460

Bütün bu süreçlerden dolayı Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Çin hükümeti, daha önce Taşkent, Kazan ve Türkiye'den ithal edilen dini ve ideolojik literatürünün Sincan'a yurtdışından getirilmesine sıkı bir yasak koymuştur.¹²⁵

Osmanlıların çok yakından ilgilendikleri Doğu Türkistan Türkleri de bunca ilgiye duyarsız kalmamışlardır. Osmanlı devleti Balkan savaşından yenik çıkınca İstanbul yaralı asker ve Balkanlardan göç eden insanlarla dolmuştu. Osmanlı devletinin bu ağır günlerinde Doğu Türkistan Türkleri de işgal altında bulunmalarına rağmen İstanbul'a yardım göndermişlerdir. Örneğin, Tatar gazeteci olan Fatih Kerimi'nin 1913'te Orenburg'da basılan "İstanbul Mektupları" adlı kitabına göre Kaşgar müslümanlarından Hilal-i Ahmer (Kızılay) yararına beş bin sum para gelmiştir.¹²⁶ Bunun, Doğu Türkistan Türklerinin Osmanlılara olan manevi bağlarını gösteren bir örnek olduğu söylenebilir.

Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile zaten azalan Türkiye desteği bu savaşın bitmesi ile adeta tamamen kesilmiştir. Bu savaştan sonra ortaya çıkan yeni Türkiye Cumhuriyeti kendi iç sorunlarına odaklanmak zorunda kalıp Uygur hareketine yardım sağlayabilecek güce ve kaynaklara sahip olamamıştır.

2.1.2. Uygur Hareketinin Gelişimine Türkiye'nin Sunduğu Katkılar

Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarından kendini toparlayan yeni Türkiye Cumhuriyeti, zamanla imparatorluklar sonrası yeni dünya düzeninde kendi yerini belirtmek adına aktif olarak dış politikasına odaklanmaya başlamıştır. Genel olarak milliyetçi duyguların popülerlik kazandığı uluslararası toplum bağlamında Türkiye, kendine etnik olarak yakın nüfusa sahip olan bölgelere özel önem vermiştir. Bu durumda Türk-Uygur ilişkiler yeni ivme kazanmıştır. 1933 yılında Sincan'ın Güneyinde Türkiye Cumhuriyeti örneğinden ilham alan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (DTİC), kurulduktan sonra resmi olarak DTİC ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ve güçlü bağların altını çizmiştir.¹²⁷ Hatta DTİC'nin bayrağı (mavi arka plan üzerindeki beyaz bir yıldız ve hilal) yeni Uygur devletinin Türkiye ile arasındaki bağları sembolize etmeyi amaçlamıştır.¹²⁸ Hatta DTİC'nin Ankara hükümetine gönderdiği bir mesajda "Yeni bağımsızlığa kavuşmuş Doğu Türkistan'ın mavi

¹²⁵ *Жизнь Национальностей*, Номер 14, Москва, 1922, с. 2 (*Ulusların Hayatı*, Sayı 14, Moskova, 1922, s. 2).

¹²⁶ Fatih Kerimi. İstanbul Mektupları, Orenburg, 1913, s 113

¹²⁷ Mehmet Emin Batur, "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Nasıl Kuruldu",

<https://dogu-turkistan.net/2011/11/12/dogu-turkistan-islam-cumhuriyeti-nasil-kuruldu/> (20.07.2018)

¹²⁸ Nyman, Lars-Eric, *Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918-1934*, Malmo, 1977, s. 113.

bayrağından sevgili Türkiye'nin al bayrağına selam olsun" ifadesi kullanılmıştır.¹²⁹ Bu güne dek bu bayrak Uygur hareketinin sembolü olarak kullanılmaktadır.

Aslında DTİC'nin hükümet ve ordu teşkilatının oluşturulmasında Türkiye'den gelen başta Dr. Mustafa Kentli Ali Bey ve Harbiyeden Mahmud Nadim Bey olmak üzere uzmanların büyük rolü olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bunlar, Kasım 1933'te DTİC'ye müsteşar olarak Kaşgar'a gönderilmişlerdir.¹³⁰ Bu kişiler DTİC'nin başbakanı Sabit Damolla ile birlikte iş gördüler ve Türkistan hareketine bir şekil vermekte katkıda bulunmuşlardır.¹³¹

Hatta DTİC'nin kurulmasında da Türkiye'nin büyük bir katkısı olmuştur. 1933'ün başlarında DTİC'nin liderleri S. Damulla ve M. Bugra, temsilcilerini gizli bir şekilde Türkiye'ye göndermekteydi. Ankara'dan Kaşgar'a ise Doğu Türkistan'a siyasi, askeri ve diğer uzmanlar da gönderilmiştir. Bazı iyi bilinen Uygur akademisyenler ve araştırmacılara göre bu Cumhuriyetin kurulmasında Türkiye'nin etkisinin bu devletin eğitimini ve adını ciddi biçimde etkilediğine inanılmaktadır.¹³² DTİC'nin liderleri, Türkiye'nin Kemalist hükümetinin uluslararası arenada yeni devlete askeri-ekonomik destek ve yardım sağlayacağını ummaktaydı. Yine de, pan-Türk ve pan-İslam ideolojik temelinde bağımsız bir devletin kurulması, elbette, sadece Çin'de değil, Sovyetler Birliği'nde de son derece olumsuz bir şekilde kabul edildi. Dolayısıyla, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hemen Çin ve SSCB'den gelen güçlü ikili baskı altında kalmıştır. Bu bağlamda hala kendini yeterli seviyede toparlayamayan Türkiye, Rusya başta olmak üzere başka ülkelerin baskısından dolayı Uygur hareketine ancak ideolojik destek sağlayabilmiş ve Türkistan bölgesinden fiili olarak uzak durmak zorunda kalarak maddi yardımda da bulunamamıştır. Sovyetler Birliği'nin müdahalesi sayesinde, DTİC ortadan kaldırılmıştır.¹³³

İdeolojik desteğin yanı sıra Cumhuriyet döneminde Türk-Uygur ilişkileri eğitim alanında da gelişmeye devam etmiştir. 1934 yılında başta Şeng Şısey hükümetinin başkan yardımcısı olan Hoca Niyaz, komutanı Mahmut Şıchang olmak üzere Türkiye'den gelen 12 kişiyle eğitim seferberliğini başlatmıştır.¹³⁴ Bu Türk-Uygur eğitim bağlarında büyük katkıda bulunan kişilerden birisi olan Mehmet Emin Tevfik Efendi'nin hikayesi dikkat çekmektedir.

¹²⁹ Andrew D.W. Forbes, *Doğu Türkistan Harp Beyleri*, çev. Enver Can, Bayrak Yayıncılık-Malbaacılık San. ve Ltd. Şti, İstanbul, 1991, s. 203

¹³⁰ A.g.e., s. 202

¹³¹ Zeki Validi Togan, *1929 - 1940 Seneleri Arasında Türkistan Vaziyeti*, İstanbul- Türkiye Basımevi, 1940, s. 24

¹³² Kaharman H., *Uygury. Etnopoliticheslaya istoriya s drevneyshih vremen do nashyh dney*, Almatı, 2010, s. 342

¹³³ Mehmet Emin Batur, "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Nasıl Kuruldu",

<https://dogu-turkistan.net/2011/11/12/dogu-turkistan-islam-cumhuriyeti-nasil-kuruldu/> (20.07.2018)

¹³⁴ Seyfettin Azizi, *Ömür Dastanhn (Hatıralar 1)*, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1990, ss. 396 -397

Türkiye’de eğitim gören bu kişi Doğu Türkistan’da ayaklanmalar başladıktan sonra memleketine dönmek ister, gençler birliği teşkilatı da onu bir kaç kişiyle Doğu Türkistan'a gönderir.¹³⁵ Mehmet Emin Tefvik Efendi Doğu Türkistan’a döndükten sonra, çağdaş Uygur eğitiminin başlatılmasına öncülük etmiştir. 6 ay içerisinde dönemin ihtiyacı için 60 öğretmen yetiştirip, 24 köyde 24 okul açmıştır. Ayrıca Türkiye örneği kullanarak bu kişi öğrencilerden oluşan bir izci grubu kurmuştur.¹³⁶

Zamanla iki halk arasındaki bağlar daha da yoğunlaşmaya başlamıştır. Çin ile Sincan arasındaki mücadelenin zirveye ulaştığı 1940’larda Türkiye, başta 1992 yılında İstanbul’da ortaya çıkan Doğu Türkistan Ulusal Kongresi'nin kurucularından biri olan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin olmak üzere birçok Uygur göçmeni kendi topraklarına kabul etmeye başlamıştır. Hatta 1949'da Türk milletvekilleri, Hindistan'a gelip Çin’den kaçan Uygurlara istihdam, para ve ikamet verileceğine ilişkin söz vererek bunları Türkiye'ye davet etmiştir. Ayrıca Uygurlara artık geçerliğini kaybeden (Cumhuriyetin çöküşünden beri) Çin pasaportları yerine Türk pasaportu verilmiştir.¹³⁷ 1950'lerin başlarında Türkiye, ÇHC’den kaçmayı başaran Uygur milliyetçi liderleri için bir sığınak haline gelmiştir. Bazıları, Türkiye ve ABD hükümetinin desteği ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) yardımıyla, bazıları ise kendi imkanlarıyla Türkiye’ye ulaşmışlardır.¹³⁸ Böylece, 1950'lerin başından itibaren Türkiye, Doğu Türkistan bağımsızlık hareketinin resmi ideolojik ve maddi destekleyicisi olmuştur. Tabii ki de, bu durum zaten pek çok açıdan sorunlu olan Çin-Türk ilişkilerinde büyük bir sorun yaratmaya başlamıştır.

1959 yılında Pekin, Han olmayan Çin vatandaşlarının ülkeyi terk etmelerine izin vermiştir. Böylece, yeni büyük Uygur göç dalgası başlamıştır. Bu dönemde de BM, Türk-Uygur iş birliğine destek sağlamıştır. Böylece, yalnız 1966 ve 1967 yıllarında BMMYK'nın desteğiyle, yaklaşık 360 Uygur mülteci Türkiye'ye gelmiştir.¹³⁹

1970'lerin sonlarında Mao sonrası reformların başlatılmasından sonra Türk-Çin ilişkileri iyileşmeye başlamıştır. Dünyaya yeni açılmaya başlayan Çin bu yeni dünyaya daha hızlı bir şekilde entegre olmak ve kendi agresif imajını düzeltmek için topraklarında yaşayan küçük milliyetlere karşı bazı imtiyazlar tanımaya başlamıştır. Çok sık kontrolden çıkan Uygurlar

¹³⁵ A.g.e., ss. 397 - 399

¹³⁶ A.g.e., ss. 404

¹³⁷ Interview with Gulamettin Pahta, New York, September 16, 2003.

¹³⁸ Svanberg, “Turkistani Refugees”, in P. A Andrews (dir), *Ethnic Groups in The Republic of Turkey, Wiesbaden L., Reichert Verlag, Beihefte zur Tubinger Atlas des Vorderen Orients, pp. 591-601.*

¹³⁹ Valentine Guerif, “Making States, Displacing Peoples a Comparative Perspective of Xinjiang and Tibet in the People’s Republic of China”, Refugee Studies Centre, Working Paper Series No 6, 2010, University of Oxford, p.7.

yeni göç dalgasını başlatmışlardır. Bugüne dek Türkiye'ye yerleşen Uygurların sayısı tam olarak belirlenememiştir. Resmi veriler kamuya açık olmadığı için farklı raporlarda verilen bilgiler de birbiriyle çelişmektedir. Bazılarına göre Türkiye elli binden fazla Uygur mülteciyi kabul etmiştir.¹⁴⁰ Ancak araştırmacıların çoğu bu rakamın fazlasıyla abartılmış olduğunu ve Türkiye topraklarına başka ülkelere gitmek amacıyla gelen göçmenleri de kapsadığını savunmaktadır. Bu araştırmacılara göre 1949'dan bu yana Türkiye'ye yerleşen Uygur göçmenlerin sayısı yaklaşık beş bin civarındadır.¹⁴¹

Uygur mültecilerin sayısı net olmasa da, Türkiye'de sürdürdükleri faaliyetler çok yoğun olmuştur. Örneğin, daha 1920'lerde İstanbul'da "Yeni Türkistan" adı ile ilk Türkistan dergisi yayınlanmaya başlamıştır.¹⁴² 1953'ten sonra bu tür yayınların sayısı giderek artmaya başlamıştır. Buna ek olarak Uygurlar, Türkiye topraklarında Doğu Türkistan Öğrenci Birliği, Doğu Türkistan Kadınlar Derneği, Kayseri merkezli Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği vb. gibi bir dizi dernek kurmuşlardır. Türkiye'de kurulan ilk Uygur kuruluşlarından biri Doğu Türkistan Mülteci Komitesi'dir. Bu Komite 1950'lerin başında "Doğu Türkistan" dergisini basmaya başlamıştır. Kısa süre sonra da Doğu Türkistan'ın kültürünü kamuya tanıtmak, çeşitli sosyal tabakaların siyasi etkinliklere ve gösterilere katılmasını sağlamak ve milliyetçi propaganda yapmak için Doğu Türkistan Kurtuluş Ulusal Merkezi kurulmuştur.¹⁴³ 1976'da ise İstanbul'da Doğu Türkistan Vakfı ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴ 1984 yılında "Doğu Türkistan Sesi" Türkçe, İngilizce ve Uygurca yayın yapmaya başlamıştır (ana konusu kültür ve tarih olsa da, siyasi, anti-Çin propaganda içeren yayınlar da yapılmıştır).¹⁴⁵ Bütün bu kuruluşlar ve basın faaliyetleri Sincan ve tam olarak Uygur kültürünün ve sosyal kimliğinin korunmasına ve dünyada tanınmasına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bu kuruluşlar Uygur diasporasının başta Türkiye olmak üzere dost hükümetler ve Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve UNPO gibi insan hakları ihlalleri ile ilgilenen örgütler ile ilişki kurmasını sağlamıştır.

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin çöküşü sayesinde pan-Türkizm, Orta Asya'da yeniden yayılmaya başladı. Bu dönemde anılan bölgede Türk kamu ve politik kuruluşları

¹⁴⁰ Erkin Emet, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler",

<http://akademikperspektif.com/2017/01/19/dogu-turkistandan-turkiyeye-gocler/> (21.07.2018)

¹⁴¹ Joshua Lipes, "Between Identity and Integration",

<https://www.rfa.org/english/news/special/pathtofreedom/> (21.07.2018)

¹⁴² Orhan Çınar, "Yeni Türkistan Dergisi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 30, Mayıs-Haziran 2012, ss. 2-3.

¹⁴³ İnci Özkan, Güven Gürkan, *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İstanbul, 2016, s.137.

¹⁴⁴ Mehmet Güldeş, *Doğu Türkistanlı Uygur Türklerinin Türkiye'de Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2008, s.24.

¹⁴⁵ A.g.e., s. 36.

oluşmaya başlamıştır. Bunlardan ilki Türk Halkları Dünya Meclisi olmuştur. Daha sonra bu tür hareketler Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da görülmeye başladı.¹⁴⁶

XX. Yüzyılın sonlarına doğru bu kuruluşların temelinde ilk başta Buğra, daha sonra da Alpetkin liderliğinde Türkiye'de tek Doğu Türkistan hareketi oluşmaya başlamıştır. Türkiye, bu harekete kapsamlı maddi ve manevi destek sağlamıştır. Böylece Aralık 1992'de İstanbul'da Dünya Milli Doğu Türkistan Kongresi ortaya çıkmıştır (daha sonra ismi I. Doğu Türkistan Ulusal Meclisi olarak değiştirilmiştir).¹⁴⁷ Kongre, SUÖB'nin bağımsızlığını kazanması için silahlı mücadele çağrısında bulunmuştur. Bu kuruluşun zaman zaman içinde yer aldığı şiddet yöntemleri bütün uluslararası toplum tarafından (Türkiye dahil olarak) kınanmış ve yasa dışı olarak kabul edilmiştir. Bütün Uygurları kapsayan bir örgütün yaratılmasındaki ilk başarısızlığa rağmen, 1998 yılında ikinci bir teşebbüste bulunulmuştur. Yine İstanbul'da ortaya çıkan ve gelecek Dünya Uygur Kurultayı'nın (WUC'un) temelini oluşturan bu kurum dünya çapında Uygur dernekleri için uluslararası bir çatı yapılanma olmuş ve hatta Doğu Türkistan'ın sürgün hükümeti rolünü üstlenmiştir.

Böylece, Türk-Uygur ilişkilerinin tarihini ve Sincan'ın ulusal kurtuluş hareketinin oluşumunda ve gelişmesinde Türkiye'nin rolünü analiz ettikten sonra, büyük ölçüde bu hareketin yaratılmasını ve varlığını mümkün kılan şeyin Türkiye'nin desteği olduğunu söylemek mümkündür. Hatta dünyanın pek çok araştırmacısı 20. yüzyılın ilk yarısında, Türkiye ile olan temaslar ve sonuç olarak pan-Türkist ideolojisinin yayılmasının, Sincan'ın anti-sömürgeci hareketlerine yol açan unsur olduğunu kabul etmektedir¹⁴⁸. Türkiye'nin Uygur muadillerini mali veya askeri olarak destekleyemediği bazı zor dönemlere rağmen, Türkiye'nin Sincan Müslümanlarına sağladığı ideolojik ve profesyonel (eğitimsel) destek her zaman Uygur hareketinin tonunu belirlemeye devam etmekteydi. Yüzyıllardır süren iki halkın arasındaki bağlar Çin'in Uygur azınlığın uluslararası toplumdaki rolünü ve kimliğini tanımlamasına yol açmıştır. Türk diplomatlarının çabaları ise, Çin liderliğinin zorlu muhalefetine rağmen bu azınlığın sesinin uluslararası arenada duyulmasına yardımcı olmuştur.

Aynı zamanda Türkiye'nin Uygur bağımsızlık hareketleri ile olan bu denli sıkı bağları doğal olarak Türkiye-ÇHC diplomatik ilişkilerini olumsuz şekilde etkilemiştir. Zaten gergin

¹⁴⁶ Osman Horata, "Bağımsızlıkların 20.yılında Türk Cumhuriyeti", *Uluslararası Sempozyumlar Dizisi*, Yayın No: 1, Ankara, 2012, http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/bagimsizlik_semp_kitap.pdf (26.12.2018)

¹⁴⁷Gardner Bovington, *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land*, New York: Columbia University Press, 2010, s. 147.

¹⁴⁸ Masami Hamada, "La transmission du mouvement nationaliste au Turkestan oriental (Xinjiang)", *Central Asian Survey*, Vol. 9, No. 1, 1990, pp. 29-48.

olan ilişkileri daha da kötüleştirmemek adına kendi topraklarında da sorun yaşayan (Kürt meselesi) Türkiye Uygurlara verdiği desteği azaltarak Çin'e bazı imtiyazlar vermeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda WUC'un merkezi de İstanbul'dan Münih'e taşınmıştır. Ancak yardımın azalması Türk-Uygur ilişkilerinin kesilmesi anlamına gelmemiştir. Dönem dönem kesintiye uğrasa da bugüne dek Türkiye toplumu Uygur hareketinin en güçlü destekçilerinden birisi olarak kabul edilmektedir. 2009 yılında Urumçi'de yaşanan üzücü olaylara karşı Türkiye hükümeti ve kamuoyu tarafından gösterilen tepki buna verilecek en iyi örneklerden biridir.

2.2. TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA SINCAN UYGUR ÖZERK BÖLGESİ'NİN YERİ

2.2.1. Tarih Boyunca Türkiye Dış Politikasında Uygur Sorunu

Doğu Türkistan'daki Uygurlar ile Küçük Asya'daki Türkler arasındaki ilişkiler uzun bir tarihe sahip olmasına rağmen Türkiye-Çin arasındaki ilişkilerin bir unsuru olan Uygur Sorununun ancak XIX yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı-Uygur bağlarının yoğunlaşması ile birlikte ortaya çıkmış olduğunu söylemek gerekmektedir.

Türkiye ile Doğu Turkistan arasındaki bağların tarih boyunca kopmamasını ortak medeniyet mirası, etnik yakınlık ve ortak din gibi pek çok unsur sağlamış olsa da, resmi ilişkilerin kurulmasının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye açıkça karışmasının siyasi nedenler tarafından etkilenmiş olmasını kabul etmek gerekmektedir.

Aslında iki halk arasındaki ilişkileri etkileyen en belirleyici faktör, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını etkileyen içsel dinamikler olmuştur. 19. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmeyi amaçlayan reformlar başlamıştır. Reformların hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendirip, devleti Avrupa güçlerinin vesayet ve diktatörlüğünden kurtarmak idi. Bu bağlamda 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Şerif-i (Tanzimat Fermanı) resmi olarak ilan edilip ilk Tanzimat dönemi başlatmıştır. Tanzimat reformları, Avrupalılaşmaya doğru ilerlemeyi ve dine bakılmaksızın ülkenin bütün vatandaşlarının eşitliğini, mülkiyet güvencesi gibi hakları garanti etmeyi taahhüt etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Sultanı, reformları sürdürerek topraklarını korumaya ve Avrupalıların devletin iç işlerine karışmasını engellemeye çalışmıştır.¹⁴⁹ O dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Asya topraklarında yaşayan Müslümanlarla iş birliğine yoğunlaşmamıştır. Nitekim bu tür

¹⁴⁹ Namık Doymuş, *1789'dan 1919'a Dünya ve Osmanlı İmparatorluğu 130 Yıllık Zorlu Yürüyüş*, İstanbul: Doğan Kitap, 2010, ss. 131 -133.

işbirliği kurma fikri bile Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında sürdürülen ve farklı dinlere mensup olan ülkenin tüm vatandaşlarını birleştirmeyi, barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamayı ve Avrupa güçlerinin müdahale ihtimalini ortadan kaldırmayı amaçlayan Osmanlıcılık politikasına aykırı olacaktı.

Ancak 1870'lerin başlarında durum değişmeye başlamıştır. Osmanlı liderliği, reformların başarısızlığını anlayarak tüm Osmanlı vatandaşlarının birliğini savunan fikri Müslüman birliğini vurgulayan fikir ile sentezlemeye çalışmıştır.¹⁵⁰ Doğu Türkistan bağlamında bu değişimlerin en çarpıcı örneği, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yakub Beg'in devletine destek sağlaması olmuştur. Fakat bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki İngiltere etkisi çok güçlü olduğundan dolayı bu tür İslamcı fikirler Osmanlı siyasi ortamında henüz büyük destek kazanamamıştır. Osmanlı egemen çevrelerinde henüz bir fikir birliği oluşmadığından Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikası da çelişkili bir doğaya sahip olmuştur. Bu nedenle Sultan Abdülaziz ve daha sonra 1876'da tahta çıkan Sultan Abdülhamid, Kaşgar elçisini kabul etmelerine ve Uygur hareketine manevi ve maddi destek sağlamalarına rağmen Yakub Beg devleti ile fazla sık bağlar geliştirmemişler ve dolayısıyla Uygur Sorununun çözülmesinde çok etkili olamamışlardır. Aynı zamanda, 1860'lı yılların sonunda 1870'li yılların başında Kaşgar'dan İstanbul'a gelen elçilikler, Osmanlı toplumunda (özellikle de Türk nüfus arasında) Doğu Türkistan durumuna karşı duyulan ilginin büyümesine yol açmışlardır.¹⁵¹

1870'lerin ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda sürdürülen reformların başarısızlığının farkına varan Avrupa güçleri, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmişler ve işgalci harekâtlara geçmişlerdir. Örneğin, 1878'de İngiltere Kıbrıs'ı,¹⁵² 1882'de Mısır'ı ele geçirmiş,¹⁵³ 1881'de ise Fransa Tunus'u işgal etmiştir.¹⁵⁴ Bu bağlamda yeni Sultan Abdülhamid, Osmanlı halifeliği önderliğinde tüm Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan pan-İslamizm politikasına geçmeye karar vermiştir. Osmanlıların planlarına göre bu politika, Osmanlı İmparatorluğu liderliğinde tüm dünyadaki Müslüman toplumu birleştirerek gittikçe zayıflayan Osmanlı devletinin tekrar büyümesini sağlayacaktı.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Uğur Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, 2011, ss.64-67.

¹⁵¹ Saadet Gömeç, "Doğu Türkistan'da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13570.pdf> (25.07.2018)

¹⁵² <http://www.tarihbilimleri.com/kibris-adasinin-gecici-olarak-ingiltereye-devri-1878.html> (25.07.2018)

¹⁵³ Suleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul, 2010, ss. 221-226.

¹⁵⁴ A.g.e., ss. 221-226.

¹⁵⁵ Mahmut Bolat, "1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 20.

Böylece, iç reformların Avrupa ile işbirliği sağlamayacağına farkına varan Osmanlı idareciler, din faktörü kullanarak Avrupalı güçlere karşılık vermeye karar vermişlerdir. Bu dönemde Doğu Sorunu ile doğrudan ilgilenen ve aralarında Osmanlı İmparatorluğu parçalamayı arzulayan Rusya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler, önemli sayıda Müslüman nüfusa sahipti. Böylece Sultan, Avrupalı güçlerin Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan nüfusunun üzerindeki etkisini bertaraf etmeyi düşünmüştür.

Bu bağlamda Osmanlı'nın dış politikasında Doğu Türkistan'ın yeri de değişmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlılar, iki halkın tüccarları, din adamları ve aydınlarının arasındaki ticari, ekonomik, kültürel bağlara ve eğitim temaslarına daha büyük önem vermeye başlamıştır. İmparatorluktan (özellikle 1908'deki Jön Türk Devrimi'nden sonra) gelen devrimci fikirler, Osmanlı'da anayasanın kabulü, Doğu Türkistan'da yeni reformları gerçekleştirmeyi, hatta kaybedilmiş bağımsızlığı tekrar elde etmeyi hedefleyen gizli yapıların ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Mücadelenin ve Türkçülük fikirlerin yayılma yöntemlerinden biri, Osmanlı desteği ile yeni okulların kurulması olmuştur.¹⁵⁶

Pan-İslamizm fikrinin de zamanla etkisizliğini göstermesi ile birlikte Doğu Türkistan ile olan bağlar kopmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve aynı zamanda Doğu Türkistan bölgesinde Çin'in sürdürdüğü sert politikadan dolayı yakın zamanda iki halk arasındaki bağlar neredeyse kesilmiştir.¹⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın yıkıcı sonuçları, ortaya çıkan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni, kurulan bu yeni devletin ayakta durup güçlenmesini sağlamak için mevcut iç ve dış sorunlara odaklanmaya zorlamıştır. Bu bağlamda Çin ile çatışmalı olan Uygur Sorununa karışma söz konusu olmamıştır.

Türkiye'nin Uygur meselesini etkilediği yeni bir aşama, 1930'ların ilk yarısında başladı. 12 Kasım 1933 Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti olarak da bilinen Doğu Türkistan Türk İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Bilindiği üzere bu devletin kurulmasında Türkiye'nin büyük rolü olmuştur. Türkiye'nin Uygur Sorununa yoğun olarak karışmasına başlıca nedenlerinden biri de kendi ülkesinde milliyetçi hareketlerin yayılması olmuştur.¹⁵⁸ Ancak uluslararası durumundan dolayı, Türkiye'nin yardımı yalnızca manevi destek ile sınırlı kalmıştır. Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm ideolojisi temelinde kurulan bağımsız bir devletin ortaya çıkması bu sefer sadece Çin'de değil, aynı zamanda SSCB'de de olumsuz şekilde karşılaşmıştır. Bu

¹⁵⁶ Songül Keçeci Kurt, "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Basınında Çin Müslümanları ve Eğitimi", <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1802-published.pdf> (25.07.2018)

¹⁵⁷ Yelda Demirağ, "1755-1949 Yılları arasında Doğu Türkistan", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 2014, ss. 233-243.

¹⁵⁸ Alimcan Inayet, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Türk-Uygur İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı IV, İzmir 2000, ss.319-324.

bağlamda Türkiye tarafından uluslararası arenada DTTİC'nin çıkarlarını savunulacağını bekleyen Uygur liderleri büyük hayal kırıklığına uğramışlardır.¹⁵⁹ Sonuç olarak, Çin ve SSCB'nin ikili baskısı altında kalan (Uygur devleti) yakın zamanda yok edilip tekrar Çin iktidarı altına girmiştir.

Yaşanan Birinci ve İkinci Savaşların yıkıcı sonuçları, dünyada yaşanan jeopolitik, ideolojik, siyasi ve ekonomik değişimler, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni uluslararası koşullarda kendi yerini belirlemek için sarfettiği çabalar ve aynı zamanda Çin'de gerçekleşen radikal reformlar, Türk-Uygur bağlarını büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir.

Bu bağlamda 1990'lı yıllarda SSCB çöktükten sonra yaşanan önemli jeopolitik değişimler, Türkiye-Doğu Türkistan ilişkilerinde yeni dönemin başlamasına yol açmıştır. Hem Türklere, hem de Uygurlara etnik, dinsel, kültürel olarak yakın olan halkların bağımsızlık kazanması, yeni bir milliyetçilik dalgasına yol açmıştır. Aynı zamanda da Soğuk Savaş'ın bitmesi, iki blok arasındaki savaş ihtimalini ortadan kaldırıp Türkiye Cumhuriyeti için yeni fırsatlara yol açmıştır.¹⁶⁰

1990'lı yıllarda Orta Asya ülkelerinde ortaya çıkan değişimler 19. yüzyılın sonunda - 20. yüzyılın başında yaşanan duruma benzemektedir. Yeni bağımsızlık kazanan ülkeler üzerinde etkisini güçlendirmek isteyen bir sürü radikal grup bölgede faaliyet göstermeye başlamıştır. Sonuç olarak bu zamanlarda eski SSCB cumhuriyetlerinin topraklarında pan-Türkizm ve pan-İslamizm hareketleri gelişmeye başlamıştır (bu hareketlerin bazıları Türkiye'den yardım aldıklarını iddia etmektedirler).¹⁶¹

Türkiye, resmi olarak bu tür İslamcı veya milliyetçi hareketleri desteklememesine rağmen, Orta Asya'da kendi konumunu güçlendirme isteğini açık olarak ifade etmiştir. Örneğin, 1992'de Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, "Ankara kendisini Kafkasya ve Orta Asya bölgelerindeki Rusya'nın etkisini meşru varisi olarak görüyor" demiştir.¹⁶² Daha sonra eski Türkiye Cumhurbaşkanı Sezer, Gürcistan ve Tacikistan'a yaptığı ziyaret üzerine yaptığı

¹⁵⁹ A.g.s., s.322

¹⁶⁰ Ahmed Emin Dağ, 'Doğu Türkistan Sorununun Çözümünde Türkiye ve İslam Dünyası', http://insamer.com/tr/dogu-turkistan-sorununun-cozumunde-turkiye-ve-islam-dunyasi_123.html (25.07.2018)

¹⁶¹ İbrahim Koncak, "Hampering Factors in Relations Turkey – Turkic Republics", *Çankırı Karatekin University Institute of Social Sciences journals*, No. 3(2), ss. 213-219.

¹⁶² Ehteshami Anoushiravan and Murphy Emma C., "The Non-Arab Middle East States and the Caucasian/Central Asian Republics: Turkey", *International Relations*, Vol. XI, No 6, December, 1993.

açıklamada, “Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle her zaman stratejik bir ittifakı savunduk ve hedefimize ulaşacağımıza inanıyorum” dedi.¹⁶³

Elbette Çin, Türkiye'nin Orta Asya'daki konumunu güçlendirmesini hoşnutsuzlukla karşılamıştır. Bunun ana nedenlerden biri Orta Asya ülkelerinin oldukça geniş bir Uygur diasporasına sahip olması olmuştur. Çin yönetimine göre, Orta Asya'daki Uygur diasporalarda yayılan milliyetçi düşünceler, SUÖB'ndeki ayrılıkçı duygulara ek bir teşvik verebilirdi.

Nitekim bölgede hızlı bir şekilde yayılan milliyetçilik dalgasını desteklemek adına Türkiye, Doğu Türkistan'da pek çok okul açmış; eğitim vermek ve deneyim paylaşmak üzere bazı uzmanları Doğu Türkistan'a göndermiş; Uygur gençleri ve uzmanları eğitim için kendi ülkesine davet etmiştir.¹⁶⁴ Sincan bölgesinde pan-Türkizm ve pan-İslamizm'in yayılmasının en tehlikeli destekçisi olarak Türkiye'yi gören ve kendi topraklarında ayrılıkçı hareketlerin güçlenmesinden korkan Çin, bu tür faaliyetlere şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁶⁵ Çin'in sert karşılığı hem Türkiye'de hem de Uygurların arasında şiddetli bir tepkiye yol açmıştır. Türkiye'nin Sincan bölgesinden coğrafi açıdan uzak olmasının yanı sıra, Çin'in bu devletin SUÖB'in karışmasına karşı gösterilen sert tepki, Türk-Uygur ekonomik ve teknik işbirliğini zorlaştırmaya başlamasına rağmen Türkiye, Uygur hareketinde olabildiğince etkili rol oynamaya çalışmıştır (göçmenleri kabul etmeye, mali destek vermeye, uluslararası arenada çıkarlarını savunmaya devam etmiştir).¹⁶⁶

Ancak zamanla Türkiye'nin iç sıkıntıları çoğaldıkça (ekonomik ve siyasi dengesizlik, Avrupa Birliği'ne tam üye olmak adına yeni reformları gerçekleştirme çabaları gibi sorunlar) Doğu Türkistan'a verilen desteğin önemi de azalmaya başlamıştır. Aynı zamanda 1990'lı yılların başında Doğu Türkistan hareketinin kullandığı şiddetli yöntemler de bu harekete dair desteğin azalmasına yol açmıştır.¹⁶⁷ Ayrıca Çin'in uluslararası statüsü gittikçe büyümeye başlamış ve bu koşullarda artık şiddet gibi metodlardan vazgeçip demokratik yöntemlere geçen Doğu Türkistan hareketi, yine de zor durumda kalmıştır. Değişen uluslararası koşullarda Çin ile ilişkileri bozmamak adına Türkiye, Doğu Türkistan hareketine doğrudan destek vermekten

¹⁶³ А. Рашидоглу, “Запад Прибирает к Рукам Южный Кавказ и Среднюю Азию”, *Зеркало*, 8 Ноября 2001 (A. Rashidoglu, “Batı, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı Almaktadır”, *Zerkalo*, 8 Kasım 2001), www.zerkalo.az (26.12.2018)

¹⁶⁴ КИРЕЕВ Н., *История Турции 20 Век*, Москва, 2007, сс. 353-361 (Kireev N., *20. Yüzyılın Türkiye Tarihi*, Moskova, 2007, ss. 353-361).

¹⁶⁵ David Babayan, “Pan-Turkism and Geopolitics of China”, http://www.noravank.am/upload/pdf/2.%20Davut%20Babayan%2001_2011.pdf (26.07.2018)

¹⁶⁶ Güldeş, *a.g.e.*, ss. 138-144.

¹⁶⁷ Yusuf Sayın, Gamze Koçak, “The Issue of the East Turkestan as A Problem Area of the Muslim World and Policies of the People's Republic of China”, *Journal of Ottoman Civilization Studies*, VOL. 3, NO. 4, 2017, pp. 16-17.

vazgeçmeye mecbur kalmıştır. Buna en çarpıcı örnek, hareketin karargâhının İstanbul'dan Münih'e taşınması olmuştur.

Bu bağlamda Uygur-Türk ilişkilerinin boyutu 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin dış politikasının büyük bir ölçüde aktifleşmesi bağlamında değişmeye başlamıştır.

2.2.2. Değişen Çağdaş Türkiye Dış Politikası ve Uygur Sorunu

2002 yılında Türkiye'nin iktidarına Adalet ve Kalkınma Partisinin gelmesi ile Türkiye'nin dış politikasında önemli değişimler yaşanmıştır. Önceden fazla odaklanılmayan bölgelere dikkat verilmeye ve bu bölgelerdeki ülkeler ile çok boyutlu ve aktif politika izlenmeye başlamıştır. Bu yeni eğilimin önemli nedenlerinden birisi, Türkiye'yi dünya gücüne dönüştürmeyi amaçlayan yeni iktidarın uluslararası arenada kendi devletini güçlendirmeye yönelik çabaları olmuştur. Bu bağlamda modern Türk diplomasisinin aktifleştiği yönlerden biri Doğu Asya olmuştur.

Türkiye dış politikasının en önemli teorisyenlerinden biri olan Ahmet Davutoğlu “Stratejik Derinlik” adlı ünlü kitabında yeni dönemde Doğu Asya'nın (Avrupa, Kuzey Afrika, Güney ve Orta Asya ile birlikte) “Yakın Kıta Havzası”na dahil olan alanlardan biri olarak Türkiye'nin dış siyasetinde çok önemli bir bölge olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸ Bu kitap, resmi bir belge olmamasına ve hatta Davutoğlu'nun daha siyasi kariyerine başlamadığı zamanda (2001 yılında) yazılmasına rağmen yazarın fikirlerinin çoğu Ankara'nın yenilenen uluslararası politikasının temelini oluşturulmasında çok etkili olmuştur. Buna, Davutoğlu'nun uzun zaman boyunca (2002-2009) Büyükelçi ve Başbakan Başmüşavirliği görevini ve 2009-2014 yıllarında Dışişleri Bakanı görevi yapması yol açmıştır.¹⁶⁹ Bu açıdan “Stratejik Derinlik”in yeni dönemdeki Türkiye'nin dış politikasını anlamak için önemli bir kitap olduğunu söylemek mümkündür.

Davutoğlu'na göre Ankara, “Yakın Kıta Havzası”na yönelik yeni stratejisini tasarladığında Doğu Asya'ya özel önem verilmelidir. Bu önem, uluslararası konjonktür ve Türkiye'nin Asya kıtasındaki özel jeopolitik konumu tarafından belirlenmektedir. Soğuk Savaş sona erdikten sonra Asya bölgesinde siyasi otorite boşluğu oluşmuştur. Türkiye dahil

¹⁶⁸ Cemalettin Kanaş, *Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik Doktrini ile AKP'nin 2002-2009 Yılları Arasındaki Dış Politikasının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014, ss. 89-91.

¹⁶⁹ Zeynep Güler, “Muhafazakar ve Gerçekçi: Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu”, <http://www.msydergi.com/uploads/dergi/146.pdf> (30.07.2018)

olmak üzere bölgesel güçler bu durumu kullanarak Asya'da konumlarını güçlendirmek için bir mücadeleye girmişlerdir. Böylece, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde yaşadığı zorluklar bağlamında “Asya derinliği”nin (Davutoğlu tarafından “stratejik derinlik” kavramına benzetilen bir terim) artan önem, Ankara'yı Asya istikametinde yeni dış politika araçlarını araştırmaya ve kullanmaya yöneltmiştir.¹⁷⁰

Davutoğlu'na göre, “Yakın Kıta Havzası” bölgesi ile ilişkilerin geliştirilmesi, Avrupa sistemindeki hep yan role sahip olan Türkiye için bir alternatif oluşturabilmektedir. Türkiye'nin amacı, (Doğu Asya gibi) küresel ekonomik merkezlerle bağlantı kurarak ekonomik ve politik otoritesini güçlendirmektir. Aynı zamanda, Asya kıtasının potansiyelini küçümseyen bir dış politika, Türkiye'nin XXI. yüzyılın sonunda bile Avrupa Birliği'nin tam üyeliğini kazanmak için hep imtiyazlar veren bir ülke olarak kalmasına yol açabilir.¹⁷¹ Böylece, Ankara'nın Asya ülkeleriyle ilişkilerinin yoğunlaştırılmasını büyük ölçüde sürekli uzatılan AB üyeliği ile ilgili müzakerelerinin başarısızlığın etkilediğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda Türk dış politikasındaki en önemli değişimlerden biri ÇHC ile ilişkilerde yaşanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldiğinde, Türkiye, ikili ilişkileri geliştirmek için diplomatik yöntemleri kullanmaya başlamıştır. En üst düzeydeki düzenli resmi ziyaretler, Ankara'nın Pekin ile ilişkilerinin yenilenmesine ve iki devletin liderleri arasında siyasi diyalogun kurulmasına yol açmıştır. Onlarca yıllık bir aradan sonra ilk defa düzenlenen farklı düzeydeki görüşmelerin amacı, “yukarıdan bir itici gücü” sağlayıp çeşitli alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi idi.¹⁷²

Ancak Türk-Çin ilişkileri yoğunlaştıkça, her iki ülke için Uygur Sorununun önemi de büyümeye başlamıştır. Daha önce vurgulandığı gibi bu sorun, SSCB'nin çöküşünden sonra Orta Asya Türk halklarının bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte özellikle hassas hale gelmiştir. Komşu ülkelerde Türk milliyetçiliği yayıldıkça Uygurların arasında da (Türkiye’de bulunan bazı kuruluşlar tarafından da desteklenen¹⁷³) ayrılıkçı duygular da yoğunlaşmaya başlamıştır. 1990’larda bu faktör Türk-Çin ilişkilerine ciddi bir biçimde zarar vermiş ve gelişmelerini engellemiştir.

¹⁷⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s. 202–203.

¹⁷¹ Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 217–218.

¹⁷² Nebi Miş, Ali Aslan, “Ak Parti’nin 15 Yılı Siyaseti”, Mehmet Akif Memmi (ed.), *Türkiye-Çin İlişkileri: Güçlü Siyasi İrade ve İstikrar*, İstanbul, 2018, ss. 155-167.

¹⁷³ Elizabeth Van Wie Davis, “Uygur Muslim Ethnic Separatism in Xinjiang, China”, *Asia-Pacific Center for Security Studies*, January 2008, p. 1.

Yeni yüzyılın başında, Ankara için Çin ile ilişkiler yeni önem kazandıkça, Uygur Sorununun çözümü gereği de sürekli gündemde olan bir konu haline gelmiştir. Örneğin, Nisan 2002’de, Çin Başbakanı Zhu Rongji, Türkiye’nin gelecek Başbakanı ile Ankara’da yaptığı görüşme sırasında, Çin’in Türkiye ile arasındaki işbirliğinin gelişiğine ümit ettiğini ifade etti ve “Doğu Türkistan güçlerinin Sino-Türk ilişkilerine zarar vermesi için hiçbir fırsat bırakmayacağız” dedi.¹⁷⁴

Bu bağlamda Türkiye, çok dikkatli bir politika izlemeye mecbur kalmıştır. Bir yandan Müslüman ve Türk dünyasında kendi liderlik konumunu kaybetmemek için Türkiye Uygur Sorununun çözümünde etkili bir rol oynaması gerekmektedir. Buna ek olarak, Türkiye “dünyanın en etkili Uygur lobisi”ne sahiptir.¹⁷⁵ Ayrıca genel olarak Türkiye halkı etnik ve kültürel bağlar nedeniyle bölgedeki gelişmelere karşı hassas bir duyarlılık hissetmekte ve dolayısıyla Çin’deki Uygurların haklarının ihlal edilmesine büyük bir tepki vermektedir.

Öte yandan ise, Türkiye’nin SUÖB’ne karışması, Çin ile ilişkileri olumsuz etkileyebilir ve potansiyeli büyük olan ilişkilere zarar verebilir. Nitekim, Türk kamuoyunun ayrılmaz bir parçasını oluşturan “Uygur Diasporası”nın faaliyetleri, Çin hükümeti için ciddi bir endişe kaynağı olmaktadır.

Bu bağlamda Sino-Türk ilişkilerde Uygur Sorununun çözülmesini engeleyen unsur, her iki tarafın da bu sorunun özünü farklı algılamalarıdır. Türkiye için mesele, tarihsel, dilbilimsel, etnik ve dini bağları paylaştığı Uygur topluluğunun refahı ve hakların korunmasını sağlamakla ilgilidir. Bununla birlikte, Çin Uygur Sorununu ancak ayrılıkçı ve terör faaliyetlerle ilişkilendirmektedir. Çin hükümetine göre bu tür faaliyetler, yurtdışından desteklenerek Çin’in toprak bütünlüğünü bozmak ve Çin’in zayıflamasını sağlamak amaçlı olduğunu düşünmektedir.

Bu bağlamda Türkiye hükümeti tarafından yapılan Çin toprak bütünlüğünü destekleyen resmi açıklamalar sayesinde Uygur faktörünün Pekin’le olan ilişkiler üzerindeki olumsuz etkisi azalabilmiştir. Çin ile ilişkileri güçlendirerek AK Parti iktidarı Türkiye’nin Uygurlara karşı gösterilen geleneksel ilgisini yeni bir düzeye çıkartmıştır. Buna çarpıcı bir örnek olarak, 2009 yılında Çin ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün SUÖB’yi ziyareti olmuştur.¹⁷⁶ Çin tarafından bu tür ziyarete izin verilmesi, iki ülke arasındaki güvenin

¹⁷⁴ Eyüp Ersoy, *Analysis of Turkish-Chinese (Military Relations)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2008, ss.63-64.

¹⁷⁵ Selçuk Çolakoğlu, “Türkiye’nin Doğu Asya Politikası”, Zeynep Dağı (ed.), *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006, ss.367-386

¹⁷⁶ Ali Uzun, *Yaratıcı Yazma Etkinliklerinin Çinli Öğrencilerin Yabancı Dil Olarak Türkçe Yazma Becerilerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2015, s.9.

artmasına yönelik bir gösterge olmuştur.

Ancak Temmuz 2009'da yaşanan olaylar Çin'in Türkiye ile arasındaki ilişkilerde büyük bir sarsıntıya neden oldu. O zamanlarda Türkiye'nin, Sincan'da ortaya çıkan etnik çatışmaları bastırmak için Çin yönetiminin kullandığı şiddet içeren yöntemlere karşı gösterdiği tepki ve yaptığı keskin açıklamalar Türkiye ve Çin arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden olmuştur. 2009 yılında SUÖB'nin başketi Urumçi'de ortaya çıkan Han-Uygur etnik çatışmalarında resmi verilere göre, yaklaşık 200 kişinin öldüğü zaman Türkiye, ÇHC hükümetinin eylemlerini kınayan tek İslam devleti olmuştur. Türkiye, benzeri tutumu meydana gelen diğer Han-Uygur çatışmalarında (örneğin, 2014, 2015 yıllarında) da göstermiştir.

Ancak, hem Ankara'nın hem de Pekin'in karşılıklı iş birliğinin gelişmesinin gerekli olduğuna inanmaları, kriz zamanlarında ilişkilerin hızlı bir şekilde iyileşmesini sağlamıştır. Çin'in getirdiği özürler ve Uygur halkın haklarının güvence altına koyacağına dair vaatler, Türkiye'nin "Tek Çin" politikasını kabul etmesi ve ÇHC'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden herhangi bir faaliyeti kesinlikle kabul etmeyeceğine dair söylemleri bu gerginliğin sona ermesini sağlamıştır.¹⁷⁷ Böylece ortaya çıkabilecek çatışma hızlı bir şekilde önlenmiştir.

Buna en çarpıcı örnek, 2010 yılında Sincan'ı ilk kez Türkiye'nin Dışişleri Bakanı (A. Davutoğlu)¹⁷⁸ ve 2012 yılında Başbakan Erdoğan'ın ziyaretleri olmuştur.¹⁷⁹

Fakat günümüzde, Uygur Sorunu Türkiye'de güçlü bir Çin karşıtı duyarlılık yaratmaktadır: Türkiye'deki milliyetçi güçler, Çin hükümetinin ülkesinde nüfüsü yaklaşık 300 bin kişiye ulaşan Uygurlar için daha fazla imtiyaz yapması gerektiğine inanmaktadır. Son yıllarda SUÖB'nden Türkiye'ye gelen mülteci sayısı çarpıcı biçimde artmıştır. Örneğin, Temmuz 2015'te Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Çin'i ziyareti sırasında Türk hükümeti, Tayland'da mülteci olarak barınan yaklaşık 170 Uygur mülteci Türkiye'ye götürmüştür.¹⁸⁰ Bu olay Çin'de büyük tepki yaratmıştır. Çin güvenlik görevlileri, Türk diplomatlarını Uygurlara "sahte pasaportlar" vermesi ile suçlamışlardır. Çin'e göre Uygur mülteilerin çoğu bu "sahte pasaportları" kullanarak Orta Doğu'ya giderek IŞİD'e katılacaktı. Ankara yurtdışında bulunan Uygurlara yardım ettiğine dair iddiaları reddetmiş ve kendi topraklarında baskı kurbanlarını kabul etmeye hazır olduğunu, ancak sınırlarının ötesinde eyleme geçmediğini iddia etmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁷ Erkin Ekrem, "Türkiye-Çin İlişkilerinin 40 Yılı (1971–2011)", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, ss. 30–31.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 10.

¹⁷⁹ A.g.e., s.10.

¹⁸⁰ <https://www.islahhaber.net/tayland-173-multeci-uyguru-turkiye-ye-iade-etti-46509.html> (26.12.2018)

¹⁸¹ <http://uyghurtoday.com/2016/02/20/turciya-taino-spasaet-ugurov-iz-kitaya/> (26.12.2018)

Ancak Çin'in endişelenmek için nedenleri bulunmaktadır. Arap basını, Türkiye sınırından geçen bazı Uygurların, Avrupa'ya göç eden Suriyelilerin bıraktığı köylere yerleştiğini ve daha sonra İŞİD'e ve Jabhat al-Nusra'ya katılarak Beşar Esad'ın hükümet güçlerine karşı savaşı sürdürdüğünü iddia etmiştir.¹⁸² Bazı Arap kaynakları, bu tür Uygur göç akımlarının Türkiye'nin kuzey Suriye'nin demografik durumunu değiştirme girişimini gösterdiğini iddia etmekte ve bunun doğrudan Türk istihbaratının çalışmasının olduğuna inanmaktadır.¹⁸³ Bu bağlamda, bazı Uygur gruplarının İŞİD'e ve Jabhat al-Nusra'ya katıldığı resmi olarak dile getirilmesine rağmen,¹⁸⁴ bu durum ile ne WUC'un ne Türkiye'nin bağlarının bulunduğu dair herhangi kanıt bulunmamaktadır. Hatta kendi sınırlarının yakınında İŞİD tehlikesinin artması, Türkiye'nin iç güvenliği bakımından çok tehlikeli bir durumdur. Dolayısıyla bu tür suçmaların temelini olmadığını ve Türkiye'nin teröre karşı bir müdahaleci olarak uluslararası statüsünü kırmak amaçlı olduğunu söylemek mümkündür.

Bazı Çinli uzmanlar, Ankara'nın amacının, "Türk dünyasını" birleştirerek SUÖB üzerinde kendi etki merkezi yaratmak olduğuna inanmaktadır.¹⁸⁵ Bu nedenle Çin, Uygurların Türkiye'ye göç etmelerini durdurmaya çalışmaktadır. Ancak, ülkedeki kamuoyu göz önüne alındığında, Türk hükümetinin bunu yapması olası değildir. Buna karşılık Türkiye'nin PKK terörü ile ilgili sorunlar yaşaması ve bu bağlamda Çin'in bu meseleyi kullanabileceğinden dolayı Türkiye'nin Uygur "ayrılıkçılığını" desteklemesini savunan iddiaların temeli olmadığını kabul etmek gerekmektedir.

Nitekim son yıllarda Türkiye, Çin'in toprak bütünlüğünü veya iç güvenliğini tehdit eden güçlerle mücadelede Çin ile işbirliği yapmaya istekli olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda ikili ilişkilerde güven artıran olay, Türkiye'nin 2012 yılında SCO'ya diyalog partneri olarak katılması olmuştur.¹⁸⁶ Daha sonra da Türkiye'nin, Doğu Türkistan İslami Hareketini terör örgütü olarak resmen tanıdığı 2017'de iki ülke birbirlerine olan güvenini artırmıştır.¹⁸⁷

Aynı zamanda Türkiye, Uygur Sorununa insan hakları ihlali bakımından odaklanmaya

¹⁸² Colin P. Clarke, 'Uighur Foreign Fighters: An Underexamined Jihadist Challenge', *ICCT Policy Brief*, November 2017, pp. 7-10.

¹⁸³ A.g.e., ss. 10-13.

¹⁸⁴ Nodirbek Soliev, 'How Serious Is the Islamic State Threat to China?', <https://thediplomat.com/2017/03/how-serious-is-the-islamic-state-threat-to-china/> (26.12.2018)

¹⁸⁵ <https://eadaily.com/ru/news/2016/06/07/turciya-kitay-nol-problem-s-sosediyami-ili-nol-sosedey-bez-problem> (26.12.2018)

¹⁸⁶ Hakan Aksay, "Türkiye, ŞİÖ'nün 'diyalog ortağı' oldu", <http://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/turkiye-sionun-diyalog-ortagi-oldu,5233> (26.12.2018)

¹⁸⁷ http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-cin-halk-cumhuriyeti-disisleri-bakani-wang-yi-ile-ortak-basin-toplantisi_-3-agustos.tr.mfa (26.12.2018)

devam etmektedir. Böylece, Dışişleri Bakanlığı sitesinde yayımlanan yazılı açıklamada Türkiye'nin Çin'in toprak bütünlüğünü önemseydiği ifadesi de yer alırken, bölgedeki Uygur Türklerinin ibadetlerinin yasaklanmasının kaygı verici olduğu kaydedildi ve konunun Çin'in Ankara Büyükelçisi'ne iletildiği de belirtildi.¹⁸⁸ 2015 yılı Haziran – Ağustos aylarında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun yaptığı basın toplantılarının çoğunda gazeteciler Çin Uygurlarıyla ilgili durum hakkında endişelerini dile getirmekteydi. Bu bağlamda bir basın toplantısında Çavuşoğlu “Biz Çin’in her zaman sınır bütünlüğünü, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini destekledik, Çin’e yönelik hiçbir terör eylemini de desteklemeyiz, müsaade etmeyiz, bu bizim teröre bakış açımız nerede olursa olsun... Ama Uygur Türkleri de bizim için önemlidir, Uygur Türkleriyle olan bağımızı da kendilerine söylüyoruz ve orada meydana gelen gelişmeler ya da insan hakları ihlali ya da her türlü ihlal konusunda duyarlı olmamızın son derece normal olduğunu Çinli muhataplarımıza her fırsatta söylüyoruz. Çin’de terör eylemlerinin gerçekleştirilmediğini söylemiyoruz, ancak Çin’den endişeli sesler duyuyoruz, Uygur Türkleri bizim için çok önemli, biz de Çinli iş arkadaşlarımızla her fırsatta insan hakları ihlallerini tartışmaya hazırız” demiştir. Buna ek olarak Dışişleri Bakanı, Uygur Sorunu’nun hem ikili düzeyde görüşülmesi, hem de uluslararası alanda gündeme getirilmesi gerektiğini vurgulayarak özellikle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri, insan hakları örgütleri ve diğer kurumlar nezdinde bu konuyu gündeme getireceğini söylemiştir.¹⁸⁹

Böylece, daha 19. yüzyılda Sino-Türk ilişkilerin bir unsuru olarak ortaya çıkan Uygur Sorunu günümüzde de sürekli gündemde kalan bir konu olmuştur. Tarih boyunca farklı seviyelerde ve farklı boyutlarda tartışılan bu sorun, bugüne dek çözüme ulaşmamıştır.

Türkiye-Uygur ilişkilerinin tarihini incelerken coğrafi uzaklığa rağmen iki halkın arasındaki bağların en eski zamanlardan beri kimliksel, kültürel, tarihi ve dini yakınlık faktörlerinin sayesinde kopmadığını söylemek mümkündür. Bu yakınlık, Uygurların 19. yüzyılda ortaya çıkan Çin’le eşitsiz yüzleşmeleri sırasında daha güçlü Anadolu kardeşlerinden destek istemelerine sebep olmuştur. Ancak, Yakup Bek’in heyetlerinin İstanbul’a gelmesinden önce iki halkın arasındaki temasların hiçbir zaman aktif olmadığını ve ilk resmi ikili işbirliğinin ancak Çin’e karşı ortak mücadele olarak ortaya çıktığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Böylece, Uygur-Türk ilişkilerinin gelişmesinde Türklerin Uygurlara bağımsızlık mücadelelerinde desteği temel rol oynamıştır. Dolayısıyla Çinlilere

¹⁸⁸ http://www.mfa.gov.tr/no_-192_-30-june-2015_-press-release-regarding-theallegations-of-ban-on-fasting-in-the-xinjiang-uyghur-autonomous-region.en.mfa (26.12.2018)

¹⁸⁹ http://www.mfa.gov.tr/no_-192_-30-june-2015_-press-release-regarding-theallegations-of-ban-on-fasting-in-the-xinjiang-uyghur-autonomous-region.en.mfa (26.12.2018)

karşı mücadele bu ikili ilişkilerin neredeyse ayrılmaz bir unsur olmuştur.

Bu durum bugüne kadar değişmemiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında bağımsız Uygur Cumhuriyetlerinin oluşumunda en büyük rolü Türkiye oynamıştır. Doğu Türkistan'ın ulusal kurtuluş hareketinin kurulmasında ve gelişmesinde en çok etkisi olan ülke Türkiye olmuştur. Bu hareketin yasal ve örgütsel çerçevesini şekillendirmeye yardım eden devlet hep Türkiye idi. Ve nihayet Uygur Sorununun uluslararası seviyeye çıkmasında en büyük katkıda bulunan ve tüm dünyayı Çin'deki ulusal azınlıkların haklarının ihlaliyle ciddi şekilde bilgilendiren ülke Türkiye olmuştur.

Bununla birlikte, Türkiye-Uygur ilişkilerinin tarihi, Türkiye'nin iç ve dış politik durumu ile karşılaştırıldığında, kuşkusuz, Türkiye'nin Uygur Sorununa müdahalesinin temel faktörü olarak ideolojik değil, politik faktör olduğunu itiraf etmek gerekmektedir. Örneğin, 19. yüzyılda Türkiye'nin Doğu Türkistan'a müdahalesi, temel olarak, İngiltere'yle önemli olarak algılanan işbirliği tarafından belirlenmiştir. Daha sonra bu bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde dünyadaki bütün Müslümanları birleştiren bir hilafet yaratma çabasında önemli bir sıçrama tahtası olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında, Doğu Türkistan, Türkiye'de yayılan milliyetçi pan-Türkizm düşünceleri bağlamında önem kazanmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ise Türkiye, Orta Asya'da kendi etkisini güçlendirmek adına diğer uluslararası güçleri ile eşit bir rekabetçiliğe girmiştir.

Bu nedenle, ikili ilişkilerin gelişme düzeyi her zaman Türk tarafının çıkarlarına ve fırsatlarına tabi kalmıştır.

Son yıllarda ise Türkiye'nin Çin hükümetiyle ilişkilerin gelişimine daha fazla dikkat gösterdiği açık gözükmektedir. Bu bağlamda, Çin'in uluslararası arenadaki küresel rolünü göz önüne alarak Ankara, çatışmaya girmektense uzlaşmayı tercih ederek yavaş yavaş “Uygur sorunu”na verdiği tepkileri gittikçe daha düşük tonda göstermektedir. Ancak, Türkiye dış politikasının oluşumunda Uygur sorununa daha az önem veriyormuş gibi görünse de, Türkiye'nin bu konuda pasif olduğunu söylemek de imkânsızdır. İki ülkenin hükümetleri farklı seviyelerde düzenli olarak terörizm, ayrılıkçılık, aşırıçılık gibi ortak tehditleri konuşmaktadırlar. Ancak bu konuda yaklaşımları çoğu zaman uyuşmamaktadır. Türkiye'nin Doğu Türkistan'daki ayrılıkçılık meselesini Uygur Sorunundan ayırması ve Uygur Sorununun Uygurların kültürel haklarının korunmasıyla ilişkilendirmesi Çin'in hoşnutsuzluğuna neden olmaktadır.

Böylece, Uygur Sorunu'nun Türkiye için önemini kaybetmediğini, sadece yeni bir seviyeye çıktığını söylemek mümkündür. Kendi ülkesinde ayrılıkçı faaliyetlerle ilgili sorunları yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, bu konuda müttefiklere ihtiyaç duymakta ve bu nedenle bu tür

faaliyetlerin sadece kendi topraklarında değil, aynı zamanda potansiyel müttefiklerin topraklarında da yayılmasını istemeyecektir. Aynı zamanda, Uygurların haklarının ihlal edilmesi, Türkiye'yi en büyük Türk-Müslüman ülke olarak rahatsız etmektedir. Ayrıca Uygur sorunlarının ihmal edilmesi Ankara'nın sadece Türk dünyasının değil, aynı zamanda tüm Müslüman dünyasının liderlik statüsüne ilişkin soru işaretleri doğurabilir. Bu bağlamda, çatışmanın kendi koşullarıyla çözülmesinin ve Uygurlara verilen desteğin tamamen kesilmesinin imkânsızlığı göz önüne alındığında Uygur Sorununu çözmek için tüm ilgili taraflar için eşit derecede avantajlı olacak yeni bir yolu bulmak, Sincan bölgesinin resmi sahibi olan Çin Halk Cumhuriyeti ile iş birliğini geliştirmek bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - ÇİN İLİŞKİLERİNDE UYGUR SORUNU

3.1. TÜRKİYE - ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ

3.1.1. Cumhuriyet Döneminden Önce Sino-Tük İlişkiler

Türkiye ve Çin arasındaki temasların çok uzun ve zengin tarihe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Eski İpek Yolu'nun Batı ve Doğu uçlarında yer alan ve kilit önemine sahip olan Türkiye ve Çin devletleri bu ünlü tarihi ticari yol sayesinde en eski zamanlardan beri doğrudan veya dolaylı olarak siyasi, kültürel ve ticari temaslarında bulunmaktaydılar.

Araştırmacıların çoğunun iddialarına göre günümüzde dünyanın farklı noktalarında yerleşen Türk halkların ataları aslında çağdaş ÇHC topraklarında yaşamaktaydılar. Hatta günümüzde de Çin'de yedi Türk etnik azınlık yaşamaktadır.

Çin tarihinin en eski hanedanı olarak tanınan Shang Hanedanı'nın tarihi kayıtları, başta Türk olmak üzere kuzeydeki göçebe halkların Çin tarihinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Shi Ji, Jiu Tang Shu, Xin Tang Shu olmak üzere birçok Çin tarihi dokümanı eski Türklerin ordusunu, politikasını ve kültürünü anlatmaktadır.¹⁹⁰ Çin'in Han Hanedanlığının (209 B.C.-220 A.D.) ilk Türk devletlerinden biri olarak kabul edilen Hun İmparatorluğu ile arasındaki ilişkileri de Çin ile Türkiye arasındaki ilk tarihi temaslarından biri olarak kabul etmek mümkündür. O dönemde bu ilişkilerin özü birbirini değiştiren askeri çatışma ve adeta temassız komşuluk dönemlerinden oluşmaktaydı.

Daha sonra da Çin tarihinin en başarılı ve istikrarlı dönemlerinden biri olan Tang Hanedanlığı (618-907) ile aynı dönemde hüküm süren Göktürk devleti arasında da yakın ilişkilerin olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Bu dönemde, tarihi İpek Yolu'nun en aktif ve müreffeh dönemi olarak kabul edilir. Hatta bazı araştırmacıların iddialarına göre Türklerin göç ettikleri yerleri ve göç güzergahları göz önünde bulundurulduğunda bu göçün İpek Yolu ile doğrudan ilişkilidir.¹⁹¹ Bu bağlamda, Türk ve Çin halkları arasında sadece ticaret değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel ilişkiler aktif olarak gelişmekteydi.

Tang Hanedanlığı zayıflayıp ölümüne yaklaşırken Türkler de batıya göç etmeye başlamışlar ve XI. yüzyılın sonlarına doğru günümüzdeki Türkiye topraklarına varmışlar.

¹⁹⁰ Wolfram Eberhard, *A History of China*, California, University of California Press, 1969, s. 30-33, 53.

¹⁹¹ Giray Fidan, "Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu – Ming Çin'i İlişkileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30 , Oca 2011, s.276.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, iki bölge arasındaki ilişkiler sadece Çin tarihsel kaynaklarında Osmanlıların birkaç kere anılması ve özellikle Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) birkaç kere yapılan Osmanlı hakem heyetlerin Çin seyahatleri ile belirlenmiştir. Bu tür diplomatik ziyaretten birisi, resmi Ming tarihine göre 1500'lerin başlarında (1524 yılında) gerçekleşmiştir (Osmanlı arşivleri bununla ilgili bir kayda sahip değildir).¹⁹² Çin'in Osmanlılar hakkında yazdığı kaynaklara göre, 1423-1618 yılları arasında, toplam Osmanlı İmparatorluğu'nun on üç heyeti Ming Hanedanlığı ziyaret etmiştir.¹⁹³

Bu bağlamda vurgulamak gerekir ki, Ming Hanedanlığı döneminde Çin ile Türkiye arasında tam olarak nasıl bir ilişki olduğuna dair güvenilir kaynakların eksikliğe rağmen, bazı olgular iki ülkenin aktif ticaret ve kültürel temaslara sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, Ming ve Qing hanedanlarının dönemlerinde Osmanlı hükümetinin ana koltuğu olan Topkapı Sarayı, Çin toprakların dışında bulunan en büyük Çin porselenlerinin koleksiyonlarından birine sahip olmuştur.¹⁹⁴ Bu parçaların çoğu, Ming İmparatorluğu'nun mührüne sahiptir. Bu parçaların Türkiye'ye nasıl ve hangi amaçla getirilmiş olmaları tam olarak bilinmemesine rağmen, bunların Çin'den getirilen hediye olarak alınmış ve tüccarlardan satın alınmış olması mümkündür.

Tarihi kaynak olarak 1516 yılında Ali Ekber tarafından yazılmış ve Osmanlı Türkçesine çevrilmiş "Hitay Sefaretnamesi" değerlendirmek mümkündür. Bu Osmanlı gezgin 1500 yıllarında Çin'e yaptığı yolculukla ilgili Hitainame adlı farsça seyahatnameyi yazdı. Eserini 1516'da Yavuz Sultan Selim'e, onun ölümünden sonra da bazı eklemelerle Kanuni Sultan Süleyman'a sundu. Ali Ekber'in Ming hanedanı döneminde Çin'de İslam etkisi, Çin etrafında yaşayan Müslümanlar ile Çin ilişkileri kitabına önem kazandırmaktadır. Çin'deki Müslüman nüfusunun sayısının abartılması dışında kitap Çin'in iyi bir tanıtımı olmuştur. Bazı abartmalarına rağmen, kitap genel olarak dikkatlice araştırılmış ve benzer Çin kaynakları tarafından desteklenmiştir. Bu eser Çin'e dair ilk bilinen Ottoman kaynaklarından biri olmuştur. Kitap, Osmanlıyı Çin'le ticaretini arttırmak ve hatta bazı Çin topraklarını fethetmek için bazı Çin uygulamalarını taklit etmeye çağırıyordu.¹⁹⁵

Qing Hanedanlığı zamanında Osmanlılarla ilgili çoğu bilgiler Çin'e Orta Asya, Cizvit misyonerleri ve Rusya ile gelişen ticaret ve diplomasi yollarıyla sınır hanları sayesinde

¹⁹² Fidan, *Ming...*, s. 282.

¹⁹³ A.g.e.

¹⁹⁴ <https://www.cnnturk.com/seyahat/topkapi-sarayinda-gorebileceginiz-birbirinden-muhtesem-koleksiyonlar?page=23> (23.04.19)

¹⁹⁵ Betül Mutlu, "15. Yüzyılda Hitay'da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş'ın Hitay Gözlemleri", *Folklor/Edebiyat*, cilt:17, sayı:67, 2011/3, s. 126.

gelmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu anlatan dönemin en önemli yazılar Tulisen ve Kui-xu'ye ait olmuştur.¹⁹⁶

Sonraki yüzyıllarda zaten hiçbir zaman aktif haline gelmeyen Çin-Osmanlı temaslar neredeyde tamamen kesilmiştir. Bunun sebebi, Çin'in izlediği izolasyon politikası olmuştur. Ancak 19. yüzyılda, Çin'in batı kenarı gittikçe önem kazanırken, Qing Hanedanlığı'nın "Sınır Görevlileri", Osmanlıların ve Rusların dış işleri ile ilgili çok yoğun araştırmalara başlamışlar. Çinli akademisyenler, Avrupa'dan gelen yeni verilere dayanarak, Osmanlı'nın geçmiş kayıtlarını kapsamlı bir şekilde düzeltmeye çalıştılar. Qing bilim adamları Osmanlı ile ilgili Ming kayıtları gözden geçirerek Osmanlıların gücü, coğrafyası ve kapsamı ile ilgili birçok hata bulmuşlar.¹⁹⁷

Ancak tüm bu çalışmalara ve Türkiye'ye karşı duyulan ilgiye rağmen iki devlet ne resmi ilişki kurmuş ne de doğrudan temaslara başlamıştır. Osmanlı hükümetinin Çin'e bir sürü resmi elçi göndermesine rağmen, Çinliler bu girişimlere herhangi bir tepki vermemişler. Çin'de Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bilgilerin çoğu Orta Asya, Rusya ya da Avrupa'dan gelen elçiler, tüccarlar, göçebeler, hacılar ve misyonerlerden alınmıştır. Çinliler sık sık resmi heyetleri ile Rusya'yı ziyaret ederken, Osmanlıları aynı şekilde hiç ziyaret etmemişler.¹⁹⁸ Bunun sebebi olarak aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ming ve Qing İmparatorlukların tarihinin çoğu için stratejik önemine sahip olmadığını kabul etmek mümkündür.

Fakat Sanayi Devrimi ve sömürgecilik dönemin başlaması ile birlikte hem Osmanlı Türkiye'nin hem de Çin'in bölgesel ve küresel gücü zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde modern zamanın en feci iç savaşlarından birisinden olan Taiping isyanından sonra, Qing Hanedanlığı Çin devletinin küreselmeye ve uluslararası jeopolitik süreçlerine dahil olmasının kaçınılmaz olduğunun ve devletin modernleştirme ihtiyaç duyduğunun farkına varmıştır. Bu bağlamda Çin'in izlediği izolasyon politikasından vazgeçme gereği anlaşılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde çoktan uluslararası sahnede aktif bir oyuncu olan Osmanlı hükümeti tıpkı Çin gibi sürekli Avrupa ülkeleri tarafından gelen işgal ve ülke parçalanma tehdidinde karşı meydan okumaya çalışmaktaydı. Bu zamandan ve 1911 yılın Qing Hanedanlığı'nın (ve böylece İmparator Çin'in) çöküşüne kadar Avrupa'nın ve Asya'nın "Hasta Adamların" arasında Batı tarafından sömürülmesi ve zorbalığına meydan okuyabilmek için sınırlı dostluk ve samimilik ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Çinli akademisyenler ve reformcular, Osmanlı İmparatorluğu'nda

¹⁹⁶ Matthew W. Mosca, "Empire and the Circulation of Frontier Intelligence: Qing Conceptions of the Ottomans", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 70, No. 1 (June 2010), p. 151.

¹⁹⁷ <http://pupilby.net/misterios/4510-dinastii-min-i-cin.html> (23.04.19)

¹⁹⁸ A.g.e.

yaşanan gelişmelerle ilgi duymaya başladılar. Çinli bilgi ve siyaset adamların ilgisini çeken konu özellikle Türkiye’de yaşanan anayasal hareketler olmuştur. Bu bilim adamlar: 1908’de Jön Türk devrimi sırasında İstanbul’u ziyaret eden Kang Youwei;¹⁹⁹ aynı sene Jön Türkler modeli örnek olarak kullanarak Çin’de de bir devrimi gerçekleştirmeyi öneren Sun Yat-sen;²⁰⁰ Türk devriminin milliyetçilik boyutu ile ilgilenen Liu Keshu ve Dai Wangshu;²⁰¹ Atatürk’ün devriminde ordunun rolünü vurgulayan Kuomintang’ın kilit üyesi Hu Hanmin;²⁰² ve Türkiye ile Çin’in deneyimlerini karşılaştıran komünist Cai Hesen²⁰³ gibi çeşitli Çin’in önde gelen düşünürler ve araştırmacılar bulunmaktaydı. Bu Çinli araştırmacılar Türkiye’de yaşanan reformları Çin’in öğrenebileceği bir örnek olarak görmekteydiler.²⁰⁴

Çin tarafından Osmanlı Devleti’ne karşı duyulan ilgi ve saygı yanıtı kalmayıp, ikili ilişkileri olumlu şekilde etkilemiştir. Nitekim 19. yüzyılın son yıllarında iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu değişimler yer almıştır. Böylece, 1875’te Osmanlı İmparatorluğu, Çin ile diplomatik ilişkiler kurması için ilk girişimlere başlamıştır. Bu girişimlerin hiçbiri başarılı olmamasına rağmen iki ülke arasında resmi ilişki kurmak için Çin’e bir dizi özel elçi gönderilmiştir. Bu tür girişimlerin başarısız olmasının nedeni de açıktır - aynı zamanda Türkiye, Uygurların bağımsızlık mücadelelerine aktif olarak yardım ediyordu ve bu da Çin liderliğinin son derece hoşnutsuzluğa neden oluyordu. Ancak doğrudan resmi ilişki kurulmasına ve iki devlet arasındaki temasların üçüncü taraflar aracılığıyla sürdürülmesine rağmen bu dönemde iki imparatorluk arasında yoğun ticari ve dini bağları vardı.²⁰⁵ Örneğin, “Boksörler” olarak bilinen bir grubun, Çin’in yabancı nüfuzundan kurtulmak için binlerce yabancıyı öldürdüğü “Boxer Ayaklanması”nın ardından, Osmanlı sultanı, Çin hükümetine karşı meydana

¹⁹⁹ Giray Fidan, “Rethinking Sino-Turkish Relations in a Historical Perspective, in Sino - Turkey Relations : Concept Policies and Prospects”, R. Kutay Karaca and Wang Li (ed.), İstanbul Gelişim University Press, 2015, p. 309

²⁰⁰ 孙中山, 论惧革命召瓜分者乃不识时务者也, 孙中山全集, 北京: 中华书局, 1981, 1 卷, 382(Sun Yat-sen, *Sun Yat-Sen’in Eserleri Koleksiyonu*, Pekin, vol., 1981, p. 382.)

²⁰¹ 柳克述, 现代土耳其政治, 戴望舒, 上海: 商务印书馆, 1937, 235-238 (Liu Keshu, *Modern Türkiye'nin Siyaseti*, çev. Dai Wangshu, Şangay: Ticari Basın, 1937, s. 235-238.)

²⁰² 马积廉, 到麦加去: 民国时期到中东去的旅行记述研究 1911-1949, 新加坡国立大学, 2012, 64 (Ma Jilian, *Mekke'ye Sefer: Cumhuriyet Dönemi Orta Doğu Çin Seyahat Yazıları 1911- 1949*, Singapur Ulusal Üniversitesi, 2012, s. 64.

²⁰³ 黄志高, “1921 - 1925 年中国共产党对 土耳其凯末尔革命的观察与反应”, *北京科技大学学报*, 26, no. 2 六月 2010, 119. (Huang Zhigao, Çin Komünist Partisi’nin 1921- 1925’te Türk Devrimi’ne olan Gözetimi ve Tepkileri, *Pekin Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Dergisi*, Sosyal Bilimler Basını 26, no. 2, Haziran 2010, s 119)

²⁰⁴ Giray Fidan, “Chinese Intellectual Kang You Wei and Ottoman Modernization,” *European Journal of Social Sciences* 28, 2 January 2012, p. 196-199.

²⁰⁵ Selda Altan, “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik,” Selçuk Esenbel, İsenbike Togan ve Altay (ed.), *Atlı Türkiye’de Çin’i Düşünmek: Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkilere Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013, s. 95.

çıkabilecek isyanları önlemek için Çinli Müslümanlara hitaben bir delegasyon göndermiştir.²⁰⁶ 28 Nisan 1901 tarihinde Çin'e gitmek üzere İstanbul'dan Osmanlı yetkililerinden oluşan tam yetkili heyet Avusturya gemisi ile yola çıkmıştır. II. Abdülhamid'in emri ile heyet Enver Paşa tarafından yönetilmekteydi.²⁰⁷ Aynı yılın Mayıs ayı başında Şangay'a varınca Enver Paşa basın mensuplarına Sultan'ın kendisinden bir barış mesajı ile geldiğini söyledi.²⁰⁸ Nitekim kendi çıkarlarını korumak adına İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, Rusya ve Japonya olmak üzere dünyanın pek çok güç Çin'de ortaya çıkan "Boxer Ayaklanması"yı bastırmak için Çin'e desteğini sağlamıştır. Aynı tepki Osmanlı İmparatorluğu'ndan da beklenmekteydi. Ancak Sultan, o zamanlarda yaklaşık 50-60 milyon oluşturan Çin Müslümanlarının olumsuz tepkilerini kışkırtmak istemedi ve oraya asker göndermeyi reddetti. Bu nedenle, Alman Kaiser Wilhelm II, Sultan'dan, Çinli Müslümanların Boxer isyancıları desteklememeleri için ikna edebilecek yetkililerden bir heyet göndermesini rica etmiştir.²⁰⁹ Sultan Abdülhamid II, bir yandan Alman-Osmanlı ilişkilerini bozmayacak, diğer yandan da Çinli Müslümanların sempatilerini kazanacak diplomatik bir hareket düşünmüştür. Şeyhül-İslam Dzhemaletdin Efendi'nin resmi iznini aldıktan sonra, Sultan heyetini dini nasihat ile Çin'e göndermiştir.²¹⁰ Heyette ilahiyatçı Mustafa Şükrü Efendi ve ünlü komutan Binbashi Nazim Bey de yer almışlar. Heyet, birçok Müslüman'ın yaşadığı bölgeleri ziyaret etti. Bunların arasında "Bütün Müslümanların Halifesi" olarak Osmanlı padişahının Çince'ye çevrilen deklarasyon yayılmıştır. Cuma namazında, heyetin üyelerinde ilahiyatçılar padişahın adına hutbe okumuştur.²¹¹ Nitekim Osmanlıların emekleri boşa gitmemiş, Çinli Müslümanların arasındaki isyancı duygular büyük ölçüde yatıştırılabılmıştır.

Ancak bu tür olumlu gelişmeler fazla sürmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, her iki imparatorluk da kandan arındırılmış ve yabancı müdahaleciler tarafından ele geçirilmiştir ve bu bağlamda ikili ilişkilerin gelişmesi de arka plana geçip durmuştur.

²⁰⁶ Mehmet Temel, "Perception of Atatürk's Reforms by Chinese Intellectuals: Its Reflection on Turkish-Chinese Relations during the First Half of the 20th Century," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26, p. 106-107.

²⁰⁷ İhsan Süreyya Sirma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği Enver Paşa Heyeti Hakkında Bazı Bilgiler" <https://dergipark.org.tr/download/article-file/31008> (01.05.2019)

²⁰⁸ A.g.e., <https://dergipark.org.tr/download/article-file/31008> (01.05.2019)

²⁰⁹ A. Melek Özyetgin, Yıldız Saray Sohbetleri, *Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi*, İstanbul, 2017, s. 17

²¹⁰ A.g.e., s. 17-18.

²¹¹ Turkish Defence Forum, <https://defence.pk/pdf/threads/a-century-old-ottoman-legacy-in-china.290870/> (04.05.2019)

3.1.2. Yeni Türkiye ile Çin Cumhuriyetler Arasındaki İlişkileri

Birinci Dünya Savaşından sonra Avrupa işgalcilere karşı çıkıp Kurtuluş Savaşı sonucunda 1923 yılında bağımsızlığını ilan eden ve uluslararası arenada Osmanlı İmparatorluğun mirasçısı olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, Çin ile diplomatik ilişkiler kurmak üzere bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Qing Hanedanlığı'nın çöküşü ve yeni Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasından dolayı ortaya çıkan iç savaşları, Ankara'nın Çin'de diplomatik misyonu açmaya yönelik çalışmaları başarısızlığa uğramıştır.

Buna rağmen Türkiye'nin örneği Çin'in iç politikasını etkilemiş olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Böylece, 1920'lerin ortasında sürdürülen Çin emperyalist güçleri ile milliyetçilerin (Kuomintang) arasındaki müzakerelerde, milliyetçiler, emperyalistlere karşı “Türk milliyetçilerinin Avrupa güçlerine Lozan Antlaşması'nı imzalatmak için uyguladıkları tavrı”²¹² örnek olarak kullanmaktaydılar. Büyük Güçlerin önünde kendi çıkarlarını korumak adına Çin Ulusal Hükümeti, bu ülkelerin Türkiye'ye karşı uyguladıkları imtiyazlara vurgu yaparak Türk devletinin örneğine atıfta bulunmaktaydı.²¹³ Ayrıca, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Çin Ulusal Partisi ve Çin Komünist Partisi'nden sonra Çin'nin üçüncü büyük partisi olan Çin Gençlik Partisi'nin lideri Zeng Qi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de uyguladığı kuralları örnek olarak kullanarak Çin yönetiminin tek parti sisteminde siyasi liberalleşmeyi savunmaktaydı. Böylece, ona göre, “Mustafa Kemal otoriter güce sahip olmasına rağmen, daha sonra bir Batı parlamenter sistem kurmaya teşebbüs etmişti, ancak buna rağmen o hükümetin kontrolünü kaybetmemiş çünkü bir muhalefet kurumsallaşmıştı”.²¹⁴ Bu bağlamda “Zeng, milliyetçilerin, hükümete verimlilik getirecek sorumlu bir muhalefeti teşvik ederek Türk modelini takip etmemeleri için hiçbir neden görmemiştir”.²¹⁵ Diğer Çin bşlşm adamı Tao Zan ise Türkiye'deki Kemalist reformların “Çin reformcuları, devrimcileri ve hatta erken Komünistler için bir model” olduğunu belirtti.²¹⁶

Genç olmasına rağmen dikkat çeken Türk Devletinin siyasal deneyimleriyle ilgili olumlu değerlendirmeler, iki ülke arasında resmi diplomatik ilişkilerin kurma meselesinin

²¹² Stephen P. Duggan, “Factors in the Chinese Situation,” *Political Science Quarterly*, Vol. 44, No. 3, September 1929, p. 379-396, p. 389.

²¹³ Minch'ien T. Z. Tyau, “Forging New Links: A Survey of Eighteen Months of Unified China's Foreign Relations,” *Pacific Affairs*, Vol. 3, No. 7, July 1930, p. 637-660, p. 651.

²¹⁴ Edmund S. K. Fung, “The Alternative of Loyal Opposition: The Chinese Youth Party and Chinese Democracy, 1937-1949,” *Modern China*, Vol. 17, No. 2, April 1991, p. 260-289, p. 265.

²¹⁵ A. g. e., p. 260-289, p. 265.

²¹⁶ Amine Ertürk, “Contemporary Turkish-Chinese relations and Uyghur factor”, https://www.academia.edu/20825269/Contemporary_Turkish-Chinese_relations_and_Uyghur_factor (04.05.2019)

yeniden gözden geçirilmesini sağlamıştır. Sonunda, 1934'te Çin'in başkenti olan Nanjing'de Türkiye konsolosluğu açılmış ve daha sonra 1945'te bu konsolosluk büyükelçiliğe dönüştürülmüştür.²¹⁷ Aynı 1934 yılında Çin Cumhuriyeti Ankara'da bir misyon açmış, Türkiye ise 1937'de Nanking'e bir diplomatik temsilci göndermiştir.²¹⁸ Ayrıca, ikili ilişkilerin gelişmesi sadece siyasi alanda değil, aynı zamanda eğitim alanında da izlenmiştir. Böylece, Çin'in kaynaklarını kullanarak Türkiye'nin tarihini incelemek için Atatürk'ün emriyle 1935'te Türkiye'de Sinoloji bölümü açılmıştır.²¹⁹

Fakat iyi başlangıca rağmen 1949'a kadar iki ülke arasındaki ilişkilerde pek bir gelişme olmamıştır. Bunun ana sebeplerinden biri ideolojik farklılık olduğunu söylemek mümkündür. Çin komünistleri, Türkiye'deki gelişmeleri dikkatle takip ederken, Türkiye'de iç reformların ve dış politikasının Batı'ya yönelimli olduğu fark ettikçe Türkiye'ye karşı çok kritik bir şekilde bakmaya başlamışlar. Hatta 1940'ta Mao Zedung, Atatürk'ün yönetimini diktatörlük ve "emperyalist dünya"ya bağımlı olmakla suçladı.²²⁰

1949'da yaşanan komünist devrim ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kurulması Türkiye-Çin ilişkileri üzerinde doğrudan bir etki yaratmıştır. Dünyayı tam anlamıyla ikiye bölen "Soğuk Savaş", Türkiye ve Çin'i birbirine karşı savaştan iki zıt ideolojik kampa ayırtmıştır. Türkiye, komünist Halk Cumhuriyeti'ni tanımayı reddetti ve Tayvan adasına sığınan Milliyetçi hükümet ile diplomatik ilişkileri sürdürmeyi seçti. Gelecek yirmi yıl boyunca, Ankara Çin Halkının meşru temsilcisi olarak Çin Cumhuriyeti'ni tanıdı ve Pekin'deki komünist hükümetle herhangi bir bağ kurmasından kaçındı. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünya düzeninde, 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye olan Türkiye, hangi tarafta olduğunu açıkça ortaya koydu.

1950'de, Çin ve Türk askerlerinin karşı taraflarda savaştığı Kore Savaşı patlak verdi. 25 Temmuz 1950'de Türk hükümeti, daha sonra Kaechon, Sinnimni, Wawon gibi çatışmalarda Çin ordusu ile savaşacak Türk Ordusu birlikleri Kore'ye göndermeye karar verdiğini

²¹⁷http://www.gif.org.tr/files/Young%20Academics%20Papers/Altay_Atl%C4%B1_Turkeys_Foreign_Policy_Towards_China.pdf (04.05.2019)

²¹⁸ Mehmet Söylemez, *Turkey-China Relations in the 21st Century: From Enhanced to Strategic Partnership*, Hong Kong Baptist University: Published PhD Thesis, 2017, s. 78.

²¹⁹ Seriyeye Sezen, "China in Turkish Academic Literature," *Sociology of Islam* 4, no. 1–2, April 15, 2016, s. 129–48.

²²⁰ Ahmet İnsel, "27 Mayıs 1960 Öncesinde Türkiye'nin Çinden Görünüşü", *Tarih ve Toplum*, Vol. 31, No. 185, Mayıs 1999, s. 20-21.

açıklamıştır.²²¹ Bu, iki ülkenin orduları arasındaki ilk askeri çatışma olmuştur. Türk ve Çin kuvvetleri, birbirlerine karşı mücadelelerinde ağır kayıplar yaşadılar.²²²

O zamandan beri, iki ülkenin zaten soğuk olan ilişkileri daha da düşmanca hale gelmiştir. İkili ilişkilerde ideolojik çatışmanın ciddiyetine en çarpıcı örnek olarak 1960 yılında Mao Zedong tarafından Türkiye Başbakanı Menderes'e yönelik hakaretler içeren sözler söylemesi olabilir. Nitekim 1949'dan 1970'lerin başlarına kadar Türkiye, Çin'in resmi hükümeti olarak sadece Tayvan'a sığınan yönetimi kabul etmekte ve tüm resmi bağlantıları bunun yetkililerle sürdürmekteydi.

Aynı zamanda iki ülke arasındaki gerilimin, Çin Uygurlarına yönelik Türk politikası tarafından önemli ölçüde ağırlaştırıldığını vurgulamak gerekmektedir. Çin Halk Kurtuluş Ordusu Sincan'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra, son Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin (1944-1949) liderleri İsa Yusuf Alptekin (1901-1995) ve Mehmet Emin Buğra (1901-1965) Türkiye'ye kaçmak zorunda kaldılar.²²³ Daha sonra da 1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye aktif olarak Çin'den kaçan Uygur göçmenleri kabul etmeye devam etmiştir.

1970'lilerin başında durum değişmeye başlamıştır. Bunun sebebi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Mao'nun rejimine yönelik politika değiştirmesi olmuştur. Sonuç olarak, 1971'de Türkiye ÇHC ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve Tayvan ile ilişkilerini kesmiştir. Bu bağlamda vurgulamak gerekir ki, Türkiye ÇHC'yi tanıırken bunu "tek Çin" olarak tanımış ve dolayısıyla iç işlerine müdahale edilmemesini ve Çin ülkesinin bölünmez olduğunu kabul etmiş oldu. Bu nokta, bu tezinin konusu bağlamında ikili ilişkinin dönüşümü anlamak için özellikle önemlidir.

Bununla birlikte, 1980'lerde, Türkiye-Çin ilişkileri, esasen hükümet ziyaretleri ve birkaç askeri delegasyonun değişimi gibi faaliyetlerle sınırlanıp oldukça yavaş gelişmeye devam etmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesi Türkiye-Çin ilişkileri için karmaşık bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Böylece, Türkiye, Batı müttefiklerinin gözünde daha önce sahip olduğu stratejik önemi kaybetti. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılması, Orta Asya'da bir sürü bağımsız Türk devleti ortaya çıkarttı ve "Türk dünyasında" liderlik konumu kazanmak üzere Türkiye'yi diplomatik etkisini doğuya doğru genişletmek için uygun koşullar yarattı.

Bu siyasi durum, Çin'de hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bunun temel nedeni de Türkiye'nin etkisini Sincan bölgesine genişletme olanağıdır. Hatta 1994 yılında, Türkiye

²²¹ Füsün Türkmen, "Turkey and the Korean War," *Turkish Studies*, Vol. 3, No. 2, 2002, p. 161-180, p. 172-176.

²²² John M. Vander Lippe, "Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkish Participation in the Korean," *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 1, January 2000, p. 92-102, p. 97.

²²³ Ömer Kul, *Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951)*, İstanbul Üniversitesi, 2009, s. 206, s. 386.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkiye'ye sığınan Uygur lideri İsa Yusuf Alptekin'le yapılan görüşmede Sincan'ın durumunu konuşarak “Türk halkının eski vatanını özgür bir ülke olarak görmek”²²⁴ istediği söylemesi Çin'de büyük tepki yaratmıştır. Uygur yanlısı politika bir süre devam etmiştir. Örneğin, 1995 yılında, Alptekin'in ölümünden hemen önce, İstanbul'daki bir parka onun ismi verilmiştir. Daha sonra İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Çin'in protestolarına rağmen parkın açılış töreninde Alptekin'e övgüde bulundu.²²⁵ Çin'in parkın adını değiştirmek adına yapılan protestolara Erdoğan, “Biz... parkın adını değiştirmenin sadece Türkiye'ye değil, dünyadaki tüm Türklere bir hakaret olacağına inanıyoruz”²²⁶ dedi. Zamanla, Çin'in uluslararası arenadaki gücü arttıkça, Türkiye'nin “Uygur Sorunu”nda bazı imtiyazlar yapmaya mecbur kalmasına rağmen (örneğin Uygur Kongresi merkezin İstanbul'dan Münih'e taşınmasını sağlamak gibi), bu durum ikili ilişkilerin ısınmasını sağlayamamıştır.

2000'li yılların başlarına kadar, Türk-Çin ilişkilerinde pek bir gelişme olmamıştır. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türkiye'de iktidara geldikten sonra durum değişmiş, ülkenin dış politika çizgisinde önemli bir artış gözlemlenmeye başlanmıştır. Türk-Çin ilişkilerinin yoğunlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok vektörlü dış politikasının önemli yönlerinden biri olmuştur.²²⁷ G-20 ve BM Güvenlik Konseyi'nin üyeleri olan iki ülke arasındaki yakınlaşma, bir takım ekonomik ve politik nedenlerden kaynaklanıyordu. Süper güç statüsünü kazanmayı hedefleyen Çin'in ekonomik gücü ve küresel etkisi, hem Batı'da hem de Doğu'da uluslararası konumunu güçlendirmek için çabalayan Türkiye'nin dikkatini çekiyordu. Aynı zamanda, Çin'i, Türkiye'nin Müslüman ve Türk dünyasındaki önemli rolünün yanı sıra çeşitli bölgelere doğrudan erişim sağlayan avantajlı jeopolitik konumunu da çekmekteydi.²²⁸

Daha önce, ikili ilişkilerde sorunların çözümünün sadece uluslararası platformlarda iletişim ile sınırlı olmaktadır. Yeni dönemde bu durum değişmiş. Bunun başlangıcı 2002 yılında ÇHC lideri Jiang Zemin'nin Türkiye'ye ziyaret ile belirlenmiştir. Daha sonra 2005 yılında Türkiye Dışişleri Bakanı A. Gül Çin'i ziyaret etmiştir. Böylece yavaş yavaş, iki ülke arasındaki daha yoğun işbirliği için gerekli önkoşulları oluşmaya başlamıştır. Kasım 2008'de

²²⁴ Eastern Turkestan Union in Europe, “Isa Yusuf Alptekin Honors Ozal,” East Turkestan Information Bulletin, June 1994.

²²⁵ Fatma Özge Atay, *Impact of the Xinjiang Problem on the China's External Relations: 1990-2010*, Ankara: Middle East Technical University, 2010, p. 115.

²²⁶ Eastern Turkestan Union in Europe, “China Pressures Turkey on Isa Yusuf Alptekin Park”, East Turkestan Information Bulletin, February 1995.

²²⁷ <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-relations-with-east-asia-and-the-pacific.en.mfa> (04.05.2019)

²²⁸ И. А. Свистунова: “Об отношениях Турецкой Республики с Китаем”, (Svistunova I.A., “Türkiye Cumhuriyeti'nin Çin ile İlişkileri Hakkında”), <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/28-11-10.htm> (08.04.2019)

Çin Halk Siyasi Danışma Kurulu Başkanı, iyi niyet ziyareti ile Türkiye'ye gelmiştir. Jia Qinglin Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı ile bir toplantı yaptı ve ayrıca Türk ve Çinli işadamları için düzenlenen bir iş konferansına katıldı²²⁹. Daha sonra Haziran 2009'da, A. Gül son 14 yılda Çin'i ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı oldu²³⁰. Ziyaret sırasında enerji, ekonomi ve kültür gibi alanlarındaki işbirliği konusunda bir dizi anlaşmalar imzalandı²³¹. Bu bağlamda Gül, "Türkiye ve Çin, eski zamanlardan beri, birbirlerine destek ve yardım sağlamaktadırlar... (Türkiye ve Çin) geniş bir uluslararası ve bölgesel konular üzerinde ortak ya da benzer bir bakış açısına sahipler. Türkiye, Çin'in sosyal ve ekonomik kalkınmasındaki muazzam başarılarını takdirle karşılamaktadır ve Çin'le ekonomik işbirliğinin potansiyelini ortaya çıkarmaya ve Çin ile işbirliğini yeni bir seviyeye getirmeye hazırdır"²³² demiştir.

Siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinin yanı sıra, iki ülke arasındaki askeri bağlar üzerinde durmak gerekir. Böylece, 2008 yılında Konya'da, Türk ve Çin hava kuvvetlerinin ilk ortak tatbikatı gerçekleşti. Çin ilk defa bu tür ortak projesi NATO ülkelerinden biri ile yapmış oldu. Ancak, iki ülke arasındaki bu temaslar Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail tarafından olumsuz karşılanmıştır. Daha önce Türkiye, "Anadolu Kartalı" olarak adlandırılan bu yıllık tatbikatın ABD ve İsrail ile beraber gerçekleşmekteydi hatta bu tatbikatlar için 2001 yılında bu ülkeler ile beraber özel eğitim merkezi açılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ile Çin arasındaki askeri işbirliği ile ilgili ABD ve İsrail'in endişeleri özellikle Pekin'in İran ile yakın ilişkiler ile bağlantılıydı. Ancak İran enerji kaynaklarının en büyük ithalatçıları olarak, Türkiye ve Çin, ABD ile İran arasındaki zorlu uluslararası yaptırımlar politikasını destekleme eğiliminde değiller ve onunla derinlemesine işbirliği geliştirmeyi tercih etmeleri için Amerikanların hoşnutsuzluğa tepki göstermemişler²³³.

Ancak 2009 yılında daha yeni yoğunlaşmaya başlayan Türk-Çin ilişkileri büyük darbe yaşamışlar. 5 Temmuz 2009 tarihinde Sincan'ın başkent, olan Urumçi şehrinde Uygur protestoları başlamıştır. Çin polisi tarafından şiddetle bastırılan protestolar ölümcül isyana dönüşmüştür. Çin hükümetinin gösterdiği şiddet, Türk soydaşlarını savunan Türkiye'nin sert

²²⁹ Сборник Статей, "Отношения Турции с Государствами Азии в Период Правления Партии Справедливости и Развития", Институт Ближнего Востока, Москва, 2012 (Makale Koleksiyonu, "Türkiye'nin, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yönetiminde Asya ülkeleri ile ilişkileri", Orta Doğu Enstitüsü, Moskova, 2012) <https://book.ivran.ru/f/tur2012a.pdf> (04.05.2019)

²³⁰ Ekrem Erkin, "Urumçi Olayı: Çin Medyasında Türkiye Karşıtı Yorumlar", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 98, 2009, s. 9-10.

²³¹ <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/08-07-09a.htm> (04.05.2019)

²³² <http://russian.people.com.cn/31521/6687759.htm> (04.05.2019)

²³³ Svistunova, a.g.e., <https://book.ivran.ru/f/tur2012a.pdf> (04.05.2019)

bir tepkiye neden olmuştur. Sonuç olarak, bu olaylar iki devlet arasında sert bir çatışmaya yol açtı ve neredeyse aralarında diplomatik ilişkilerin kopmasıyla sonuçlanacaktı.

3.1.3. Türk-Çin İlişkilerinde Dönüm Noktası Olarak Haziran 2009 Olayları

Tarihin gösterdiği gibi, Türk-Çin ilişkileri hiç bir zaman pek yoğun olmamıştı. Periyodik olarak ortaya çıkan karşılıklı ilgi, resmi ilişkilerin kurulmasına neden olmadığı gibi karşılıklı düşmanlık da açık çatışmalarla sonuçlanmamıştır. Aynı şekilde, Türk-Çin ilişkilerinin çok erken dönemlerinden beri ortaya çıkan Uygur Meselesi, asla saldırgan bir hale varmadı. Gelenekle, Türk makamların Uygur Sorunu ile ilgili hoşnutsuzluğu sadece Çin yönetimine karşı kritik ifadelerle sınırlıydı. Zaten 1990'lı yıllara kadar Türkiye, Uygur konusu özellikle siyasallaşmamıştı. SSCB'nin çöküşünden sonra Orta Asya'da Rusya ve Çin ile rekabete karşı meydan okuyabilmek için etki kaynağı bulma ihtiyacı duyan Türkiye, konunun siyasallaştırmasına macbur kalmıştır. Türk-Çin ilişkilerinin gerginleşmesi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İslam dünyasındaki popülaritesinin zirvesine varması ile başlamıştır. Er ya da geç, biriken gerginlik, mantıklı bir sonuca varmalıydı. Çatışmanın zirvesi, 5 Temmuz 2009 Urumçi olayları tarafında belirtilmiştir.

5 Temmuz akşamı, Sincan başkentinde etnik çatışmalar başladı. Yerel Uygurlar etnik Çinlilere saldırmaya başladı. Bunun nedeni, bir ay önce Guandun eyaletindeki Shaoguan şehrinde meydana gelen olaylara karşı bir tepki olmuştur. Shaoguan'daki bir fabrikada Han-Uygur etnik çatışmasının sonucunda 2 Uygur öldürüldü ve 118 kişi yaralandı.²³⁴ Urumçi çatışmasında ise 7 Temmuz'a kadar, ölü sayısı 156'ya, yaralıları sayısı ise 1080'e ulaştı.²³⁵ Toplam olarak, Urumçi çatışması boyunca, ölü sayısı 197 kişiye yaralı sayısı ise 1.680'den fazlaya varmıştır.²³⁶ Ölüler arasında 137 kişi etnik Çin idi.²³⁷ Durumu istikrara kavuşturmak için 20 binden fazla polis memuru Urumçi şehrine gönderildi.²³⁸ Pekin, Dünya Uygur Kongresi'ni isyanları planlamak ve örgütlemekle suçladı.²³⁹ Çin resmi kaynaklarına göre, bu

²³⁴ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8135203.stm> (04.05.2019)

²³⁵ Death toll in Xinjiang riot rises to 156, <http://english.cctv.com/20090707/100618.shtml> (04.05.2019)

²³⁶ Many countries say Xinjiang riot China's internal affair, http://www.china.org.cn/china/xinjiang_unrest/2009-07/18/content_18159062.htm (04.05.2019)

²³⁷ Turkish PM twisting facts of Urumçi riots, <http://english.cctv.com/20090714/105971.shtml> (04.05.2019)

²³⁸ Over 20,000 police sent to quell Xinjiang unrest, <http://english.cctv.com/20090707/100610.shtml> (04.05.2019)

²³⁹ Police have evidence of World Uyghur Congress masterminding Xinjiang riot, http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-07/07/content_8384922.htm (04.05.2019)

çatışma, 1949'dan bu yana meydana gelen en büyük etnik çatışması olmuştur.²⁴⁰ bu olaylardan dolayı Çin başkanı Hu Jintao, İtalya'daki G8 zirvesine katılımını durdurmak ve Çin'e geri dönmek zorunda kaldı.²⁴¹

Urumçi'deki olaylara karşı Türkiye oldukça sert tepki verdi. Başbakan Recep Erdoğan, Sincan'daki huzursuzluğu bastırmak için ÇHC'nin güç kullanılmasını kınadı. Erdoğan, Çin makamlarının insan ve özellikle ulusal azınlıkların haklarının acımasız bir şekilde bastırılmasının, uluslararası normlara aykırı olduğunu söyledi. Türkiye Ticaret ve Sanayi Bakanı Nihat Ergun, Türk tüketicilerini Çin mallarını boykot etmeye çağırdı.²⁴² Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Joon Erdoğan'ın yaptığı bu açıklamalara karşı büyük tepkiler göstererek sorumsuzca açıklamalar olarak nitelendirdiler. Ancak Erdoğan bu çıkışından sonra, dünya kamuoyundan herhangi bir destek gelmeyince Zafer Çağlayan'ı özel temsilcisi olarak Çin'e gönderdi ve Türkiye'nin Tek Çin politikasını desteklediğini ve ayrıca Çin'in toprak bütünlüğünü savunduğunu belirtmiştir.²⁴³

Ancak daha sonra İtalya'da düzenlenen G-8 zirvesinde Erdoğan, daha önce söylediklerinin arkasında olduğunu, Uygurlara yapılan soykırım niteliği taşıdığını, konuyu daha sonra BM'ye taşıyacaklarını belirtmiştir. Bir yandan insan haklarından söz edip diğer yandan bu tür olaylar yaşandığında sessiz kalınmayacağını söylemiştir. Bu söylemlerin üzerine Türkiye'de bazı sivil toplum kuruluşları Çin mallarına karşı boykot çağrısı yaptılar. Ancak Türk hükümeti nezdinde bu boykota bir destek gelmedi.²⁴⁴ Ayrıca Dünya Ticaret Örgütü üyesi olan Türkiye'nin tek başına yapacağı bir boykot uygulamasının Çin gibi ticaret hacmi küresel boyutlara ulaşan bir ülkeye çok büyük bir etki edemeyeceği de açıktır. Ancak küçük bir etki yapabilir.

Aynı zamanda bu olaylar dünya ekonomik krizine denk gelmiştir. O zamanlarda, Türkiye ihracatı için geleneksel kabul edilen birçok önemli piyasalar (Avrupa, Rus, Amerikan gibi piyasalar) daralmaya başladı. Ancak Çin ekonomisi kriz aylarında bile büyümeye devam eden ülke ekonomilerden biriydi. Elbette bu durum da Ankara'yı etkilemiş oldu. Ancak Çin de Türkiye gibi perspektif ortağı kaybetmek istememiştir. Bu bağlamda Çin liderliği de uzlaşma yolu seçmeye eğilimdi. Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Ankara'ya Çin Parlamentosu Başkanı,

²⁴⁰ Mobs in deadly Xinjiang violence subject to severe punishment: official, <http://english.cctv.com/20090707/106308.shtml> (04.05.2019)

²⁴¹ Babayan David, *Chinese Policy in Central Asia and the Caucasus at the end of the XX beginning of the XXI centuries*, Published PhD Thesis, Yerevan, 2018, p. 69.

²⁴² Svistunova, a. g. e., <https://book.ivran.ru/f/tur2012a.pdf> (04.05.2019)

²⁴³ Yusuf Sayın, Gamze Koçak, "Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar", *Journal of Ottoman Civilization Studies*, vol 3, no 4, 2017, s. 16.

²⁴⁴ <http://turksam.org/dogu-turkistan-da-yasanan-olaylarin-sebebi-ve-sonuclari> (20.02.2019)

Köksal Toptan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davudođlu ile yaptığı görüşmede, Çin hükümeti adına mevcut durum ile ilgili endişelerini ve iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirme arzusunu dile getirdi.²⁴⁵ Çin Halk Cumhuriyeti'nin liderliği, Türk kitlelerinin ve hükümetinin öfkesine anşayış gösterip Sincan'daki durumu en kısa sürede istikrara kavuşturmaya söz verdi. Buna karşılık olarak Türkiye, Nihat Ergin'in çağrısını "kişisel inisiyatif" olarak nitelendirilmesinin gerektiğini söyleyerek Çin'e karşı vaat edilen yaptırımlardan vazgeçti. Türk liderliği barışçıl temaslara dönmeyi tercih etti. Ankara, ÇHC'nin Tek Çin prensibine saygısını tekrar dile getirip, toprak birliğini tanıdı ve terör ve ayrılıkçılıkla mücadele alanında ortak işbirliği geliştirme arzusunu dile getirdi.²⁴⁶

Türkiye'nin yeni pozisyonunu Sincan'a yardım etmeyi reddetme olarak kabul edilmemeli. Türkiye'nin 5 Temmuz 2009 Doğu Türkistan olayları karşısında değişken bir tutum sergilemesinin nedeni Çin ile olan ilişkilerinde oluşacak bir bozulmanın Çin için büyük bir etkisi olmamasından dolayıdır. Ancak bu darbeden sonra her iki taraf da çatışmanın dezavantajlı bir yol olduğunu anlamıştır. Ancak aynı zamanda bu, Uygur meselesinde Türkiye ve Çin'in karşılıklı bir anlayışa ulaştığı anlamına da gelmez. Uygur meselesi hala Çin-Türk diyalogunda potansiyel olarak çelişen konulardan biri olmaya devam ediyor. Fakat bu çatışmanın çözümünün ikili işbirliğinin gelişmesi için ön şart olduğu ve bu çözüme eski yöntemlerle ulaşılmaz olduğu açıkça ortaya çıktı. Bu bağlamda yeni çözüm araştırmaları yoğunlaşmıştır. Çatışma yolu yerine uzlaşma ve işbirliği yolu tercih edilmiştir. Yeni Sino-Türk ilişkilerde Ankara ve Pekin, Sincan bölgesini çatışma alanından ikili işbirliğinin "köprüsüne" dönüştürmeye çalışmaya başlamıştır.

3.2. TÜRKİYE-ÇİN STRATEJİK İŞBİRLİĞİ

3.2.1. 2009 Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri

2009 olayların Türkiye ve Çin arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olduğunu kabul etmek mümkündür. O zamanlarda daha yeni gelişmeye başlayan iki ülke arasındaki ilişkiler sona erecek duruma varmıştır. Ancak tam tersine bu Urumçi olaylarından sonra Sino-Türk bağlar paradoksal bir şekilde daha da derinleşmeye başlamıştır. Önceki bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere, hızlı ve agresif bir şekilde gelişen diplomatik çatışma başladığı kadar çabuk bitmiştir. Ne Çin ne de Türkiye aralarındaki ilişkiyi koparmayı tercih edememiştir. Çatışmanın

²⁴⁵ http://research.omicsgroup.org/index.php/China%E2%80%93Turkey_relations (04.05.2019)

²⁴⁶ Ekrem Erkin, "Türk-Çin İlişkileri", <https://www.sde.org.tr/erkin-ekrem/genel/turk-cin-iliskileri-disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-cin-ziyareti-kose-yazisi-5279> (04.05.2019)

derinleşmesi durumunda hem Çin hem Türkiye'nin karşı karşıya kalabileceği tehditler, yalnızca bu iki ülke değil tüm bölgeyi etkileyecek sonuçlara yol açabilirdi. Böylece her iki taraf da açık düşmanlıktan anlaşmazlığı çözmeyi amaçlayan karşılıklı imtiyazların çok daha faydalı olduğu farkına varmıştır. İki ülkenin ideolojik, kültürel farklılıkları göz önüne alındığında, iki devletin arasındaki ilişkileri geliştirmek adına ortak çıkarlarını etkileyen alanlarına vurgu yapmaya karar verilmiştir. Bu alanlar ekonomik işbirliği, terörle mücadele ve diplomatik işbirliği olmuştur.

İlk başta gergin Türk-Çin ilişkilerini yumuşatmak için Türk hükümeti tarafından yapılan en önemli jest, Başbakan Erdoğan'ın Özel Temsilcisi olarak Zafer Çağlayan'ın Çin'e ziyareti olmuştur. Ziyaret 30 Ağustos - 2 Eylül 2009 tarihleri arasında sürdü.²⁴⁷ Çin Başbakanı Wen Jiabao, Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi ve Çin Ticaret Bakanı Chen Deming ile bir araya gelen Zafer Çağlayan, Başbakan Tayyip Erdoğan'dan "Çin Başbakanı Wen Jiabao'ya özel mesaj" sunmuştur. Bu "mesaja" göre Türk yönetimi, Türkiye'nin Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar veren faaliyetlere izin vermeyeceğini ve en önemlisi, iki tarafın ortak emeği sayesinde Sincan'nın istikrar, sosyal uyum ve refaha kavuşacağına inandığını ifade etmiştir.²⁴⁸ Türkiye, Çin ile üst düzey ilişkileri kurma, ikili ticaret ilişkilerini genişletme ve karşılıklı egemenliğe, toprak bütünlüğüne saygı duyma, iç işlerine karışmama, eşit ve karşılıklı çıkartları savunma ikelerine dayanarak Birleşmiş Milletler ile işbirliğini yoğunlaştırma arzusunu dile getirmiştir.²⁴⁹ Böylece, iki ülkenin ilişkilerinin uzun vadeli stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmesi beklendiğini söylemek mümkündür.

Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun Ekim 2010'da Ankara'ya ziyareti, Çin ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırdı. Nitekim bu görüşmenin ana sonucu olarak stratejik işbirliğinin kurlmasına ve geliştirilmesine dair Ortak Beyanın imzalanması kabul edilebilir.²⁵⁰ Görüşme sonucunda, diğer anlaşmaların yanı sıra, düzenli olarak üst düzey toplantılar düzenlenmesi yoluyla iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Çin-Türk ilişkileri, Xi Jinping döneminde daha da dinamik hale gelmiştir. İlk defa Xi Jinping Türkiye'yi Şubat 2012'de Başkan Yardımcısı olarak ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasında nükleer enerji ve demiryolu sektörlerinde büyük ölçekli proje çalışmalarını gündeme

²⁴⁷ <https://www.haberler.com/bakan-caglayan-in-cin-temaslarinda-sicak-ruzgarlar-haberi/> (04.05.2019)

²⁴⁸ Ekrem Erkin, *Türkiye-Çin İlişkilerinin 40 Yılı (1971-2011)*, Ankara, 2010, s. 12.

²⁴⁹ A.g.e., s. 52

²⁵⁰ A.g.e., s. 10-11.

gelmiştir.²⁵¹ Üç ay sonra Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da Çin'e ziyaret yapmıştır. Aynı yıl Türkiye, 2001 yılında kurulan ve Çin'in en etkili üyesi olduğu Şangay İşbirliği Örgütü'nün (SCO) "diyalog ortağı" oldu.²⁵²

Aslında Türkiye'nin Çin ile ilişkilerinin yoğunlaşmasını sağlayan en etkileyici unsurlardan biri, Türkiye'nin Batı'dan açıkça görülen uzaklaşması olduğu kabul etmek mümkündür. Ankara ile ABD ve Batı müttefikleri arasındaki anlaşmazlıklar birikmeye başlamış ve ilişkilerini zorlamaya başlamıştır. Bu çekişmeli konular arasında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi, Ermeni sorunu, Irak Özgürlüğü Operasyonu sırasındaki destek eksikliği, demokrasi ve insan hakları, Suriye iç savaşının ele alınması, durgun Avrupa Birliği'nin (AB) katılım süreci ve Kürt sorunu gibi sorunlar yer alıyor. Nitekim, Temmuz 2016'da ortaya çıkan başarısız askeri darbeden bu yana, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri her zaman durgun halde kalmıştır. Bu bağlamda birçok gözlemciler göre, Ankara'nın stratejik planların gittikçe Batı'dan Doğu'ya doğru kaymaya başlamıştır.²⁵³

Kasım 2016'da Başbakan Erdoğan Türkiye'nin SCO'ya tam üyelik karşılığında Avrupa Birliği'ne (AB) katılma arayışından vazgeçebileceğini belirtti.²⁵⁴ Bu konu hakkında Türkiye siyasi uzmanların görüşlerinin bölündüğünü vurgulamak gerekmektedir. Böylece, bazı uzmanlar Cumhurbaşkanı tarafından yapılan bu tür iddiaların sadece AB katılım müzakerelerinin yavaşlamasına karşı bir tepki olarak değerlendirmektedir.²⁵⁵ Bazılar ise Erdoğan'ın bu tür konuşmalarının ciddi olduğunu ve Türkiye dış politikasının Doğu'ya doğru kayacağına inanmaktadırlar.²⁵⁶ Bununla birlikte Türkiye dış politikasında her iki yorumunu hem destekleyen, hem de reddeden örneklerin olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Çin ile arasındaki ilişkilerde de iniş çıkışları yaşanmaktadır.

Uygur Sorunu dışında Çin-Türk ekonomik ilişkilerde Çin'in hoşnutsuzluğuna neden olan bazı noktalar vardır. Örneğin, Eylül 2013'te, Sinop nükleer santral ihalesi, son anda

²⁵¹ Vice President Xi Jinping's Speech at the China-Turkey Economic and Trade Cooperation Forum, 2012, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2898_663796/2900_663800/t908616.shtml (10.02.2019)

²⁵² Emrah Bozkurt, "Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye Faktörü", <https://www.stratejikortak.com/2017/03/sanghai-isbirligi-turkiye.html> (04.05.2019)

²⁵³ Liz Sly, "For Turkey and U.S., at Odds over Syria, a 60-year Alliance Shows Signs of Crumbling," https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/for-turkey-and-us-at-odds-over-syria-a-60-year-alliance-shows-signs-of-crumbling/2014/10/29/9fa07c49-0546-4afdb6ad-cf6fa70e7fe4_story.html?noredirect=on (22.02.2018)

²⁵⁴ Onur Ermen, "Beş soruda Şanghay İşbirliği Örgütü", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38051013> (04.05.2019)

²⁵⁵ Selcuk Colakoglu, *Turkish Perceptions of China's Rise*, Ankara, 2014, s.31.

²⁵⁶ A.g.e., s. 32.

Çin'in rakipleri Japon-Fransız konsorsiyumuna verildi. Kasım 2015'te, Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in G20 Antalya Liderler Zirvesi'ne gelmesinden hemen önce, Türkiye, Çin füze savunma teklifi konusundaki müzakereleri iptal etti.²⁵⁷ Bu müzakerelerin iptali Çin tarafından çok negatif karşılanmış ve hatta hakaret olarak algılanmıştır.

Diğer taraftan, Pekin'in hiçbir zaman Kürdistan İşçi Partisi'ni (PKK) terör örgütü olarak kabul etmemesi, Ankara'nın Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni (ETİM) de terör örgütü olarak tanımamasına neden olmuştur. Pekin'in bu konudaki açıklamaları Ankara'yı tatmin etmiyor.

Aynı zamanda mevcut anlaşmazlıklara rağmen 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen Türkiye darbe girişiminin ardından Çin Dışişleri Bakanı Yardımcısı Zhang Ming, AKP hükümetine dayanışmasını ifade etmek amacıyla Ankara'ya gelen ilk ziyaretçilerden biri oldu.²⁵⁸ O zamandan beri, Ankara'nın Çin ile bağları daha da güçlendirilmeye başlamıştır. İlişkiyi yoğunlaşmak amacıyla, Mayıs 2017'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan büyük bir heyetin başında eşliğinde Pekin'de düzenlenen İpek Yolu Forumu'na katıldı. Forumun ardından Türkiye ve Çin, suçluların iadesi, uluslararası karayolu taşımacılığı ve karşılıklı kültürel merkezlerin kurulması gibi konularda anlaşmalar imzaladılar.²⁵⁹

27-30 Aralık 2017 tarihlerinde Çin Komünist Partisinin heyeti, Türkiye'nin iktidarında olan AKP'nin daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında ÇKP heyetinin başkanı Hu Changsheng, iktidardaki AKP'den parti temsilcileri, ana muhalefeti (Cumhuriyet Halk Partisi -CHP) ve Vatan Partisi (eski İşçi Partisi) ile de ayrı ayrı bir araya geldi.²⁶⁰ CHP heyetinin Vatan Partisi'nden (Türkiye parlamentosunda tek bir sandalyesi bulunmayan küçük bir parti) yetkililerle görüştüğü halde, parlamentoda temsil edilen Halkların Demokrat Partisi'nden (HDP), değil Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İyi Parti temsilcileri ile görüşmek için zaman ayırmaması dikkat çekici bir olaydır. Bu bağlamda CHP liderliği, Türkiye'nin Çin ile arasındaki meselelerde Vatan Partisini önemli bir ortak olarak gördüğünü tahmin etmek mümkündür. Ayrıca, ÇKP'nin AKP liderleri ile bir araya gelmesi, Türkiye ve Çin'in iktidar partilerinin, çok boyutlu diyalog kanalları yaratarak işbirliğini yoğunlaştırmak istediklerini gösteriyor.

²⁵⁷ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151115_turkiye_cin iptal (04.05.2019)

²⁵⁸ Wang Jin, "After the Failed Coup: A New Dawn for China-Turkey Relations?",

<https://thediplomat.com/2016/08/after-the-failed-coup-a-new-dawn-for-china-turkey-relations/> (04.05.2019)

²⁵⁹ <http://www.kurdistan24.net/tr/news/b092f7e7-d5e0-493b-9c8c-70564b2a4891/%C3%A7in-ile-su%C3%A7lular%C4%B1n-iadesi-anla%C5%9Fmas%C4%B1> (04.05.2019)

²⁶⁰ <https://www.cnnturk.com/turkiye/cin-komunist-partisi-yetkilileri-ak-partiyi-ziyaret-etti> (04.05.2019)

Ekim 2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Baş Danışmanlık görevinde bulunan Abdülkadir Emin Önen'i Çin Büyükelçisi olarak atadı.²⁶¹ Bu göreve atanan ilk kariyer dışı diplomat olan Önen'in seçimi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Pekin'e doğrudan bir kanal geliştirmek ve Çin'in liderliği ile daha yakın bir ilişki kurmak istediğinin açık bir işaret olmuştur.

Bazı problemlere rağmen, ekonomik ilişkiler 2016'dan bu yana yoğunlaştı. Türkiye İstatistik Kurumu'na göre, ikili ticaret 2016 yılında 27,8 milyar dolara, 2017 yılının ilk 10 ayında ise 21,66 milyar dolara ulaştı.²⁶² Çin Ticaret Bakanlığı'na göre, 2016 yılında Türkiye'de Çin tarafından doğrudan yapılan yabancı yatırım değeri 642,3 milyon dolar olmuştur.²⁶³ Türkiye Ekonomi Bakanlığı, 2017 yılında Türkiye'de tescilli 786 Çin menşeli şirket olduğunu açıklamıştır.²⁶⁴

Çin'in Asya Altyapısı Yatırım Bankası (AIIB), Azerbaycan gazını Gürcistan ve Türkiye'den Avrupa'ya çeken Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesini (TANAP) finanse ediyor. Çinli akıllı telefon devi ZTE, Aralık 2016'da Türk Telekom'un yüzde 48,8'ini satın aldı. Aralık 2017'de Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) Bank of China'nın Türkiye'de faaliyet göstermesi için gerekli olan lisansı onayladı. Banka Türkiye'de Bank of China Turkey AŞ. olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.²⁶⁵ Aynı ay, Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimsek, Çin'deki altyapı projeleri için Çin yatırımlarını çekmek amacıyla Pekin'deki meslektaşı Wang Yang ile bir araya geldi. Görüşmeleri sonucunda Ziraat Bankası, Çin Kalkınma Bankası ile 600 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalandı.²⁶⁶

İkili ilişkilerde öndemli bir yere sahip olan turizm sektörü de gelişmektedir. 2017 yılında yaklaşık 200.000 Çinli turist Türkiye'yi ziyaret etti. Türk makamları, 2018 sonuna kadar Çinli ziyaretçi sayısının 300.000'e ulaşmasını planlamıştır.²⁶⁷ Nitekim 2018 yılını "Türkiye Turizm Yılı" ilan eden Çin Halk Cumhuriyeti'nden yaklaşık 394 bin turist

²⁶¹ <https://www.haberler.com/pekin-buyukelcisi-onen-cin-ile-iliskilerde-sadece-10681394-haberi/> (04.05.2019)

²⁶² The Turkish Statistical Institute, <http://www.turkstat.gov.tr> (10.02.2019)

²⁶³ George Marshall Lerner, "In Turkey, US Loss Is China's Gain", <https://thediplomat.com/2017/01/in-turkey-us-loss-is-chinas-gain/> (04.05.2019)

²⁶⁴ The Turkish Ministry of Economy, <https://www.ekonomi.gov.tr> (10.02.2019)

²⁶⁵ <https://www.yenisafak.com/ekonomi/cinli-dev-bankaya-bddkdan-izin-cikti-2884000> (04.05.2019)

²⁶⁶ Tefik Durul, "Turkey sees China as 'strategic partner'", <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkey-sees-china-as-strategic-partner-/1006164> (14.03.2019)

²⁶⁷ He Qi, "Turkey aims to deepen tourism relationship with China,"

<http://www.chinadaily.com.cn/a/201801/11/WS5a56f208a3102c394518e838.html> (04.05.2019)

Türkiye'ye geldi. Böylece Çin'den gelen turist sayısı bir önceki yıla göre yüzde 59.38 oranında artış gösterdi.²⁶⁸

Göründüğü üzere Türkiye'de Temmuz 2016'de yaşanan darbe girişiminden bu yana Çin ile ilişkileri genişletip derinleştirmeye yönelik çabaları olumlu sonuçlar verdi. Ancak buna rağmen mevcut Türkiye-Çin ilişkilerinin tam kapsamlı bir stratejik ortaklık haline geldiğini henüz söylemek zordur. İkili ilişkilerin genişlenmesini ve güçlendirilmesini engeleyen birçok unsur vardır.

İlk olarak, Türkiye şu an Çin ile olan ekonomik ilişkilerinden memnun değildir. Çin-Türkiye ikili ticareti, son beş yıl boyunca hep yaklaşık 28 milyar dolarlık oranında kalmıştır, madem daha 2009 yılında iki taraf bu oranın 2015 yılına kadar 50 milyar dolara, 2020 yılına kadar ise 100 milyar dolara ulaşacağını hedeflemiştir. Buna ek olarak, ticaret dengesi keskin bir şekilde Çin'in lehine bozulmaya devam ediyor; 2016'da Çin'in Türkiye'ye yapılan ihracat oranı 25.4 milyar dolara ulaşırken, Türkiye'nin Çin'e ihracatı sadece 2.3 milyar dolara çıktı.²⁶⁹

Diğer yandan, iki ülke arasında tam stratejik işbirliği kurulması için karşılıklı güvenin artırılması gerekmektedir. Ankara ile gelecekteki ilişkiler konusunda "ihtiyatlı iyimserlik" gösteren Pekin, Türkiye'ye çok yakın olmaktan da kaçınmakta, çünkü Türkiye'nin Suriye'ye, İran'a, Rusya'ya veya Batı'ya yönelik politikasının bazı noktaları Çin çıkarlarına karşı olabilmektedir.

Aynı zamanda gündemde olan sorunların çözülmesi, Sino-Türk ilişkilerin yeni seviyeye çıkartabilir. Büyük potansiyeline sahip olan bu işbirliği her iki taraf da büyük jeopolitik, ekonomik ve diplomatik sağlayabilir. Dolayısıyla daha 2009 yılında ilan edilen stratejik işbirliği tam manasında henüz güçlü olmamışsa Sino-Türk ilişkileri doğru yöne geliştiğini söylemek mümkündür.

Türkiye ve Çin'in liderliği tarafından ilan edilen stratejik işbirliğinin, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi ülkeleriyle stratejik işbirliğinden biçim ve içerik bakımından farklı olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Dünyanın önde gelen ülkeleri ve bölgesel liderleri olarak, Türkiye ve Çin, hem bölgesel hem küresel ölçekte işbirliği planlıyorlar. Ticaret dengesini düzeltme, diplomatik uzlaşması yoluyla karşılıklı güveni artırma ve Sincan'daki durumu normalleştirme gibi görevlerin çözülmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde ana engelleri ortadan kaldıracaktır. Bu, Türkiye ve Çin'in çıkarlarının tamamen

²⁶⁸ <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201902181037734878-cin-turkiye-turist-sayisi-milyona-ulasabilir/> (14.03.2019)

²⁶⁹ The Turkish Statistical Institute, <http://www.turkstat.gov.tr> (14.03.2019)

uyuştuğu ve rekabeti içermediği anlamına gelmez (özellik Orta Asya’da üzerinde etki kurma konusunda iki ülke arasındaki rekabetçilik oldukça şiddetlidir), ancak stratejik bir yakınlaşmanın her iki tarafa da küresel hedeflerinin gerçekleştirilmesinde yardımcı olacağı açıktır.

3.2.2. İki Devlet Arası İlişkiler Çerçevesinde Uygur Sorunu’nun Yeri

2009 yılın Çin-Uygur etnik çatışma sonrası Türk-Çin diplomatik çatışmasının barışçıl çözümüne rağmen Çin'deki Uygurların durumu, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) gündeminde kalan bir konu olmaya devam etti. Türkiye'nin Çin Uygurlarının durumuna olan ilgisinin belli nedenlerin olduğunu belirtmekte fayda var. İlk olarak, Türkiye'nin Türki ve İslam dünyasındaki konumu söz konusudur. Bölge ülkelerinin “koruyucusu” statüsüne sahip olan Ankara, dindaşlarının ve soydaşlarının haklarının ihlal etme konusunda etkisiz kalmaz, çünkü bu durumda öncül rolü ciddi bir şekilde etkileyebilecektir. İkincisi, son 25 yılda Türkiye’deki Uygur diasporasının sayısı birkaç yüzden on binlerce insana kadar büyümüştür.²⁷⁰ Bu diaspora yalnızca kendi ülkesinde olup bitenlerle ilgili endişe etmekle kalmıyor, aynı zamanda bu sorunları Türkiye uyruklularına bildirerek bunların Uygur milliyetinin durumuna gederek fazla empati dutmalarını ve Çin’in politikasına giderek nefret hissetmelerini sağlamaktadır. Bu şartlarda Türkiye hükümetinin, doğrudan ülke içinde protestolar düzenleyen ilgili kitlelerin görüşlerini dikkate almaması imkânsız. Buna çarpıcı bir örnek, 2015 yazında İstanbul'da yayılan Çin karşıtı bir protesto dalgası olabilir. Kızgın protestocular sadece Çin değil, diğer Asya ülkelerinden gelen turistlere ve yerel Asya mutfağı lokantalarına saldırmışlar.²⁷¹ Böylece bazı Türk milliyetçileri, kutsal Ramazan ayında Çin’de yer alan Müslümanlara yönelik (oruç tutma, cami ziyaret etme yasağı gibi) ayrımcı önlemlerden memnuniyetsizliklerini dile getirmek istedi.

Öte yandan, Türkiye'nin Uygur Meselesi'ne olan ve tarihsel olarak desteklenen ilgisi, Çin’in Ankara ile ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Pekin, Uygur diasporasının Çin karşıtı faaliyetlerinden ve Türkiye'deki milliyetçi çevrelerden oldukça rahatsızdır. Tarihsel olarak oluşan güvensizlik, Pekin tarafından Ankara’nın Uygur muhaliflerinin yasadışı olarak yer değiştirmesine yardımcı olduğu suçlanmasına yol açtı. Hatta Çin resmi olarak da

²⁷⁰ Amine Tuna, “Türkiye’de Uygur Toplumu: Tarihi Serüveni, Sorunları ve Talepleri”, https://insamer.com/tr/turkiyede-uygur-toplumu-tarih-seruveni-sorunlari-ve-talepleri_1827.html (04.05.2019)

²⁷¹ Barbara Tasch, “Anti-China sentiment is suddenly sweeping over Turkey”, <https://www.businessinsider.com/china-turkey-ughurs-2015-7> (04.05.2019)

Ankara'nın Uygur sığınmacılarına Türk pasaportlarını sağlamasını kendine karşı bir hakaret olarak değerlendirmektedir.²⁷² Bu bağlamda Ankara, bu tür kararların Çin karşıtı bir hareket olmadığını, Türkiye'nin insani sorumluluklarını yerine getirmek için bunları yapması gerektiğinde ısrar etmiştir.

Durum, 2012'den beri Gaziantep, Kayseri, Konya, İstanbul ve Türkiye'nin diğer birçok ilinde Suriye'de savaşmak üzere IŞİD'e katılmak isteyen İslamcılarını toplayan bir bağın Uygur mültecilerin kompakt ikamet yerlerinde aktif olarak faaliyet göstermeye başladığında daha da kötüye gitti. Bazı verilere göre, Suriye'deki İdlib iline 10.000 ile 20.000 arası Uygur göç etmiş ve bu göç eden Uygur militanları Ahrar al Şam'ın saflarında savaşıyorlar. Pekin, bu savaşçıların Çin'e dönmesi durumunda güvenlik tehdidi haline gelebileceği konusunda endişe duymaktadır.²⁷³ Türk makamlarının Uygur cihatçılarının trafiğine olası katılımı sorunu, 2015 yılında Çin tarafı tarafından gündeme getirilmiştir. Pekin'e göre, er ya da geç Doğu Türkistan İslam devletinin destekçilerin Suriye savaşında deneyim kazanıp kendi topraklarına geri dönerek terör yoluyla bağımsızlık savaşına başlayabilirler.

Bununla birlikte, Pekin'in bu konudaki suçlamaların çok inandırıcı olmadığını kabul etmek gerekmektedir. Türkiye'nin Suriye politikasının Uygur faktörü, sadece Çin'in değil, Türkiye ulusal güvenliği için bir tehdit kaynağı haline gelmiştir. Şimdi Idlib'de, hükümet karşıtı ordusunda yaklaşık 1000-1500 radikal Doğu Türkistan İslami hareketin militanı var. Bölgede radikal grupların sorununu çözme sorumluluğunu üstlenen Türkiye, zor durumda: Uygur cihadçıların üzerine herhangi ciddi baskı uygulamak, Türkiye'deki Uygur diasporayı radikalleştirip, bazı üyelerini Suriye'de edindiği deneyimi kullanarak, Türkiye toprakları halihazırda karşılıklı faaliyetlerde bulunmaya teşvik edebilir. Bu etken göz önüne alındığında, Pekin'in Suriye'deki çatışmalarına yabancı savaşçının katılımı sorununu Ankara ve Sincan'lı Müslümanlar üzerindeki baskıyı haklı çıkarmak için kullandığı varsayılabilir. Aynı zamanda her ne kadar Türkiye, Uygur militanlarının sınırlarından geçişleri ile bağlarını şiddetle reddetse de Pekin, Ankara'yı yetkisinde olan bu konuya aldırışsız davranarak bölgenin kritik güvenlik durumunu yükseltmekle suçlamaya devam ediyor.

Bu bağlamda 15 Şubat 2016'dan itibaren Pekin Türkiye vatandaşlarına yeni vize kısıtlamaları getirmiştir. Yeni kısıtlamaların sebebi, sözde Uygurların sahte Türk pasaportları

²⁷² Ayşe Şahin, "Turkey offers shelter to 500 Uighur refugees who fled Chinese crackdown", <https://www.dailysabah.com/politics/2015/01/15/turkey-offers-shelter-to-500-uighur-refugees-who-fled-chinese-crackdown> (04.05.2019)

²⁷³ Christina Lin, "Chinese Uyghur colonies in Syria a challenge for Beijing", <http://www.atimes.com/chinese-uyghur-colonies-syria-challenge-beijing> (22.01.2018)

kullanarak Çin'den Suriye'ye kaçmaları olmuştur.²⁷⁴ Böylece daha bir önceki yılında Ankara'nın Çin vatandaşları tarafından Türkiye'ye seyahat etmeyi kolaylaştırmak üzere e-vize sistemi sunmasına rağmen Türk vatandaşlarının Çin'i ziyaret etmeleri neredeyse imkansız kılan yeni vize rejimi başlatıldı.

Pekin ve Ankara arasındaki ilişkilerin Uygur boyutu Suriye çatışması ile sınırlanmamıştır. 2017'de dünyada medyası, Sincan'daki yerel nüfusu için zorunlu olan “ideolojik düzeltme eğitimi” hükümet programının ortaya çıktığını konuşmaya başladı. Uygur ve diğer Müslüman halkların temsilcilerinin programa katılmaları zorunluğu, temel insan haklarının ihmal edilmesi, dünya topluluğunda sert bir tepki yaratmıştır. Birleşmiş Milletler, Avrupa ve ABD insan hakları ve özgürlükleri koruyan kurumlar bu Çin hükümet faaliyetleri ile ilgilenmeye başlamıştır.

BM'nin aktif bir üyesi olan Türkiye de tarafsız kalmadı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, Pekin'i kamplarda ve hapisanelerde Uygur Türklerine işkence yapmakla suçladı. Türkiye Dışişleri Bakanı, Çin kamplarında yüz binlerce mahkum işkence yanı sıra “siyasi beyin yıkamaya” maruz kaldığını ve binlerce çocuk ebeveynlerinden ayrıldığını söylemiştir. Ona göre Çin hükümeti “Uygur Türklerinin ve bölgedeki diğer Müslümanların etnik, dini ve kültürel kimliklerini” yok etmeye çalışıyor. “21. yüzyılda toplama kamplarının yeniden ortaya çıkması ve Çin makamlarının Uygur Türklerine yönelik sistematik asimilasyon politikası insanlık adına büyük bir utanç kaynağıdır” dedi.²⁷⁵ Türkiye'nin desteği de gelen Uygur vatandaşları tarafından şükranla karşılanmıştır. Örneğin, Uygur bilim adamı Tahir İmin Uygur halkı adına Türk makamlarına şükranlarını dile getirmiştir. Ankara'nın “Pekin'e ilave baskı uygulayabilecek diğer Müslüman ülkeler için bir örnek” olduğunu söylemiştir.²⁷⁶

Çin Dışişleri Bakanlığı da, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndek' Uygurların “ideolojik düzeltme eğitim kamplarında” hapsedtiklerine dair bilgilerin hiçbir şekilde doğrulanmadığını ve gerçekliği yansıtmadığını söyledi.²⁷⁷ Pekin, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmenin bir üyesi olarak Çin'in uluslararası yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirdiğini vurguladı. Çin makamları, söz konusu “kampların” aslında bölgede resmi dil, genel yasal hükümler ve mesleki becerilerin

²⁷⁴ <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-30810439> (22.01.2018)

²⁷⁵ <https://t24.com.tr/haber/disisleri-nden-cin-e-uygur-turkleri-cagrisi-toplama-kamplarini-kapatin> (22.01.2018)

²⁷⁶ <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/serkan-demirtas/turkey-hits-china-hard-over-uyghur-why-now-141136> (25.01.2019)

²⁷⁷ <https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/04/25/76311-kitay-lager> (04.05.2019)

öğretilmesine odaklanan “mesleki eğitim kurumların” olduğunu iddia ediyor. Çin yönetimin iddialarına göre, bu merkezlerde “teröre ve aşırılığa karşı direnişi” güçlendirmek için çalışmalar sürdürülüyor.²⁷⁸

Bununla birlikte, medyada yayınlanan sert karşılıklı suçlamalar pratikte ortak çıkar alanlarındaki işbirliğinin geliştirilmesinde hiçbir etkisinin bulunmadığına dikkat çekmek gerekir. Bunun kısmen Çin medya alanının kapalılığından ve bunun sonucunda Çin hükümetinin eylemlerinin gayri meşru ve insan hakları ihmal edici olduğuna dair herhangi resmi bir kanıt elde etmek adeta imkansız olduğundan kaynaklı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Çin’e karşı tüm bu suçlamalar, çoğunlukla Uygur göçmenlerin söylediklerine dayanmaktadır ve her zaman Çin hükümeti tarafından “doğrulanmamış dedikodu” olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan, Çin’in bölgedeki ve dünyadaki rolü göz önüne alındığında Çin tarafının iç işlerine müdahale olarak görebileceği her türlü eylem her zaman suçlayıcı için önemli olumsuz sonuçlar doğurabilecek Çin karşılığına yol açmaktadır. Bundan dolayı, Çin'deki insan hakları konusunun uluslararası arenada aktif olarak tartışılmasına rağmen, bu güne dek, Çin üzerinde belirli bir baskı mekanizması uygulanmamıştır. Dolayısıyla Uygur Sorununun gerginleşmemesi, dış politika konjonktürünün taraflara dayattığı bir seçim olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Türkiye iktidarı için Çin, Batılı ortaklara ciddi bir siyasi alternatif sunuyor. Dünyadaki dengesiz ekonomik durum göz önüne alındığında her şeye rağmen istikrarlı kalan ekonomiye sahip olan Çin'in kredileri Türkiye'ye “yüzyılın inşa projelerine” güçlü bir destek sağlıyor. Çin ise, Ankara'nın Batı ülkeleriyle ilişkilerinde yaşanan sorunlarından faydalanarak bankacılık, iletişim gibi büyük sektörlerden kârlı varlıklar satın alıyor. Hatta Türkiye'de üçüncü nükleer santralin inşaatında ve savunma alanındaki projelerinde ortaklık fırsatları bile konuşulmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin davranışı biraz pasif gibi görünse de, bu Çin'deki Uygur azınlığı himaye etmeyi reddettiği anlamına gelmez. Sorun, Uygur meselesinin Çin ve Türk taraflarının anlayışının çarpıcı biçimde farklı olmasıdır. Türkiye, dünya topluluğun çoğu gibi, Uygur Sorunu insan hakları bir sorun olarak değerlendirmektedir. Türkiye, Çin'deki Uygurların durumundan memnun değildir. Türkiye, Uygur Sorunun çözümü Uygur azınlığın sosyal, politik, kültürel hayatını Han toplumu ile eşit seviyeye çıkartıp Sincan'daki eşitsizlik ve İslamofobiyi ortadan kaldırmakta görmektedir. Çin için Uygur Sorununun özü, ayrılıkçılık

²⁷⁸ John Sadworth, “How Chinese secret camps re-educate Muslim Uighurs”, <https://www.bbc.com/russian/features-46019069> (04.05.2019)

ve terörizmle mücadelede yatmaktadır. Geçmişte Sincan'ın Çin ülkesinden ayrılması ve Uygur katılımıyla sivilleri öldüren gerçek olayların ortaya çıkması Çin'in Uygur hareketi terörizm ve bölücülük ile özdeşleştirmesine yol açtı. Bu bağlamda Çin, bütünlüğünü ve iç güvenliğini koruma gereği ile Uygur aktivitelerine yönelik eylemlerini (ister milli azınlık haklarını savunmayı ister gerçek ayrılıkçı hareketler olsun) haklı çıkarmaktadır. Çin hükümetinin kontrol edemediği dışardan gelen Uygurlara yapılan yardım ise ayrılıkçılara ve ülke güvenliğini tehdit eden eylemlere yardımcı olarak algılanıyor.

Bu şartlar altında, Çin'in bölünmezliğine saygısını ifade eden Türkiye, geçmişte takip ettiği Uygur Sorununa dair politikasını değiştirmeye mecbur kalmıştır: bir taraftan Uygur hareketine açık destek Çin'in Türkiye ile arasındaki ilişkilerini bozabilir, diğer taraftan ise bu desteğe karşı Çin hükümetinin tepkisi de Uygur azınlığın durumunu daha da zorlaştırabilir. Bu nedenle, Türkiye için en kârlı yolu, karşılıklı güven geliştirmek ve bunun sonucunda Uygur Sorunu'nu çözmek için ortak yollar geliştirmek amacıyla Çin ile işbirliği olmuştur.

Benzeri durum Çin için de geçerli. Uygur meselesinin çözülmesi, Çin'i doğrudan ilgilendiren bir konudur. “Pekin Konsensüsü” tüm dünya için başarılı bir ekonomik kalkınma ve yönetim modeli olarak sunulmuş olsa da, ülkenin etnik azınlık gruplarının yaşadıkları zorluklar, zaten uluslararası toplumda yayılan Çin'in “zalim” imajını güçlendirebilir ve uluslararası kamuoyun gözünde Çin örneğinin çekiciliğini ve güvenilirliğini kaybettirebilir.

Dolayısıyla Uygur Sorunun çözülmesi her iki devlet için de gündemde olan bir konu olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Ankara ve Pekin'in Uygur meselesine ortak bir yaklaşım geliştirmesi şarttır. Yüzyıllarca gerginleşen Uygur sorununun çözülmemiş olmasına rağmen, Çin ve Türkiye bu konuda önemli bir başarı elde etti. Ve bu bağlamda en umut verici stratejilerden biri, Sincan'ın, Türkiye ve Çin'in ihtilaf bölgesinden kendi aralarında bir işbirliği köprüsüne dönüştürüldüğü düşünülebilir.

3.2.3. Türkiye-Çin İlişkilerinin Gelişiminde “Köprü” Olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi

2009 olaylarından sonra Türkiye-Çin ilişkileri güçlendikçe Uygur Sorunun yeri de değişmeye başlamıştır. İki ülke hızlı bir şekilde karşılıklı suçlamaları ve tehditleri unuttu. Türkiye ve Çin'in Uygur Meselesi'ne yönelik tutumlarını yeniden gözden geçirmeye hazır olmalarının ana göstergesi olarak 8 Ekim 2010 tarihinde başlayan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Davutoğlu'nun, altı günlük resmi Çin ziyareti düşünülebilir. Davutolu,

ziyaretini Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi'den başladı.²⁷⁹ Bu, Türk-Çin ilişkilerinde Uygur Sorununun olmadığını göstermek için tasarlanmış sembolik bir olaydı. Pekin'in Türk delegasyonuna böyle bir tur için izin vermesi, Türkiye'ye güvendiğine bir göstergesi idi. Aynı zamanda, Türkiye, SUÖB ile olan tarihsel bağları vurgulayarak Pekin ile ilişkileri güçlendirme yolu çizmeye çalışmıştır. Kaşgar ziyareti sırasında Davutoğlu, “Bütün unsurlarıyla Türk-Çin ilişkilerinin gelişmesi, Sincan Uygur Özerk bölgesindeki kardeşlerimizi rahatlatacak. Bizim onlara daha rahat ulaşmamızı, kaynaşmamızı sağlayacak, tarihin bizi ayırdığı noktadan tekrar birleşmemizi temin edici bir rol üstlenecek” dedi.²⁸⁰

Öncelikle, ziyaret, SUÖB'nde Türk yatırımlar için bir ortam yaratmayı amaçlıyordu (Çin'e gelen Türk işadamlarının etkileyici delegasyonu buna bir kanıt olmuştur). Urumçi-İstanbul istikametinde uçuşların başlatılması, Türk Müslüman dini Uygur ve Hui şahsiyetlerin Türkiye'de TC Diyanet İşleri Bakanlığı yardımıyla eğitimine dair protokolün imzalanması, karşılıklı turist akışlarının yoğunlaşması için yapılan çalışmalar, Urumçi'de sanayi altyapı geliştirmek adına atılan adımlar, bölgenin Ankara'ya açılmasında olumlu gelişmeler olarak kabul edilebilir.²⁸¹ Bu başarı, 2012'de uzun süre sonra ilk defa Çin'e gelen Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı R.T. Erdoğan ziyareti tarafından da desteklenmiştir. Ziyaret, yine SUÖB'nin başkenti Urumçi'den başladı. Bu ziyaretin amaçlarından biri de bu bölgedeki Türk yatırımları genişletmek için çevreyi hazırlamak olmuştur.²⁸²

Daha Kasım 2010'da Çin ve Türkiye Sincan'da bir Türk sanayi bölgesi kurmaya karar verdiler. Bu sanayi bölgesi, 2012 yılında Çin hükümetinin Gelişmekte Geride Kalan Özerk Bölgelerinin Kalkınmanın Hızlandırma Programının bir parçası olarak açılmıştır.²⁸³ Urumçi Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgesi'nde inşa edilmiş Türkiye Sanayi Merkezi'ne tekstil, giyim, gıda işleme ve ileri teknoloji gibi alanlarda faaliyet gösteren Türk şirketleri yerleşmiştir. Çin tarafı, bölgedeki Türk yatırım akışını sağlamak için Türk işadamları için

²⁷⁹ Turgay Duğen, “Türkiye-Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan: Kriz Noktasından Dostluk Köprüsüne”, <http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfalari/1110> (04.05.2019)

²⁸⁰ Solaker Gülsen, “Çin'le İyi İlişkilerimiz, Uygur Kardeşlerimizi Rahatlatacak”, <http://www.turkishny.com/news/davutolu-cinle-ilikilerimizi-gelirtirmemiz-uygur-kardelerimizi-rahatlatacak> (05.09.2017)

²⁸¹ Cihan Kaynak, “Uygur'da 'Türk kalkınma bölgesi' açılıyor”, <http://www.haber7.com/uzak-dogu/haber/736215-uygurda-turk-kalkinma-bolgesi-aciliyor> (05.09.2017)

²⁸² Сергей Дружиловский, Аватков В., “Внешнеполитические Идеологемы Турции (2002 – 2012 гг.)”, Научно-Аналитический Журнал Обозреватель – Observer, Номер 6, 2013, s. 78 (Sergey Druzhilovskiy, Avatkov V. “Türkiye'nin Dış Politika İdeolojisi (2002-2012)”, *Bilimsel Analitik Dergi Obzrevatel – Observer*, 6, 2013, s. 78)

²⁸³ http://uysid.com/index-4_01.html (04.05.2019)

birçok ek destek sağlamıştır. Örneğin, Türk işadamları vergilerde, ulaşım hizmetlerinde ve lojistikte devlet indirimlerinden yararlanıyor.²⁸⁴

Nitekim Türk sanayi bölgesinin oluşturulması olumlu sonuçları getirdi. Böylece, 2013 yılında Sincan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi %121 ölçümünde artarak 106 milyon dolara varmıştır.²⁸⁵ Sincan Ticaret Departmanı başkan yardımcısı Li Jianjie'nin belirttiği gibi, son on yılda Sincan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 20 kattan fazla arttı. Şimdi Sincan'da Türk yatırımlarını içeren toplam 10 proje gerçekleştirilmektedir.²⁸⁶

Bahar 2018'de İpekyolu Ekonomik Kuşağı'nın çekirdek bölgesi olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi'de düzenlenen basın toplantısında, son yıllarda Çin ve Türkiye arasında iyi bir işbirliği ortamı oluştuğunu dile getiren Li Jianjie, “Türkiye ile Sincan'daki pek çok etnik grup arasında yaşam alışkanlıkları, gelenek ve görenekler arasında benzerlikler bulunuyor. Son yıllarda iki taraf arasında ekonomi yanında kültür alanında da değişimler günden güne yoğunlaşıyor. Son birkaç yılda Türkiye'de Sincan'a karşı olumsuz bakışlar vardı. Bunun ana nedeni Türk halkının Sincan'ı doğru anlamaması. Bir bölgeyi yerinde görmekle tanıyabilirsiniz Çin'de Çin Rüyası adıyla ulusal kalkınmayı öngören bir proje var. Bunun en temel çizgisi her vatandaşa refah mutluluk getirmek. Biz canla başla istihdam sorununu çözmeye, her insana yetenek ve kapasitesine göre iş sağlamaya çalışıyoruz” diyerek Türk işadamların SUÖB ile etnik ve kültürel yakınlığından ve aynı zamanda bölgenin gelişmiş olmadığı halde büyük potansiyelli perspektiflerinden faydalanarak bölgedeki işbirliği olanaklarını değerlendirmeye çağırmıştır.²⁸⁷ Çin hükümetinin sorumluları tarafından yapılan bu tür açıklamalar, Pekin'in Ankara'ya olan güveninin arttığının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Böylece, ekonomik işbirliği için fırsatları değerlendiren Çin, bu işbirliğinin etnik bileşeninin önemini de anlamaya başladı. Çin'in Sincan'ı Türkiye'ye açmak için tamamen hazır olduğu söylenemez, ancak bu yönde ilk adımların atılmış olduğu söylenebilir.

Çin'in dış politikasının etnik boyutuna ilişkin tutumunda gözlenen bazı değişikliklerin (iç izolasyonundan, sınırlı işbirliğine değişen yönelim), büyük ölçüde Sincan'dan geçecek ve Çin'i Avrupa'la bağlayacak olan Yeni İpek Yolu'nun kurulmasına yönelik iddialı planlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Aslında Uygur Sorunu, yalnızca Çin'in Türkiye ile arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda Çin'in bölgenin diğer Uygurlarla etnik ve kültürel

²⁸⁴ Sadik Unay, *Türkiye – Çin Ekonomik İlişkileri*, İstanbul, 2014, s. 10-19.

²⁸⁵ 国别报告, “2013 年土耳其货物贸易” (Ülke raporu, “2013 yılında Türkiye ticareti”), http://countryreport.mofcom.gov.cn/record/view110209.asp?news_id=38137 (05.09.2017)

²⁸⁶ Kazinform, “ZhongGuo XinJiang Yu TuErQi MaoYiE 10 Nian ZengZhang 20 DuoBei”, <http://www.inform.kz/chn/article/2693309> (05.09.2017)

²⁸⁷ <http://www.tekstildershanesi.com.tr/haberler/cin-sincana-turkiyeden-yatirimci-bekliyor.html> (20.02.2019)

olarak bağlantılı olan ve büyük Uygur diasporalarına sahip olan ülkeleriyle (Kazakistan, Kırgızistan gibi) de ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir faktördür. Ayrıca, bu ülkeler Çin'in doğrudan bölgesel komşularıdır. Bu ülkelerin çoğu bir şekilde bu projede yer alacak. Bu bağlamda, milliyetçi fikirlerin oldukça popüler olduğu bu bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanması, Çin için ana görevi olmuştur. Bu nedenle, Çin için Uygur Sorunu, iç güvenlik sorunundan bölgedeki Çin'in ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkileyebilecek bir sorun haline geldi ve Çin'in milli azınlıklar politikasının bazı unsurları tekrar gözden geçirmesine yol açtı. Çin, kültürel ve etnik kimliğin reddedilme devamının bölgedeki bazı ortaklıkları ile ilişkisini olumsuz etkileyebileceğini ve dolayısıyla kültürel işbirliğinin ve Sincan azınlıkların işlerine paydaşların sınırlı karışmasına izin verilmesinin SUÖB'deki durumun bir ölçüde sakinleştirebileceğini anlamaktadır.

Çin'in İpek Yolu projesinde Türkiye'nin yeri de oldukça büyüktür, hatta ana önemine sahiptir. Türkiye ve Çin, İran, Pakistan, Hindistan, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle arasındaki ticaret ilişkilerini daha da aktif hale getirecek bir çalışma grubu oluşturmayı amaçlayan bir dizi anlaşma imzaladı. Bu büyük projenin iki ülkenin işbirliğindeki ana projelerden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Plana göre, Sincan'dan hareket eden hızlı tren, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve İran topraklarından geçerek Türkiye'deki terminal istasyonuna kadar 6 bin kilometre yol geçecektir. Resmi açıklamalarına göre, projenin tamamlanması 2030 yılında bekleniyor. Çin şirketleri tarafından Ankara ve İstanbul arasında yüksek hızlı demiryolu inşaatının gerçekleşmesi, bu devasa projenin başlangıcı olarak düşünülebilir. Bu projenin, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin gelişmesine katkı sağlayacağı ve Batı Asya ülkeleriyle ticari ve ekonomik bağlarını geliştireceği beklenmektedir. Aynı zamanda, bölgenin kalkınma programına aktif destek, Türk yatırımcılar tarafından sağlanmaktadır. Çin Ticaret Bakanlığı Eski Bakanı Chen Deming, Xinjiang'da ticaret geliştirmek ve yatırım yapmak isteyen Türk işadamların sayısının artmasını memnuniyetle ve minnetle fark etti.²⁸⁸ Daha sonra Türk firmalarıyla yüksek teknoloji konusunda işbirlikleri olabileceğini belirten Sincan Ticaret Departmanı başkan yardımcısı Li Jianjie , “İki ülke arasında hizmet sektörünün işbirliği potansiyeli büyük. Türkiye turizmde gelişmiş bir ülke. Sincan da zengin turizm kaynaklarına sahip. Dünyada var olan bütün ekolojik görünümü burada bulabilirsiniz. Kültür açısından pek çok medeniyetin kaynaştığı bir yer. Çok uluslu, çok dinli, çok kültürlü, doğal güzelliklere sahip bir bölgeyiz. Ama bunların değerlendirilmesi için

²⁸⁸ Ekrem, *Urumçi Olayı...*, s. 17 - 18

barış içinde yaşayan, istikrarlı bir toplum ortamı şart. Toplum düzeni olumsuzsa dıştan yatırım gelmez” diye konuştu.²⁸⁹

Terörizmle mücadelede iki ülkenin işbirliği de büyük önem taşıyor. Ayrıca, her iki ülkenin de yakın ekonomik bağlara sahip olduğu Orta Asya'nın güvenliğini sağlamak ve ayrıca İpek Yolu gibi ortak projeler planlamak amacıyla terörizmle mücadeledeki çabaları birleştirmek her iki taraf için de önemlidir. Bu alanda işbirliğini güçlendirmek adına Türkiye ve Çin'in farklı düzeydeki temsilcileri düzenli olarak toplantılar düzenliyorlar. Bu bağlamda, iki devlet arasındaki güven, 2017'de Türkiye'nin Doğu Türkistan İslami Hareketini terör örgütü olarak resmen tanıdığı zaman arttı.²⁹⁰ Farklı seviyelerde Türkiye'nin SCO'ya tam bir üye olarak girme ihtimali konuşulmaktadır.

Ortak eğitim programları da aktif olarak gelişmektedir. Örneğin, Ekonomik İpek Yolu Kemerinin Ana Bölgelerinde Kültür, Teknoloji ve Eğitim Merkezi İnşa Etme Planına göre, 2016-2020 dönemini kapsayan 6 proje sürdürülmektedir. Bu projeler arasında bölgede eğitim alanında uluslararası ilişkilerin gelişmesini teşvik edecek Sincan'da seçkin yabancı öğrenciler için eğitim programları oluşturma planı da yer almaktadır. Ayrıca yerel üniversitelerde Tacik, Farsça ve Türkçe dahil olmak üzere, projeye ortak olan ülkelerin dillerinde eğitim verecek yeni uzmanlık alanları açılması planlanmaktadır.²⁹¹

Türk hükümeti tarafından 2012 yılın “Çin kültür yılı”, Çin hükümeti tarafından ise 2013 yılın “Türk kültür yılı”²⁹² ve 2018 yılın “Türk turizm yılı”²⁹³ olarak ilan edilmesi, iki ülke arasında kültürel bağların derinleşmesine dair önemli girişmelerin bir örneği olabilir.

Böylece, iki ülke arasındaki yakın işbirliğinin büyük potansiyele sahip olduğunu kabul etmek mümkündür. Anlaşılan, Pekin için Ankara ile “stratejik işbirliği” önemli jeopolitik önem kazanıyor. Çin'in diplomatik ve bilimsel çevreleri, Türkiye'yi dünyada karlı bir stratejik konuma sahip ve siyasi ve ekonomik istikrarı olan bir ülke olarak değerlendirmektedir. Türkiye, Çin'in ekonomik kalkınmadaki başarısı ve yüksek potansiyeli nedeniyle kendisiyle iyi ilişkiler kurması gerektiğine inanır. Türkiye'ye duyulan ilgi, Çin'i Türkiye'nin “geçiş bölgesi” olduğu için birçok bölgeyle kültürel bir ortaklık kurduğu gerçeğine dikkat vermesine mecbur bırakıyor.

²⁸⁹ <https://www.dunya.com/ekonomi/cin-sincana-turkiyeden-yatirimci-bekliyor-haberi-416358> (04.05.2019)
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-cin-halk-cumhuriyeti-disisleri-bakani-wang-yi-ile-ortak-basin-toplantisi_-3-agustos.tr.mfa (04.05.2019)

²⁹¹ Türk Çin Dostluk Vakfı, “Xinjiang Üniversitelerinde Türkçe Bölümü Kurulacak”, <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/haber.php?id=751> (05.09.2017)

²⁹² Türk Çin Dostluk Vakfı (2014), “2013 Çin’de Türk Kültür Yılı etkinliklerinin kapanış töreni, 28 Şubat’ta başkent Beijing’de yapılacak”, <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/haber.php?id=83> (05.09.2017)

²⁹³ Türk Çin Dostluk Vakfı (2017b), “Çin’de, 2018 Yılı Türkiye Turizm Yılı İlan Edildi”, <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/haber.php?id=762> (05.09.2017).

Ve bu bağlamda Türkiye Başbakan Yardımcısı Tugrul Turkeş dahil olmak üzere pek çok uzmanın kabul ettiği gibi, bu potansiyelli ortaklıkta “Sincan, iki ülke arasında işbirliği için bir köprü olabilir”.

Ancak, iki tarafın Sincan sorunuyla ilgili algısının birbirinden önemli ölçüde farklı olduğu anlaşılmalıdır. Çin tarafı, Sincan ayrılıkçılık meselesini Uygur sorunundan ayrılmaz olarak görüyor. Aynı zamanda, resmi olarak Tek Çin konseptini ve Çin'in bölünmezliğini destekleyen Türkiye, Uygur meselesine insan hakları ihlali açısından bakıyor. Sorunun anlaşılmasındaki bu çelişki nedeniyle gelecekte yeni çatışmalar ortaya çıkabilir, çünkü Uygurları ülkesindeki istikrarsızlığın nedeni olarak kabul eden Çin hükümetinin, hoşnutsuz insanları bastırmak için şiddetli önlemler almaya devam edecektir. Türkiye de, Uygur soydaşlarını desteklemekten vazgeçmeyecek.

Sincan'daki olayların Türkler arasında güçlü bir tepkiye neden olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Sincan Uygur sorununa daha pragmatik bir bakış açısıyla “yumuşak güç” politikasına yöneldi. Böylelikle, Çin ile karlı işbirliğini ortadan kaldırmak yerine, Ankara Uygur sorununu Türk-Çin ortaklığında bir tür “köprü” haline getirmeyi seçti. Böylece, iki ülkenin hükümetleri, Uygurların aralarındaki ilişkilerin gelişimine olumlu bir katkı sağlamaları gerektiği sonucuna vardı. Pekin, Ankara ile güvenlik ilişkilerini derinleştirerek, Türkiye'nin artık Uygur hareketine katkıda bulunmadığını göstermeye çalışıyor. Sonuç olarak, Çin, Türkiye ile işbirliğinin Sincan'daki huzursuzluğun azaltılmasına yardımcı olacağını ve ÇHC'nin toprak bütünlüğünü koruyacağını umuyor. Türkiye Cumhuriyeti, Türk-Çin ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte Uygurların durumunun iyileşeceğine inanmaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızın sonuçlarını şu şekilde belirtmek mümkündür: Öncelikle, Çin için Uygur Sorunu, daha 1759 yılında “yeni sınırın” Çin’in topraklarına dâhil edildiği andan itibaren hep gündemde kalan bir sorun olmuştur. Kendi devlet kurma tecrübesini dâhil eden zengin bir tarihsel deneyime ve özel ulusal kimliğine sahip olan Uygurlar, kendilerini emperyalist hırslara ve ulusal üstünlük anlayışına sahip olan Çinlilerden her zaman yabancılaşmış hissetmişlerdir. Etnik çatışmalar, her zaman doğrudan veya dolaylı olarak ülkesinde yaşayan ulusal azınlıkları asimile etmek için çabalayan Han halkının milliyetçi duyguları artıkça sertleşmiştir. Elbette, Uygurların aktif mücadelesi, Türklerin ve Müslümanların tarihi lideri olan Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonra halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin gündeminden hiçbir zaman düşmemiş– eski zamanlardan beri Türkiye soydaşlarını savunmak için ayağa kalkıp Uygurların çıkarlarının ana savunucusu rolünü üstlenmiştir.

Tarihin gösterdiği gibi, Uygur Sorunu, Türkiye-Çin arasındaki resmi ilişkilerinden bile daha eskidir. Daha 19. yüzyılda Yakub Bek devletinin bağımsızlık kazanmasına yardım eden Osmanlı Devleti, Çin ile resmi ilişkide bulunmamıştır. Bu durum Cumhuriyetin kurulmasından sonra da uzun bir süre değişmemiştir. Türkiye, 20. yüzyılın ilk yarısında Uygur cumhuriyetlerinin bağımsızlık mücadelesine ve oluşumuna aktif olarak yardımcı olmuş, 20. yüzyılın ikinci yarısında aktif olarak Uygur mültecilerini kabul etmeye başlamış ve her zaman uluslararası kamuoyunun dikkatini bu soruna çekmeye ve bu konuda Çin'e baskı uygulamaya çağırmıştır.

Türkiye ile Çin arasındaki resmi diplomatik ilişkiler yakın bir zamanda, 1971’de başlamıştır. Bu kadar uzun bir çatışma tarihinden sonra, Çin ile Türkiye arasındaki resmi ilişkilerin başlamasından sonra bile ilişkilerin soğuk kalması şaşırtıcı değildir. Durum, yeni binyılın başlaması ile her iki ülkenin de uluslararası arenadaki hırsları artıkça değişmeye başlamıştır. Türkiye'nin Batı ile yaşadığı sorunlar, dünyaki politik koşulların değişmesi, Çin'in ekonomik gücünün artması ve Türkiye'nin jeopolitik konumunun giderek daha da önem kazanması gibi nedenlerle iki ülke arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmaya ve yakınlaşmaya başladığı görülmektedir.

Ancak, zaman zaman neredeyse ilişkileri kopma noktasına getiren Uygur Sorunu, her iki ülke için en çok tartışılan konulardan biri olmaya devam etmektedir. Çin hükümeti, ulusal azınlık politikasında kültürel ve dini bileşenlerin önemini görmezden gelmeye devam etmekte ve sadece bölgenin genel ekonomik kalkınmasına odaklanmaktadır. Uygur kitlelerin taleplerinin duyulmamasının yanı sıra, yüzlerce yıllık birlikte yaşama pratiğine rağmen Han ve

Uygurlar arasında herhangi bir kültürel köprü bulunmaması, birçok mağduriyete neden olan şiddetli etnik çatışmalara yol açmaktadır. “Ulusal kimliği koruma” ve “ayrılıkçı hareketler” kavramlarının birbirine karışması ile, ÇKP'nin çeşitli sebeplerden dolayı ayrılıkçı olarak algılanan tüm faaliyetleri sert bir şekilde bastırmasına yol açmaktadır.

Kendi bölgesinin ve Türk ülkelerin lideri pozisyonunda olan Türkiye, bu durumu görmezden gelemeyecek durumdadır. Türkiye'nin Uygurlar ile olan tarihi bağları, Türk dünyası için bu ülkenin ifade ettiği anlam, ülke içinde büyük bir Uygur diasporasının varlığı ve ülkedeki kamuoyu baskısı, Türkiye karar alıcılarını Sincan'daki duruma tepki vermeye mecbur bırakmaktadır. Aynı zamanda, Çin'in dünyadaki ekonomik ve politik gücü, ÇHC üzerindeki baskı olanaklarını son derece sınırlandırmaktadır. Türkiye'deki Çin yatırımlarının artması ve tarafların üçüncü ülkelerde ortak projeler yapma olanakları dikkate alındığında, Çin ile açık bir çatışma durumu Türkiye için önemli ekonomik kayıplar getirme riskini taşımaktadır.

Böylece, Sincan'daki olayların Türkler arasında güçlü bir dirence neden olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti Uygur sorununa daha pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir. Ankara, açık düşmanlığa yol açabilecek şekilde Çin'in deteklemediği yol ve yöntemlerle Uygur hareketini destekleyerek ÇHC ile kârlı işbirliğini bozmak yerine, Uygur Sorununu Türk-Çin ortaklığında bir tür “köprü” haline getirme ihtimaliyle hareket etmektedir.

Ancak, Çin liderliğinin gözünde Türkiye'nin, tarihsel olarak Pan-Türkist ve Pan-İslamcı fikirlerin ana yayıcısı ülke olarak oluşmuş olan imajı, Çin'in Türkiye'yi Sincan'da etnik bir diyalog kurmaya yardım edebilecek bir ortak olarak değil, potansiyel bir tehlike kaynağı olarak görmesine neden olmaktadır.

Aynı zamanda, Türkiye'nin dünyada artan rolü yanı sıra, Çin'in “Binyıl” projesi olan Yeni İpek Yolu'ndaki önemi, ÇKP'ni de durumu daha pratik bir şekilde değerlendirmeye mecbur bırakmaktadır. Ayrıca, esas olarak ulusal azınlıkların yaşadığı sınır alanlarında artan çatışma potansiyeli, modern Çin ulusal azınlık politika sisteminin yetersizliğini göstermektedir. Dolayısıyla ÇKP, bu sistemi yeniden gözden geçirmek ve en azından kısmen diğer ülkelerden yardım almak ve tecrübe etmek gerektiğini anlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye büyük katkıda bulunabilecek bir ülkedir. Çin bu konuda hasas davranmasına rağmen, birçok Çinli uzman Türkiye'nin SUÖB'deki kabiliyetlerini yeniden değerlendirmeye başlamıştır. Birçoğu, Türkiye'nin Uygurlarla olan tarihsel bağlantısının, kültürel, dini ve etnik yakınlığının Doğu Türkistan'daki durumu normalleştirmek için olumlu bir şekilde kullanılabileceğine inanmaktadır. Çin'in Türkiye ile eğitim, turizm ve din alanında işbirliği geliştirmek için yaptığı girişimler, ÇKP'nin bu konudaki duruşunun kademeli olarak değiştiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Sincan'da radikal milliyetçi fikirleri yayma olasılığı hakkındaki Çin endişeleri, hala işbirliğinin aktif olarak gelişmesini engellemektedir. Bu bağlamda Pekin, Ankara ile güvenlik alanındaki ilişkilerini derinleştirerek Türkiye'nin Uygur Sorunu bağlamında artık eskisi kadar çekinilen bir aktör olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, Çin, Türkiye ile işbirliğinin Sincan'daki huzursuzluğun azaltılmasına yardımcı olacağını ve ÇHC'nin toprak bütünlüğünü koruyacağını ummaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ise Türk-Çin ilişkilerinin gelişmesinin Uygurlar üzerinde iyi bir etkisi olacağına ve bölgedeki yaşam koşullarını iyileştireceğine inanmaktadır.

Bununla birlikte, tarafların gelecekte çatışmaların tekrarlanmasına ilişkin bazı endişeler vardır, çünkü Sincan sorunuyla ilgili iki tarafın algısı birbirinden önemli ölçüde farklıdır. Çin, bu soruna Tek Çin fikri çerçevesinde bakarak Uygur hareketini Çin'in toprak bütünlüğüne bir tehdit ve ülke için bir istikrarsızlık kaynağı olarak algılamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye, Uygur topraklarının Çin işgali altında olduğunu düşünerek ve Uygurların kültürel ve dini haklarının ihlal edildiğini öne sürdükçe meseleye farklı bir yönden bakmaktadır.

Böylece, Çin ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi için bazı senaryoları tahmin etmek mümkündür.

Bunlardan ilki - ilişkilerin mevcut haliyle devam etmesidir. Yani karşılıklı ekonomik ilişkilerin aktif gelişimi yanı sıra Uygur Sorununu pratik olarak göz ardı etmektir. Bu senaryo büyük bir çatışma potansiyeline sahiptir. Çin hükümeti, Hanlar ve Uygurlar arasında kültürel bir diyalog kuramadığı sürece, ülke içindeki etnik çatışmalar sürekli olarak ortaya çıkacaktır. ÇKP de mevcut uygulamaları takip ederek tüm çatışmaları ve isyanları polis güçleriyle bastırmaya devam edecektir. Aynı zamanda, Türkiye, Uygurları desteklemeye ve bu konuyu uluslararası platformlarda gündeme getirmeye devam edecek ve bu da Çin'in Kürt Sorunu'na karşı benzeri bir tepki göstermesine yol açacaktır. Bu durum, karşılıklı güvensizliği derinleştirerek Çin-Türkiye işbirliği potansiyelini ciddi şekilde sınırlayacaktır.

Aynı zamanda, sorunun tek taraflı olarak çözümü neredeyse imkânsızdır. Türkiye, Çin üzerinde güçlü bir baskı uygulayacak güce sahip değildir; Çin'den gelen bilgilerin sınırlı olmasının yanı sıra ÇKP'nin ülkenin iç işlerine herhangi bir müdahaleyi engelleyen sert politikası, uluslararası insan hakları örgütlerin etkisini son derece sınırlandırmaktadır. Aynı zamanda, Çin'deki mevcut durum, ulusal azınlık politikasının birçok yönden sorunlu olduğunu göstermektedir. Etnik çatışma kaynakların (SUÖB, Tibet, Hong Kong) artması, ÇKP'nin ulusal azınlık politikasını kendi çabalarıyla değiştiremediğini veya değiştirmeye hazır olmadığını göstermektedir. Ancak ülkenin istikrarını tehdit eden etnik gerilimlerin artması, ülkenin gelecekte uluslararası arenadaki liderlik pozisyonlarını ciddi şekilde sarsabilecektir.

Bu nedenle, Türkiye ile Çin'in Uygur Sorunu'nun çözümü konusunda işbirliği içinde hareket etmeleri oldukça ümit verici bir senaryo olacaktır. Ki bu işbirliği, sadece iki ülke arasındaki kapsamlı stratejik işbirliğine yönelik büyük bir engeli ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda bu farklı uygarlıklar arasında kültürel bir köprü, birleşme noktası, karşılıklı güveni artıran ve birbirinin çıkarlarını korunmasına dayalı etnik gruplar arası diyalogun temelini de kurabilecektir.

Muhtemel işbirliği her iki taraf için başka açılardan da faydalı olabilecektir. Çin, bölgeye Türk yatırımlarını çekerek bölge ekonomisinin gelişmesini sağlayabileceğine ve stratejik işbirliğinin yanı sıra kültürel ve eğitim alanlarındaki ortak faaliyetlerin bölgedeki gerilimi azaltmaya yardımcı olacağına inanmaktadır. Ayrıca, TC ile yakın ekonomik bağları geliştiren ÇHC, İslamcı ve Pan-Türkist radikallerin ideolojik etkisini azaltarak işbirliğini daha pragmatik bir düzeye çevirmeyi ümit etmektedir.

Türkiye, Uygurların durumunu iyileştirmeye ve Hanlarla bir uyum içinde yaşayabileceklerini sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Türkiye, Çin ile ticari ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi için, Doğu Türkistan'da istikrarın sağlanmasını ana koşullardan birisi olarak görmektedir. Hatta doğru yatırımların yapılması durumunda Urumçi'deki Türk Sanayi Merkezi, Türk ihracatçıların, Çin'in batı illerindeki, Rusya (Altay ve Tuvalar bölgesi) ve Moğolistan'daki pazarlara erişim için önemli bir kapı olabilir. Gelecekte benzer bir Sanayi Merkezi Kaşgar'da kurulursa, Türk işadamları için Afganistan, Pakistan, Hindistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan pazarlarına erişim açısından büyük avantajlar sağlanacaktır.

Böylece, işbirliği adına anlaşmazlıkların aşılmasının her iki taraf için de yararlı olduğu ortaya çıkıyor. Bu bakımdan, Uygur Sorunun derinleşmesine yol açabilecek uygulamaların kaldırılması durumunda, Uygur Sorunu, Sino-Türk ilişkilerin geliştirilmesi için bir engel değil, iki devlet arasında bir işbirliği köprüsü haline gelebilir.

Olası önlemler arasında aşağıdakiler sayılabilir:

- “Üç Kötülük”e (terörizm, etnik ayrılıkçılık ve dini radikalizm), yani Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı ve terör eylemlerine karşı ortak işbirliğini geliştirmek. Bu tür bir işbirliği, karşılıklı güveni artırarak zamanla Uygur Sorunun terör ve bölücü bileşenlerini ortadan kaldırabilir. Bu alanda işbirliğinin geliştirilmesi, ÇKP'nin milli azınlıkların kültürel ve dini unsurlarından korkusunu azaltarak, Çin yorumunda “Uygur terörizmi” ve “özgürlükleri için mücadele” kavramlarının birbirinden ayrılmasına yardımcı olabilir. “Etnik kimliği”, “ayrılıkçılık” kavramından ayırmak, Uygurlar üzerindeki baskıyı azaltmayı sağlayabilir. Ek olarak “Üç Kötülük”e karşı

işbirliği, gelecekte Orta Asya'da da devam edip Çin ve Türkiye'nin bu bölgedeki etkilerini güçlendirebilir ve böylece yeni ortaklık yollarına yol açabilir;

- Aktif olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin ekonomik gelişimini sağlayacak ortak ekonomik ve stratejik projeleri geliştirmek. Yeni İpek Yolu veya Türk Sanayi Merkezi gibi projeler, hem Türkiye-Çin ilişkilerini güçlendirip her iki taraf için de mali avantajları sağlar, hem de SUÖB'nin ekonomik durumu güçlendirerek yerel halkın yaşam seviyesini yükseltebilir. Yaşam seviyesinin ve istihdam oranının yükselmesi, milli azınlık kadrolarına asıl Çinli kadrolar ile dengeli bir şekilde istihdam imkânlarının sağlanmasıyla Uygurların hoşnutsuzluğu azaltabilir;
- Ortak eğitim ve kültür programları geliştirmek. Kültürel işbirliği, Uygur ve Han diasporaları arasındaki karşılıklı anlayışın geliştirilmesini ve birbirine karşı duyulan korku ve önyargıların aşılmasını sağlayarak gerginlik seviyesini büyük ölçüde azaltabilir. Ayrıca eğitim programları geliştirme yoluyla Uygur gençliğinin eğitim seviyesini artırarak bu azınlığın istihdam oranını arttırmak da mümkündür. Bu bağlamda SUÖB'deki yerel halkın sosyal ve ekonomik seviyesi artınca hoşnutsuzluk seviyesi de azalabilecektir.

Böylece, yeni çatışmaları önlemek için her iki tarafın da çaba sarf etmesi halinde, Sincan'ın Çin ile Türkiye arasındaki olağanüstü işbirliğinin önemli bir temeli olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- _____ “2010 年第六次全国人口普查主要数据公报（第 1 号）”，*中华人民共和国国家统计局*（“2010 Yılı Altıncı Ulusal Nüfus Sayımına Dair Veri Bülteni (No. 1)”, *Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Bürosu*),
http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/qgrkpcgb/201104/t20110428_30327.html
(22.11.2018)
- _____ “21. Yüzyıl İpek Yolu İnşa Ediliyor”, <http://www.milliyet.com.tr/21-yuzyil-ipek-yolu-insa-ediliyor-mugla-yerelhaber-2268763/> (22.11.2018)
- _____ “A Repressive Framework: Regulation of Religion in Xinjiang”,
<https://www.hrw.org/reports/2005/china0405/6.htm> (22.11.2018)
- _____ “Full Text of Hu Jintao's Report at 18th Party Congress”, http://www.china-embassy.org/eng/zt/18th_CPC_National_Congress_Eng/t992917.htm (22.11.2018)
- _____ “Rabia Kadir'den Amerika'ya Yalakalık Marşı”,
<https://www.doguturkistanbulteni.com/rabia-kadir-den-amerikaya-yalakalik-marshi-amerika-2006/>(22.11.2018)
- _____ “Rebiya 'an insult to Peace Nobel””,
http://www2.chinadaily.com.cn/china/2009xinjiangriot/2007-01/09/content_8415765.htm (22.11.2018)
- _____ “Terörizm, Aşırılık ve Ayrılkçılıkla Mücadeleye Dair” Antlaşma,
<https://ieml.ru/about/protivodeystvie-ekstremizmu-i-terrorizmu/mezhdunarodnye-normativnye-pravovye-akty/05-shanhajskaya-konvenciya-o-borbe-s-terrorizmom-separatizmom-i-ehkstremizmom.pdf> (22.11.2018)
- _____ “新疆民族团结考察报告” (“Sincan Ulusal Birlik Denetim Raporu”),
<https://yd.baidu.com/view/b6ebad40844769eae009ed80?cn=2-2,4-128&pn=14>
(22.11.2018)

_____ “新疆汉族人口十年间增加了 126 万人，增长率高于土著民族”(Sincan Han nüfusu on yılda 1,26 milyon arttı, büyüme hızı yerli halkınkinden daha yüksek), <https://www.boxun.com/news/gb/china/2011/05/201105180414.shtml> (22.11.2018)

_____ “新疆矿产资源丰富居全国第二位” (“Sincan, Maden Kaynakları Zenginliği Açısından Ülkede İkinci Sırada Yer almaktadır”), http://xjny.ts.cn/content/2007-11/21/content_2302321.htm (22.11.2018)

_____ “新疆维吾尔自治区 2010 年第六次全国人口普查主要数据公报”，*中华人民共和国国家统计局* (“2010 Yılı Altıncı Ulusal Nüfus Sayımında Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Nüfus Verilerine Dair Bülten”，*Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Bürosu*), http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/dfrkpcgb/201202/t20120228_30407.html (22.11.2018)

_____ “新疆维吾尔自治区 2010 年第六次全国人口普查主要数据公报”，*中华人民共和国国家统计局* (“2010 Yılı Altıncı Ulusal Nüfus Sayımında Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Nüfus Verilerine Dair Bülten”，*Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Bürosu*), http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/dfrkpcgb/201202/t20120228_30407.html (22.11.2018)

_____ “美国民主基金会历年资助疆独组织清单” (“ABD Demokratik Vakfı Tarafından Uzun Süre Finanse Edilen Uygur Organizasyonların Listesi”), http://blog.sina.com.cn/s/blog_4968749f0102ux4h.html (06.01.2018)

12/26/content_4264.htm (22.11.2018)

ADIBELLİ Barış, *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2007.

AKSAY Hakan, ‘Türkiye, ŞİÖ’nün ‘diyalog ortağı’ oldu’, <http://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/turkiye-sionun-diyalog-ortagi-odu,5233> (26.12.2018)

ALPTEKİN Erkin, “China’s Deception, Falsification And Lies”, <http://www.uyghurcongress.org/en/?p=1047> (22.11.2018)

- ALTAN Selda, “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik,” Selçuk Esenbel, İsenbike Togan ve Altay (ed.), *Atlı Türkiye’de Çin’i Düşünmek: Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkilere Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- ANOUSHIRAVAN Ehteshami and Murphy Emma C., “The Non-Arab Middle East States and the Caucasian/Central Asian Republics: Turkey”, *International Relations*, Vol. XI, No 6, December, 1993.
- Asya’nın Güvenliği*), Almaty: Dayk-Press, 2003.
- ATAY Fatma Özge, *Impact of the Xinjiang Problem on the China’s External Relations: 1990-2010*, Ankara: Middle East Technical University, 2010.
- AYKURT Çetin, “Bir Büyük Düşünce: Pekin Hamidiyye Üniversitesi”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/58856> (21.07.2018)
- AZIZI Seyfettin, *Ömür Dastanhn (Hatıralar 1)*, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1990.
- BABAYAN David, “Pan-Turkism and Geopolitics of China”, http://www.noravank.am/upload/pdf/2.%20Davit%20Babayan%2001_2011.pdf (26.07.2018)
- BABAYAN David, *Chinese Policy in Central Asia and the Caucasus at the end of the XX beginning of the XXI centuries*, Published PhD Thesis, Yerevan, 2018.
- BATUR Mehmet Emin, “Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Nasıl Kuruldu”, <https://dogu-turkistan.net/2011/11/12/dogu-turkistan-islam-cumhuriyeti-nasil-kuruldu/> (20.07.2018)
- BENSON Linda, *National Minority Policy in the Sinkiang-Uighur Autonomous: 1949–1974*, Philadelphia, 1978.
- BERKMEN Haluk, “Forgotten Past: The Ancient Uighur (Uygur) Empire”, http://www.uyghurpen.org/Forgotten_Past.pdf (17.07.2018)
- BOLAT Mahmut, “1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014.

- BOTOBEKOV Uran, “What's Are China's Stakes in Syria?”,
<https://thediplomat.com/2017/01/whats-are-chinas-stakes-in-syria/> (22.11.2018)
- BOVINGDON Gardner, *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land*, New York: Columbia University Press, 2010.
- CLARKE Colin P., “Uighur Foreign Fighters: An Underexamined Jihadist Challenge”, *ICCT Policy Brief*, November 2017.
- COLAKOGLU Selcuk, *Turkish Perceptions of China's Rise*, Ankara, 2014.
- Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 10 October 2010
- Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 6 October 2016.
- Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 8 October 2015.
- Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 9 October 2014.
- Congressional-Executive Commission on China Annual Report*, 9 October 2014.
- Constitution of The People's Republic Of China, December 4, 1982),
<https://www.purdue.edu/crcs/wp-content/uploads/2014/04/Constitution.pdf> (22.11.2018)
- Cumhuriyet*, 07 Temmuz 2009.
- ÇINAR Orhan, “Yeni Türkistan Dergisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 30, Mayıs-Haziran 2012.
- Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1954, www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/26/content_4264.htm (22.11.2018)
- ÇOLAKOĞLU Selçuk, “Türkiye'nin Doğu Asya Politikası”, Zeynep Dağı (ed.), *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi, 2006, ss.367-386
- DAĞ Ahmed Emin, “Doğu Türkistan Sorununun Çözümünde Türkiye ve İslam Dünyası”,
http://insamer.com/tr/dogu-turkistan-sorununun-cozumunde-turkiye-ve-islam-dunyasi_123.html (25.07.2018)

DAVIS Elizabeth Van Wie, “Uyghur Muslim Ethnic Separatism in Xinjiang, China”, *Asia-Pacific Center for Security Studies*, January 2008.

DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik derinlik. Türkiye'nin uluslararası konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2010.

Death toll in Xinjiang riot rises to 156, <http://english.cctv.com/20090707/100618.shtml> (04.05.2019)

DEMİRAG Yelda, “1755-1949 Yılları arasında Doğu Türkistan”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 2014.

DOYMUŞ Namık, *1789'dan 1919'a Dünya ve Osmanlı İmparatorluğu 130 Yıllık Zorlu Yürüyüş*, İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

DUGGAN Stephen P., “Factors in the Chinese Situation,” *Political Science Quarterly*, Vol. 44, No. 3, September 1929, p. 379-396.

DUĞEN Turgay, “Türkiye-Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan: Kriz Noktasından Dostluk Köprüsüne”, <http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfalari/1110> (04.05.2019)

DURUL Tevfik, “Turkey sees China as ‘strategic partner’”, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkey-sees-china-as-strategic-partner-/1006164> (14.03.2019)

Eastern Turkestan Union in Europe, “China Pressures Turkey on Isa Yusuf Alptekin Park”, *East Turkestan Information Bulletin*, February 1995.

Eastern Turkestan Union in Europe, “Isa Yusuf Alptekin Honors Ozal,” *East Turkestan Information Bulletin*, June 1994.

EBERHARD Wolfram, *A History of China*, California, University of California Press, 1969.

EKREM Erkin, “Türkiye-Çin İlişkilerinin 40 Yılı (1971–2011)”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*.

EMET Erkin, “Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler”, <http://akademikperspektif.com/2017/01/19/dogu-turkistandan-turkiyeye-gocler/> (21.07.2018)

- Emrah Bozkurt, “Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye Faktörü”,
<https://www.stratejikortak.com/2017/03/sanghai-isbirligi-turkiye.html> (04.05.2019)
- ERCILASUN Güljanat Kurmangaliyeva, Ercilasun Konuralp, *The Uyghur Community: Diaspora, Identity and Geopolitics*, Ankara: Gazi University, 2017.
- ERKİN Ekrem, *Türkiye-Çin İlişkilerinin 40 Yılı (1971-2011)*, Ankara, 2010.
- ERKİN Ekrem, “Türk-Çin İlişkileri”, <https://www.sde.org.tr/erkin-ekrem/genel/turk-cin-iliskileri-disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-cin-ziyareti-kose-yazisi-5279>
(04.05.2019)
- ERKİN Ekrem, “Urumçi Olayı: Çin Mediyasında Türkiye Karşıtı Yorumlar”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 98, 2009.
- ERMEN Onur, “Beş soruda Şanghay İşbirliği Örgütü”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38051013> (04.05.2019)
- ERSOY Eyüp, *Analysis of Turkish-Chinese (Military Relations)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2008.
- ERTÜRK Amine, “Contemporary Turkish-Chinese relations and Uyghur factor”,
https://www.academia.edu/20825269/Contemporary_Turkish-Chinese_relations_and_Uyghur_factor (04.05.2019)
- EVRON Yoram, “China’s Anti-Terrorism Policy”, *Strategic Assessment*, Vol. 10, No. 3, 2007.
- FİDAN Giray, “Chinese Intellectual Kang You Wei and Ottoman Modernization,” *European Journal of Social Sciences* 28, 2 January 2012.
- FİDAN Giray, “Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu – Ming Çin’i İlişkileri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, Oca 2011.
- FİDAN Giray, “Rethinking Sino-Turkish Relations in a Historical Perspective, in Sino - Turkey Relations: Concept Policies and Prospects”, R. Kutay Karaca and Wang Li (ed.), Istanbul Gelişim University Press, 2015.

FORBES Andrew D.W., *Doğu Türkistan Harp Beyleri*, çev. Enver Can, Bayrak Yayıncılık-Malbaacılık San. ve Ltd. Şti, İstanbul, 1991.

FT 中文网, “新疆何时再现田园牧歌?” (FT ZhongWenWan, “Sinca Tarla Huzurunu Ne Zaman Yeniden Sağlayabilir?”), <http://www.ftchinese.com/story/001055071/?print=y> (22.09.2017)

FULLER Nicholas, “Xinjiang: The History and Context of Modern Issues”, *IUSB Undergraduate Research Journal of History*, Vol. 6.

FUNG Edmund S. K., “The Alternative of Loyal Opposition: The Chinese Youth Party and Chinese Democracy, 1937-1949,” *Modern China*, Vol. 17, No. 2, April 1991, p. 260-289.

General Programme for the Implementation of National Regional Autonomy, 1952, Article 10, 11, 12.

GIGLIO Davide, “Separatism and the War on Terror in China’s Xinjiang Uighur Autonomous Region”, <http://cdn.peaceopstraining.org/theses/giglio.pdf> (22.11.2018)

GÖMEÇ Saadet, “Doğu Türkistan’da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13570.pdf> (17.07.2018)

GÖNDER Çağatay, “Kaşgar Emirliği’nin Osmanlı Devleti’ne Tabiiyeti”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 15, Sayı 30, 2016.

GUERIF Valentine, “*Making States, Displacing Peoples a Comparative Perspective of Xinjiang and Tibet in the People’s Republic of China*”, Refugee Studies Centre, Working Paper Series No 6, 2010, University of Oxford.

国别报告, “2013 年土耳其货物贸易” (Ülke raporu, “2013 yılında Türkiye ticareti”), http://countryreport.mofcom.gov.cn/record/view110209.asp?news_id=38137 (05.09.2017)

GÜLDEŞ Mehmet, *Doğu Türkestanlı Uygur Türklerinin Türkiye’de Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2008.

- GÜLER Zeynep, “Muhafazakar ve Gerçekçi: PROF. DR. Ahmet Davutoğlu”,
<http://www.msydergi.com/uploads/dergi/146.pdf> (30.07.2018)
- GÜLSEN Solaker, “Çin’le İyi İlişkilerimiz, Uygur Kardeşlerimizi Rahatlatacak”,
<http://www.turkishny.com/news/davutolu-cinle-ilikilerimizi-gelitirmemiz-uygur-kardelerimizi-rahatlatacak> (05.09.2017)
- HAMADA Masami, “La transmission du mouvement nationaliste au Turkestan oriental (Xinjiang)”, *Central Asian Survey*, Vol. 9, No. 1, 1990, pp. 29-48.
- HANAYİ Omirbek, “Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin Günümüzdeki Ekonomik Yapısı”,
Eurasian Research Institute Weekly Analysis, No. 86, 2016.
- HAO Shiyuanc, *How the Communist Party of China Manages the Issue of Nationality*, Berlin: Springer Science and Business Media, 2016.
- HORATA Osman, “Bağımsızlıkların 20.yılında Türk Cumhuriyeti”, *Uluslararası Sempozyumlar Dizisi*, Yayın No: 1, Ankara, 2012,
http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/bagimsizlik_semp_kitap.pdf (26.12.2018)
- HOWELL Anthony, FAN Cindy, “Migration and Inequality in Xinjiang: a Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi”, *Eurasian Geography and Economics*, Vol.: 52, Issue: 1, 2011.
- Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan (KISI), 2015,
<http://www.continent.kz/library/KN-4/4soderjanie.html> (22.11.2018)
- Interview with Gulamettin Pahta, New York, September 16, 2003.
- IZIMOV Ruslan, “Interview with Ablet Kamalov: On Studying the History and Contemporary Situation of the Uyghurs”, <http://centralasiaprogram.org/archives/11005> (22.11.2018)
- İNAYET Alımcan, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Türk Uygur ilişkileri (1861-1934)”, *Türk Dünyası incelemeleri Dergisi*, Sayı IV, İzmir 2000.
- İNSEL Ahmet, “27 Mayıs 1960 Öncesinde Türkiye’nin Çin’den Görünüşü”, *Tarih ve Toplum*, Vol. 31, No. 185, Mayıs 1999.

- JAMIL Sofiah and Chia Roderick, “Lifting the Lid off Xinjiang's Insecurities”, *NTS Insight*, <http://www3.ntu.edu.sg/rsis/nts/resources/nts-insight/NTS%20Insight%20Sept%202009%201.pdf> (20.09.2017)
- JİN Wang, “After the Failed Coup: A New Dawn for China-Turkey Relations?”, <https://thediplomat.com/2016/08/after-the-failed-coup-a-new-dawn-for-china-turkey-relations/> (04.05.2019)
- KANAŞ Cemalettin, *Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik Doktrini ile AKP'nin 2002-2009 Yılları Arasındaki Dış Politikasının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.
- KANG Ouyang, *The Chinese National Spirit: The Core of a Spiritual Home*, Berlin: Springer Science and Business Media, 2017.
- KARACA R. Kutay, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”, *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007.
- KAYNAK Cihan, “Uygur'da 'Türk kalkınma bölgesi' açılıyor”, <http://www.haber7.com/uzak-dogu/haber/736215-uygurda-turk-kalkinma-bolgesi-aciliyor> (05.09.2017)
- Kazinform, “ZhongGuo XinJiang Yu TuErQi MaoYiE 10 Nian ZengZhang 20 DuoBei”, <http://www.inform.kz/chn/article/2693309> (05.09.2017)
- KERİMİ Fatih, *İstanbul Mektupları*, Orenburg, 1913.
- KHAFİZOVA Klara, “Separatism in China’s Xinjiang-Uighur Autonomous Region: Dynamics and Potential Impact on Central Asia”, *Central Asia and the Caucasus*, Vol.: 1, Issue: 19.
- KIZILTOPRAK Suleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul, 2010.
- KONCAK İbrahim, “Hampering Factors in Realtions Turkey – Turkic Republics”, *Çankırı Karatekin University Institute of Social Sciences journals*, No. 3(2), ss. 213-219.
- KUL Ömer, “5 Temmuz 2009 Urumçi Olayları”, <https://turkcetarih.com/5-temmuz-2009-urumci-olaylari/> (22.11.2018)

- KUL Ömer, *Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951)*, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- KURT Songül Keçeci, “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Basınında Çin Müslümanları ve Eğitimi”, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1802-published.pdf> (25.07.2018)
- KURTARAN Uğur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, 2011.
- LATTIMORE Owen, *Pivot of Asia. Sinkiang and the Inner Asian frontiers of China and Russia*, Boston: Little, Brown and Company, 1950.
- Law of the People’s Republic of China on Regional National Autonomy, http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1383908.htm (22.11.2018)
- LERNER George Marshall, “In Turkey, US Loss Is China's Gain”, <https://thediplomat.com/2017/01/in-turkey-us-loss-is-chinas-gain/> (04.05.2019)
- LIPES Joshua, “*Between Identity and Integration*”, <https://www.rfa.org/english/news/special/pathtofreedom/> (21.07.2018)
- LİN Christina, “Chinese Uyghur colonies in Syria a challenge for Beijing”, <http://www.atimes.com/chinese-uyghur-colonies-syria-challenge-beijing> (22.01.2018)
- LİPPE John M. Vander, “Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkish Participation in the Korean,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 1, January 2000, p. 92-102.
- Many countries say Xinjiang riot China's internal affair, Xinhua, July 17, 2009, http://www.china.org.cn/china/xinjiang_unrest/2009-07/18/content_18159062.htm (04.05.2019)
- Milliyet*, 07 Temmuz 2009.
- MİŞ Nebi, Aslan Ali, “Ak Parti’nin 15 Yılı Siyaseti”, Mehmet Akif Memmi (ed.), *Türkiye-Çin İlişkileri: Güçlü Siyasi İrade ve İstikrar*, İstanbul, 2018, ss. 155-167.
- Mobs in deadly Xinjiang violence subject to severe punishment: official, <http://english.cctv.com/20090707/106308.shtml> (04.05.2019)

MOSCA Matthew W., “Empire and the Circulation of Frontier Intelligence: Qing Conceptions of the Ottomans”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 70, No. 1 (JUNE 2010).

MUTLU Betül, “15. Yüzyılda Hıtay’da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş’ın Hıtay Gözlemleri”, *Folklor/Edebiyat*, cilt:17, sayı:67, 2011/3.

NYMAN, Lars-Eric, *Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918-1934*, Malmo, 1977.

Over 20,000 police sent to quell Xinjiang unrest, Xinhua, July 6, 2009,
<http://english.cctv.com/20090707/100610.shtml> (04.05.2019)

ÖZKAN İnci, Gürkan Güven, *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İstanbul, 2016.

ÖZYETGİN A. Melek, Yıldız Saray Sohbetleri, *Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi*, İstanbul, 2017.

Police have evidence of World Uyghur Congress masterminding Xinjiang riot,
http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-07/07/content_8384922.htm (04.05.2019)

Qİ He, “Turkey aims to deepen tourism relationship with China,”
<http://www.chinadaily.com.cn/a/201801/11/WS5a56f208a3102c394518e838.html>
(04.05.2019)

SADWORTH John, “How Chinese secret camps re-educate Muslim Uighurs”,
<https://www.bbc.com/russian/features-46019069> (04.05.2019)

SARAY Mehmet, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Aygan Yayıncılık, 2016.

SAYIN Yusuf, Koçak Gamze, “The Issue of the East Turkestan as A Problem Area of the Muslim World and Policies of the People's Republic of China”, *Journal of Ottoman Civilization Studies*, VOL. 3, NO. 4, 2017.

SEZEN Seriyeye, “China in Turkish Academic Literature,” *Sociology of Islam* 4, no. 1–2, April 15, 2016.

- SINGH Bhavna, “Separatism in Xinjiang: Between Local Problems and International Jihad?”, *IPCS Special Report 122*, <https://www.files.ethz.ch/isn/143544/SR122-CRP-SeparatismInXinjiang.pdf> (22.11.2018)
- SİRMA İhsan Süreyya. “Sultan 11. Abdülhamid’in Çin’e Gönderdiği Enver Paşa Heyeti Hakkında Bazı Bilgiler” <https://dergipark.org.tr/download/article-file/31008> (01.05.2019)
- SLY Liz, “For Turkey and U.S., at Odds over Syria, a 60-year Alliance Shows Signs of Crumbling,” https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/for-turkey-and-us-at-odds-over-syria-a-60-year-alliance-shows-signs-of-crumbling/2014/10/29/9fa07c49-0546-4afdb6ad-cf6fa70e7fe4_story.html?noredirect=on (22.02.2018)
- SOLIEV Nodirbek, ‘How Serious Is the Islamic State Threat to China?’, <https://thediplomat.com/2017/03/how-serious-is-the-islamic-state-threat-to-china/> (26.12.2018)
- SÖYLEMEZ Mehmet, *Turkey-China Relations in the 21st Century: From Enhanced to Strategic Partnership*, Hong Kong Baptist University: Published PhD Thesis, 2017.
- STARR Frederick, *Xinjiang: China’s Muslim Borderland*, New York: Central Asia-Caucasus Institute, 2004.
- SVANBERG , “Turkistani Refugees”, in P. A Andrews (dir), *Ethnic Groups in The Republic of Turkey*, Wiesbaden L., Reichert Verlag, *Beihefte zur Tubinger Atlas des Vorderen Orients*, pp. 591-601.
- ŞAHİN Ayşe, “Turkey offers shelter to 500 Uighur refugees who fled Chinese crackdown”, <https://www.dailysabah.com/politics/2015/01/15/turkey-offers-shelter-to-500-uighur-refugees-who-fled-chinese-crackdown> (04.05.2019)
- TANAY Yücel, “Doğu Türkistan’ın Demografik Yapısı ve Çinin Gizlediği Gerçekler”, <http://www.oncevatan.com.tr/dogu-turkistanin-demografik-yapisi-ve-cinin-gizledigi-gercekler-makale,32047.html> (22.09.2017)
- TASCH Barbara, “Anti-China sentiment is suddenly sweeping over Turkey”, <https://www.businessinsider.com/china-turkey-uighurs-2015-7> (04.05.2019)

TEMEL Mehmet, “Perception of Atatürk’s Reforms by Chinese Intellectuals: Its Reflection on Turkish-Chinese Relations during the First Half of the 20th Century,” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26.

The Turkish Ministry of Economy, <https://www.ekonomi.gov.tr> (10.02.2019)

The Turkish Statistical Institute, <http://www.turkstat.gov.tr> (10.02.2019)

TOGAN A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderim Kitabevi, İstanbul, 1981.

TOGAN Zeki Validi, *1929 - 1940 Seneleri Arasında Türkistan Vaziyeti*, İstanbul- Türkiye Basımevi, 1940.

TUNA Amine, “Türkiye’de Uygur Toplumu: Tarihi Serüveni, Sorunları ve Talepleri”, https://insamer.com/tr/turkiyede-uygur-toplumu-tarih-seruveni-sorunlari-ve-talepleri_1827.html (04.05.2019)

TUOHETİ Gülisareayi, “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yerel Yönetimler”, *Yerel Politikalar*, No. 6, 2014.

Turkish Defence Forum, <https://defence.pk/pdf/threads/a-century-old-ottoman-legacy-in-china.290870/> (04.05.2019)

Turkish PM twisting facts of Urumqi riots, <http://english.cctv.com/20090714/105971.shtml> (04.05.2019)

Türk Çin Dostluk Vakfı, “2013 Çin’de Türk Kültür Yılı etkinliklerinin kapanış töreni, 28 Şubat’ta başkent Beijing’de yapılacak”, <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/haber.php?id=83> (05.09.2017)

Türk Çin Dostluk Vakfı, “Çin’de, 2018 Yılı Türkiye Turizm Yılı İlan Edildi”, <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/haber.php?id=762> (05.09.2017).

Türk Çin Dostluk Vakfı, “Xinjiang Üniversitelerinde Türkçe Bölümü Kurulacak”, <http://www.turkcindostlukvakfi.org.tr/haber.php?id=751> (05.09.2017)

TÜRKMEN Fusun, “Turkey and the Korean War,” *Turkish Studies*, Vol. 3, No. 2, 2002, p. 161-180.

TYAU Minch'ien T. Z., "Forging New Links: A Survey of Eighteen Months of Unified China's Foreign Relations," *Pacific Affairs*, Vol. 3, No. 7, July 1930, p. 637-660.

UNAY Sadik, *Türkiye – Çin Ekonomik İlişkileri*, İstanbul, 2014.

UZUN Ali, *Yaratıcı Yazma Etkinliklerinin Çinli Öğrencilerin Yabancı Dil Olarak Türkçe Yazma Becerilerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2015.

Vice President Xi Jinping's Speech at the China-Turkey Economic and Trade Cooperation Forum, 2012:

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zzjg_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2898_663796/2900_663800/t908616.shtml (10.02.2019)

WEIJIANG Shao, RongCheng Wei, *One Country Two Systems Theory and the System of Special Administrative Region*, Shanghai: Shanghai Academy of Sociology Press, 2013.

XinHua, 18 Temmuz 2009.

YAVUZ Nuri, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi' nin Layihası", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2003.

ZENGINOĞLU Samet, "Liderlerin Doğu Türkistan Hakkındaki Söylemleri",

<http://akademikperspektif.com/2012/05/06/liderlerin-dogu-turkistan-hakkindaki-soylemleri/> (22.11.2018)

АВДЕЕВ Сергей, *Перспективы Развития Экономического Сотрудничества Алтайского Края с СУАР (КНР)*, Барнаул: Алтайский Государственный Университет, 2017 (Sergey Avdeev, *Altay Bölgesi'nin SUÖB (ÇHC) ile Ekonomik İşbirliğinin Gelişim Beklentileri*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Barbaul: Altai Devlet Üniversitesi, 2017).

БОГОЛОВСКИЙ Василий, *Тибетский Район КНР (1949-1976)* (BOGOSLOVSKİY Vasiliy, *ÇHC'nin Tibet Bölgesi (1949-1976)*), Moskova: Nauka, 1978.

БУЛДАКОВА Валентина, "Национальная Политика КНР в Отношении Малочисленных Народов" (BULDAKOVA Valentina, "ÇHC'nin Küçük Milliyetlere

- Yönelik Ulusal Politikası”),
http://www.perspektivy.info/book/nacionalnaja_politika_knr_v_otnoshenii_malochislenn_yh_narodov_2008-09-26.htm (22.11.2018)
- ВАН Яо, “Образование как Инструмент Формирования Национальной Идентичности Малых Народов КНР”, *Вестник Московского Университета*, Т. 20, Номер 3, 2012 (Wan , “Çin'deki Küçük Milliyetlerin Ulusal Kimliklerinin Oluşturulmasında Bir Araç Olarak Eğitim”, *Moskova Üniversitesi Dergisi* , Vol. 20, No. 3, 2012).
- ВАН Яо, “Синьцзян-Уйгурский Автономный Район Китая: Территориальное Самоуправление и Национальная Политика”, *Ars Administrandi*, Номер 3, 2013 (WAN Yao, “Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi: Bölgesel Özerk Yönetim ve Ulusal Politika”, *Ars Administrandi*, No. 3, 2013).
- ВАН Яо, *Синьцзян-Уйгурский Автономный Район и Политика КНР в Контексте Современных Вызовов Международной Безопасности*, Москва: Государственный Московский Университет им. Ломоносова, 2015 (WAN Yao, *Modern Uluslararası Güvenlik Zorlukları Bağlamında Uygur Özerk Bölgesi ve ÇHC Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Moskova: Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, 2015).
- ДРУЖИЛОВСКИЙ Сергей, Аватков В., “Внешнеполитические Идеологемы Турции (2002 – 2012 гг.)”, *Научно-Аналитический Журнал Обозреватель – Observer*, Номер 6, 2013 (Druzhilovskiy Sergey, Avatkov V. “Türkiye'nin Dış Politika İdeolojisi (2002-2012)”, *Bilimsel Analitik Dergi Obozrevatel – Observer*, 6, 2013).
- Жизнь Национальностей*, Номер 14, Москва, 1922 (*Ulusların Hayatı*, Sayı 14, Moskova, 1922).
- КАХАРМАН Хожамберди, *Уйгуры. Этнополитическая История с Древнейших Времен до наших дней*, Алматы, 2010 (KAHARMAN Hozhamberdy, *Uygurlar. Eski Çağlardan Günümüze Kadar Etnopolitik Tarihi*, Almaty, 2010).
- КИРЕЕВ Н., *История Турции 20 Век*, Москва, 2007 (Kireev N., *20. Yüzyılın Türkiye Tarihi*, Moskova, 2007).

- ЛАЗАРЕВА Татьяна, “Зигзаги Национальной Политики Китая”, *Азия и Африка Сегодня*, Номер 3 (Tatyana Lazareva, “Çin Ulusal Politikasının Zikzakları”, *Asya ve Afrika Bugün*, No. 3).
- МОСКАЛЕВ Алексей, *Теоретическая База Национальной Политики КНР (1949–1999)* (Aleksey Moskaev, *Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Politikasının Teorik Temeli (1949-1999)*), Moskova: RAN, 2004.
- РАШИДОГЛУ А., “Запад Прибирает к Рукам Южный Кавказ и Среднюю Азию”, *Зеркало*, 8 Ноября 2001 (RASHİDOĞLU A., “Batı, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı Almaktadır”, *Zerkalo*, 8 Kasım 2001), www.zerkalo.az (26.12.2018)
- САВКОВИЧ Евгений, “Уйгурская Проблема в Рамках ШОС” (SAVKOVYCH Evgeny, “SCO Çerçevesinde Uygur Sorunu”), <http://www.apn.kz/publications/article144.htm> (22.11.2018)
- Сборник Статей, “Отношения Турции с Государствами Азии в Период Правления Партии Справедливости и Развития”, Институт Ближнего Востока, Москва, 2012 (Makale Koleksiyonu, “Türkiye'nin, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yönetiminde Asya ülkeleri ile ilişkileri”, Orta Doğu Enstitüsü, Moskova, 2012), <https://book.ivran.ru/f/tur2012a.pdf> (04.05.2019)
- СВИСТУНОВА И. А., “Об отношениях Турецкой Республики с Китаем”, (Svistunova I.A., “Türkiye Cumhuriyeti'nin Çin ile İlişkileri Hakkında”) <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/28-11-10.htm> (08.04.2019)
- СЫРОЕЖКИН Константин, “Сепаратизм в Синьцзяне: Мифы и Реальность”, *Центральная Азия и Кавказ*, Номер 10, 1997, с 372 (SYROYEZHKİN Konstantin, “Sincan'daki Ayrılcılık: Efsaneler ve Gerçekler”, *Orta Asya ve Kafkasya*, No. 10, 1997, s. 372).
- СЫРОЕЖКИН Константин, “Эволюция Формирования и Основные Черты Национальной Политики КПК” (SYROYEZHKİN Konstantin, “ÇKP Ulusal Politikasının Oluşumun Evrimi ve Temel Özellikleri”), The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan (KISI), 2015,
- СЫРОЕЖКИН Константин, *Мифы и Реальность Этнического Сепаратизма в Китае и Безопасность*

СЫРОЕЖКИН Константин, *Мифы и Реальность Этнического Сепаратизма в Китае и Безопасность*

Центральной Азии, (Konstantin Syroyezhkin, *Çin'deki Etnik Ayrımcılığın Efsaneleri, Gerçekleri ve Orta*

Центральной Азии, Алматы: Дайк-Пресс, 2003 (SYROYEZHKİN Konstantin, *Çin'deki Etnik Ayrımcılığın Efsaneleri, Gerçekleri ve Orta Asya'nın Güvenliği*, Almaty: Dayk-Press, 2003).

孙中山, *论惧革命召瓜分者乃不识时务者也*, *孙中山全集*, 北京: 中华书局 1, 1981 (Sun Yat-sen, *Sun Yat-Sen'in Eserleri Koleksiyonu*, Pekin, Vol., 1981).

新疆日报 (XinJiang RiBao), 17 Aralık 1957.

柳克述, *现代土耳其政治*, 戴望舒, 上海: 商务印书馆, 1937 (Liu Keshu, *Modern Türkiye'nin Siyaseti*, çev. Dai Wangshu, Şangay: Ticari Basın, 1937),

王特制, “新中国民族政策发展的历史鬼子和时代特点”, *民族厌足*, 5, 1999 (WANG TeZhi, “Yeni Çin Ulusal Politikasının Gelişim Tarihi ve Çağdaş Niteliği”, *Ulusal Memnuniyet*, No. 5, 1999).

田卫疆, *新疆历史*, 北京: 五洲传播出版社, 2003 (TIAN WeiJiang, *Sincan Tarihi*, Pekin: Çin Kıtalararası Yayınevi, 2003).

西藏 (Tibet),

https://baike.baidu.com/item/%E8%A5%BF%E8%97%8F/130045?fromtitle=%E8%A5%BF%E8%97%8F%E8%87%AA%E6%B2%BB%E5%8C%BA&fromid=242417#6_1

费孝通, *中华民族的多元一体格局*, 北京: 社会科学出版, 1989 (FEI XiaoTong, *Çin Ulusunun Çok Boyutlu Yapısı*, Pekin: Sosyal Bilimler Yayıncılığı, 1989).

马启智, *中华民族多元一体格局与我国的民族政策*, 北京: 中国社会科学出版社, 2010 (MA QiZhi, *Çin Ulusunun Çoğulcu Birliğinin Modeli ve Ülkemizin Etnik Politikası*, Pekin: Sosyal Bilimler Yayıncılığı, 2010).

马积廉, *到麦加去: 民国时期到中东去的旅行记述研究 1911-1949*, 新加坡國立大學, 2012 (MA Jilian, *Mekke'ye Sefer: Cumhuriyet Dönemi Orta Doğu Çin Seyahat Yazıları 1911- 1949*, Singapur Ulusal Üniversitesi, 2012).

黄志高, “1921 - 1925 年中国共产党对 土耳其凯末尔革命的观察与反应”, *北京科技大学学报*, 26, no. 2 六月 2010 (HUANG Zhigao, Çin Komünist Partisi'nin 1921- 1925'te Türk Devrimi'ne olan Gözetimi ve Tepkileri, *Pekin Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Dergisi*, Sosyal Bilimler Basını 26, no. 2, Haziran 2010).

<http://akademikperspektif.com/2017/01/19/dogu-turkistandan-turkiyeye-gocler/> (21.07.2018)

http://elibrary.auca.kg/bitstream/123456789/323/1/Garbuzarova_2009_2.pdf (19.07.2018)

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8135203.stm> (04.05.2019)

<http://pupilby.net/misterios/4510-dinastii-min-i-cin.html> (23.04.19)

http://research.omicsgroup.org/index.php/China%E2%80%93Turkey_relations (04.05.2019)

<http://russian.people.com.cn/31521/6687759.htm> (04.05.2019)

<http://turksam.org/dogu-turkistan-da-yasanan-olaylarin-sebebi-ve-sonuclari> (20.02.2019)

<http://uyghurtoday.com/2016/02/20/turciya-taino-spasaet-ugurov-iz-kitaya/> (26.12.2018)

http://uysid.com/index-4_01.html (04.05.2019)

<http://wangpa.livejournal.com/397632.html> (22.11.2018)

<http://www.bbc.com/news/world-asia-china-30810439> (22.01.2018)

<http://www.continent.kz/library/KN-4/4soderjanie.html> (22.11.2018)

http://www.gif.org.tr/files/Young%20Academics%20Papers/Altay_Atl%C4%B1_Turkeys_Foreign_Policy_Towards_China.pdf (04.05.2019)

http://www.gokbayrak.com/haber_detay.asp?id=248 (22.11.2018)

<http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/serkan-demirtas/turkey-hits-china-hard-over-uyghur-why-now-141136> (25.01.2019)

<http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/08-07-09a.htm> (04.05.2019)

<http://www.konf.x-pdf.ru/18politologiya/607817-5-avtonomniy-rayon-politika-knr-kontekste-sovremennih-vizovov-mezhdunarodnoy-bezopasnosti.php> (22.11.2018)

<http://www.kurdistan24.net/tr/news/b092fbe7-d5e0-493b-9c8c-70564b2a4891/%C3%A7in-ile-su%C3%A7lular%C4%B1n-iadesi-anla%C5%9Fmas%C4%B1> (04.05.2019)

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-cin-halk-cumhuriyeti-disisleri-bakani-wang-yi-ile-ortak-basin-toplantisi_-3-agustos.tr.mfa (26.12.2018)

http://www.mfa.gov.tr/no_-192_-30-june-2015_-press-release-regarding-theallegations-of-ban-on-fasting-in-the-xinjiang-uyghur-autonomous-region.en.mfa (26.12.2018)

<http://www.mfa.gov.tr/turkeys-relations-with-east-asia-and-the-pacific.en.mfa> (04.05.2019)

<http://www.milli-firka.org/content/2278> (22.11.2018)

<http://www.tarihbilimleri.com/kibris-adasinin-gecici-olarak-ingiltereye-devri-1878.html>
(25.07.2018)

<http://www.tekstildershanesi.com.tr/haberler/cin-sincana-turkiyeden-yatirimci-bekliyor.html>
(20.02.2019)

<http://www.uyghurcongress.org/en/> (22.11.2018)

http://www.uyghurcongress.org/en/?page_id=29681 (22.09.2017)

http://www.uyghurcongress.org/en/?page_id=33467 (22.11.2018)

<http://www.uyghurcongress.org/ru/?paged=14> (22.11.2018)

<https://eadaily.com/ru/news/2016/06/07/turciya-kitay-nol-problem-s-sosediyami-ili-nol-sosedey-bez-problem> (26.12.2018)

<https://islam-today.ru/istoria/vekovoe-nasledie-osmanov-v-kitae/> (21.07.2018)

<https://t24.com.tr/haber/disisleri-nden-cin-e-uygur-turkleri-cagrisi-toplama-kamplarini-kapatin> (22.01.2018)

<https://tr.euronews.com/2017/08/03/turkiye-dogu-turkistan-islami-hareketini-teror-orgutu-olarak-tanidi> (04.05.2019)

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201902181037734878-cin-turkiye-turist-sayisi-milyona-ulasabilir/> (14.03.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151115_turkiye_cin iptal (04.05.2019)

<https://www.cnnturk.com/seyahat/topkapi-sarayinda-gorebileceginiz-birbirinden-muhtesem-koleksiyonlar?page=23> (23.04.19)

<https://www.cnnturk.com/turkiye/cin-komunist-partisi-yetkilileri-ak-partiyi-ziyaret-etti>
(04.05.2019)

<https://www.dunya.com/ekonomi/cin-sincana-turkiyeden-yatirimci-bekliyor-haberi-416358>
(04.05.2019)

<https://www.haberler.com/bakan-caglayan-in-cin-temaslarinda-sicak-ruzgarlar-haberi/>
(04.05.2019)

<https://www.haberler.com/pekin-buyukelcisi-onen-cin-ile-iliskilerde-sadece-10681394-haberi/> (04.05.2019)

<https://www.islahhaber.net/tayland-173-multeci-uyguru-turkiye-ye-iade-etti-46509.html>

<https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/04/25/76311-kitay-lager> (04.05.2019)

<https://www.yenisafak.com/ekonomi/cinli-dev-bankaya-bddkdan-izin-cikti-2884000>
(04.05.2019)

<https://yenidenergenekon.com/856-osmanli-ve-cumhuriyet-doneminde-turk-uygur-iliskileri-1861-1934/> (17.07.2018)